

РУСЛАН КАЦАВЕЦЬ

КРИМІНАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

Навчальний посібник

Третє видання, доповнене

КИЇВ • АЛЕРТА • 2025

УДК 343.95
К30

Кацавець Р. С.

К30 Кримінальна психологія. Навч. посіб. 3-є вид., доповн. Київ: Алерта, 2025. 162 с.

ISBN ***

Навчальний посібник містить 6 розділів і додатки. Розглядаючи тематику кримінальної психології, потрібно мати поняття про загальну та юридичну психологію, де розкриваються психологічні явища, закономірності, пов'язані із правом. Тож на це орієнтують окремі розділи. Відтак, примітніше виявити причини, що спонукають осіб до вчинення злочинів; психологічні особливості злочинної поведінки; індивідуально-психологічні властивості злочинця; злочинні дії, вчинені у стані афекту; мотивацію групових злочинів. Прокоментовано злочин і наслідки. Вказано на кримінальну відповідальність осіб.

Для студентів, які опановують юридичні спеціальності у закладах вищої освіти.

УДК 343.95

ISBN ***

© Кацавець Р. С., 2025
© Видавництво «Алерта», 2025

Переднє слово

*Потрібно тягнутися до знань...
Френсіс Бекон*

Кримінальна психологія – сфера юридичної психології. Досліджує особливості злочинної поведінки; мотиви злочинної діяльності; психологічні особливості злочинця; оцінку діянь і наслідки; орієнтує на попередження злочину, правову свідомість і юридичну відповідальність.

Навчальний посібник містить 6 розділів і додатки. Тож, перш, ніж розглядати тематику кримінальної психології, потрібно мати поняття про загальну та юридичну психологію, де розкриваються психологічні явища, закономірності, пов'язані із правом. Наголошується на специфіці психологічної реальності, що сприяє розробленню нових концепцій. Звернено увагу на формування особистості та її місце у системі суспільних відносин. Тут досить важливо знати процеси виникнення і формування емоцій; стан почуттів і аспекти їх спрямування; типи темпераменту; структуру характеру людини. Підкреслено значимість думки давньогрецьких і давньоримських вчених, філософів, мислителів; видатних особистостей в історії медицини; найвідоміших фізіогномістів того часу. Приміром, виявлення ознак для класифікації рис обличчя злочинців, за якими можна знайти властивості, притаманні: злодіям, убивцям, гвалтівникам; розпізнавання душевних властивостей за зовнішніми ознаками.

Ознайомившись з основами цих знань, примітніше виявити психологічні особливості злочинної поведінки; злочинні дії, вчинені у стані афекту; мотивацію групових злочинів. Проаналізовано індивідуально-психологічні властивості злочинця, його ставлення до соціальних цінностей; психологічний стан; моральний рівень; інтелектуальний розвиток. Викладено дослідження вчених щодо визначення типу злочинців (випадкові, ситуативні, неустойчиві, злісні, особливо небезпечні). Вказано на кримінальну відповідальність осіб; осудність особи або визнання її обмежено осудною. Йдеться про психічні аномалії людини; види психопатичних розладів; поведінку осіб із психопатичними відхиленнями. Доречні рекомендації щодо

формування моральних мотивів з метою попередження злочину. Прокоментовано злочин і наслідки.

До індивідуального мислення залучають тести. Зокрема, допоможуть скласти самооцінку; визначити особистісні якості і особливості поведінки людини; рівень психологічної сумісності з певними типами осіб; усвідомити власне підсвідоме інтуїтивне відчуття щодо інших людей; виявити рівень стресостійкості, роздратування та здатності до самоконтролю.

Запропоновано тренувальні завдання. Це – фабули: орієнтують на проведення слідчих (розшукових) дій; складання процесуальних документів, урахуваючи етико-психологічні, мовні норми; виголошення промов, де значима психологія впливу і риторична майстерність.

Наприкінці розділів – запитання для зміцнення вивченого.

У додатках – словники психологічних, кримінологічних, фінансово-економічних термінів. За потреби, доповнять окремі поняття; збагатять загальний рівень знань, мовно-мовленнєву грамотність. Прикметні афоризми відомих людей, поради щодо їх вживання. Адже можливості афоризмів – безмежні.

Навчальний посібник адресований студентам, які опановують юридичні спеціальності у закладах вищої освіти.

© *Руслан Кацавець*

РОЗДІЛ 1

ПСИХОЛОГІЯ ЯК СИСТЕМА НАУКОВИХ ДИСЦИПЛІН. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ

Наука – це організоване знання...

Герберт Спенсер

- 1.1. ПСИХОЛОГІЯ: ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК,
ІДЕЇ, ВЧЕННЯ
- 1.2. ПСИХОЛОГІЯ У СИСТЕМІ НАУК
- 1.3. ПРОЦЕС НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ:
МЕТОДИ ПСИХОЛОГІЇ
- 1.4. ОСНОВНІ МЕТОДОЛОГІЧНІ
ПРИНЦИПИ ПСИХОЛОГІЇ
- 1.5. СУЧАСНІ ГАЛУЗІ ПСИХОЛОГІЇ.
НАУКОВІ КОНЦЕПЦІЇ

1.1. ПСИХОЛОГІЯ: ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК, ІДЕЇ, ВЧЕННЯ

Усі люди від природи прагнуть до знань...
Аристотель

Психологія – наука про факти, закономірності та механізми психічного життя людей. Спектр психічних явищ, які вивчала психологія, охоплював найрізноманітніші вияви психіки. Властивості у сукупності стали предметом дослідження.

Все починається з історії. Так, старовинні уявлення про психіку мали анімістичне бачення: що все у світі має душу, яка «керує живими і неживими істотами». Отож, душу вважали загадковою сутністю. Але, давні єгиптяни і китайці, органом психіки вважали серце. Це – перші пояснення психічних явищ, не спираючись на зверхприродні сили. Шукаючи матеріальні засади буття, погляди філософів на сутність психічного – були досить матеріалістичними і наводили на роздуми про «загальну одухотвореність матерії».

Цікаві думки з теорії пізнання душі знаходимо у джерелах Демокріта, Епікура, Лукреція. У їхній уяві душа вимальовувалася, як «кулясті рухливі атоми». А ось Сократ спрямовував пошуки вчених на розкриття загадковості людської психіки. Ідеалістичне бачення сутності психіки належить Платону. Він завважував, що основу буття становлять «незмінні й вічні ідеї...; згадування душею того, що вона пізнала до переселення в тіло, і породжує знання». Платон – основоположник дуалізму у психології. За його визначенням, дуалізм – філософське вчення, витікаюче із визнання рівноправними, такими, що не зводять один до одного два початки – духу і матерії, ідеального і матеріального. Тож розглядається тіло та психіка як два самостійні антагоністичні початки.

Аристотель мав інший погляд і заявив, що «душа є невід’ємним початком лише органічного життя, а не всього матеріального світу». Згодом дослідники почали застосовувати поняття душа тільки до психічних явищ. У результаті виникло поняття про свідомість, що тлумачилася як основний феномен психіки.

Вирішальною властивістю свідомості людини того періоду був синкретизм – первісне злиття людини зі світом та суспільним оточенням.

Значний внесок у розвиток науки психології зробив філософ, перський лікар Ібн Сіна Авіценна. На досягненні східної медицини він створив матеріалістичне вчення про психіку. Приміром, афекти вчений пов'язував із тілесними змінами людини.

Прикметною є ідея мислителя Августина про духовну активність особистості, воля якої керує як тілесними так і психічними процесами.

Докорінно відбулися зміни у поглядах на душу і тіло людини. Вчені стверджували, що поведінка людини має рефлекторну природу – є відповіддю на зовнішній вплив.

Оригінальністю вирізнялися ідеї Рене Декарта. Мислитель звертав увагу на роль свідомості і мислення; наголошував, що «тіло за своєю природою завжди подільне, а душа неподільна». Вислів залишається актуальним і нині. До речі, Рене Декарт був одним з найактивніших прихильників дуалістичної позиції. Виокремив буття на мислячу субстанцію (дух) і протяжну (матерію); проблему співвідношення двох субстанцій в людині (психофізичну проблему). Він вирішував з позицій психофізичного паралелізму, згідно з яким психічні і фізіологічні процеси не залежать один від одного.

Дуалістичне вчення окремих мислителів породжувало складну психофізичну проблему: як пов'язані у тілі людини фізіологічні і психічні процеси. Суперечливе питання вдалося дослідити голландському філософу Бенедикту Спінозі. На його думку, людина – цілісна, природна істота, у якої душа і тіло, як атрибути єдиної субстанції нероздільні і визначаються одними й тими ж матеріальними причинами. Порядок і зв'язок ідей ті ж, що й порядок і зв'язок речей. Воля, як і решта психічних процесів, строго детермінована, а ілюзія її свободи виникає із-за незнання причин людських дій. У природі людини закладено прагнення до самозбереження, що виражається у особливому духовно-тілесному акті – захопленні. Саме це разом із двома первинними емоціями: радістю і сумом є в основі багатообразності мотивів і почуттів людини. Так, радість збільшує здатність тіла до дії, а сум – обмежує.

Свособразне бачення щодо дуалізму виклав у працях англійський філософ Томас Гоббс. Автор категорично відкинув поняття душі, як особливу сутність. За його словами, у світі немає нічого, крім матеріальних тіл, що рухаються за законами механіки, які відкрив Галілео Галілей. А значить і всі психічні явища пояснювали під кутом цих глобальних законів.

У результаті наукових знань про психіку людини, предмет психології втрачає сенс бути наукою про душу, а стає наукою про свідомість.

Плин часу вносив зміни. У XVIII століття починають розвиватися емпіризм і сенсуалізм, що приходять на зміну раціональному: розум дає істинне знання. Відтак: емпіризм – напрямок у теорії пізнання, що всупереч раціоналізмові проголошує єдиним джерелом і критерієм пізнання чуттєвий досвід (недооцінюючи значення логічного аналізу і теоретичних узагальнень). Сенсуалізм – напрямок у теорії пізнання, що визнає відчуття єдиним джерелом знань.

Англійський філософ Джон Локк – основоположник емпіричної психології, що спирається на знання, здобуті як досвід. Адже досвід складає два аспекти: діяльність зовнішніх органів чуття і внутрішню діяльність розуму. Таке бачення Локка стимулювало розвиток двох концепцій – матеріалістичної й ідеалістичної, тобто, засвоєння знань, умінь і навичок з метою подальшого практичного застосування. Також одним з лідерів емпіричної асоціативної психології був англійський філософ і психолог Мілль Джон Стюарт.

Друга половина XIX століття започаткувала становлення психології, як самостійної науки. З'явилися нові галузі: експериментальна, диференціальна, соціальна, вікова та ін. Сформувалися психологічні напрямки, школи. У психологічних дослідженнях акцентується увага на вивченні поведінки людини. Тоді ж створилися перші психологічні центри. Так, у Києві заснував Іван Сікорський, в Одесі – Микола Ланге, у Німеччині – Вільгельм Вундт.

Середина XX століття. Вчені порушували найактуальніші питання розвитку та функціонування людської психіки. Зокрема, наголошувалося на факторах самосвідомості, мислення, мовлення, пам'яті, темпераменту, здібностей; навчання, виховання. Долаючи застарілі ідеї, вчені висували нові концепції, які були підґрунтям для розвитку психології як науки.

Пам'ятаймо: «Людиною рухають, керують афекти й ідеї...»
(Роберт Музиль).

1.2. ПСИХОЛОГІЯ У СИСТЕМІ НАУК

Наука сприяє поширенню і торжеству великих ідей...

Луї Пастер

Психологія досліджує життєве значення психіки; сприяє підвищенню психологічної культури особистості і суспільства; спрямовує накопичені знання на підвищення рівня навчальної і професійної підготовки, поліпшення психічного стану і гармонії взаємовідносин людей.

Місце психології у системі наук на всіх етапах розвитку було предметом дискусій. Це свідчило про загально-філософське спрямування; рівень розвитку психологічних знань; використання їх в інших науках.

Отож, психологами давнього періоду називали знавців душі, пристрастей. Вони слугувалися життєвими знаннями. Однак, уявлення про психіку не були позбавлені науковості. Зокрема, проглядалися у глибинах філософії, медицини, природознавства. Наукові знання спиралися на силу абстракції, загальнолюдського досвіду; відкривали закони. Звичайно, психологічні явища досить складні і їх важче пізнати у порівнянні з фізикою і математикою. Тож однозначної думки щодо місця психології у системі наук не існувало. З погляду французького філософа Дені Дідро, психологія разом із логікою, належить до філософії. Бачення поділяв вчений Анрі Ампер. А ось Антуан Курно і Клод-Анрі Сен-Сімон – відносили психологію до біологічних наук.

У середині XIX століття у класифікаційній схемі психологія зайняла місце між біологією і соціологією. Згодом німецький психолог, педагог Фрідріх-Едуард Бенекє розглядає психологію, як «основу всіх наук про людину». Всупереч виступила група американських психологів.

Інші вчені наголошували на складності психологічної науки і підкреслювали, що опанування нею має бути підпорядковане вивченню всіх інших наук. У низці дискусійних поглядів, пріоритетно психологія вводилась між біологією і соціологією, оскільки соціологія має базуватися винятково на психології.

Дослідження вчених з питань психологічної науки можна розглядати через призму розуміння її предмета. Виокремлено чотири етапи: наука про душу; наука про свідомість; наука про поведінку; наука про психіку, що становить єдність свідомого і несвідомого у

взаємодії людини зі світом. Психологічне життя людини має свої особливості, спрямування яких визначається виконанням різних соціальних функцій. Багатоаспектність тут вказує на необхідність використання психологічних закономірностей. Зайнятість особи у сфері діяльності супроводжується психічними процесами, що сприяють пізнанню реальності; відносин між людьми; мотивів поведінки. Це – унікальна можливість визначити свої здібності, задатки, потреби; виявити талант; зрозуміти інших людей; сформувати належну морально-психологічну атмосферу в колективі; зорієнтуватися у непростих соціально-психологічних питаннях, які прагне вирішити суспільство. Сучасна людина має добре володіти психологічними знаннями. Вони потрібні на всіх етапах життя і професійної діяльності.

У психології мають потребу всі науки. Природна цілісність її є відтворенням інтегративності базових наук, розвиток яких створив передумови для виникнення нових галузей психології. Зокрема, у педагогіці психологія посідає чільне місце, оскільки має розкривати не лише здібності дитини, а й шукати нові форми ефективного навчання і виховання. У медицині – лікарю необхідно використовувати дані про психіку людини. В юриспруденції психологія вивчає механізми правосвідомості та праворозуміння; особливості особи з погляду права, що виявляються у сфері суспільних відносин; змальовують психологічні основи окремих процесуальних дій. Риторика вбирає компоненти психології, що визначають її як науку про закони мисленнево-мовленнєвої переконуючої комунікації.

Завдання психології – розкриття закономірностей і законів виникнення, розвитку і переосмислення психологічної діяльності людини; становлення її психічних властивостей.

Пам'ятаймо: «Мета всіх наук в тому, щоб наділяти життя людське новими винаходами і багатствами...» (*Френсіс Бекон*).

1.3. ПРОЦЕС НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ: МЕТОДИ ПСИХОЛОГІЇ

*З усіх гіпотез... вибирайте ту, яка не припиняє
подальшого мислення про досліджувані речі...*

Джеймс Максвелл

Специфіка психологічної реальності вимагає розроблення нових методів пізнання відповідно до вимог часу. Це орієнтує на об'єктивність, системність та генетичний підхід. Об'єктивність – оцінка об'єктивних проявів у діяльності та поведінці людини. Системність – виявляється як чинники пізнання людини, враховуючи особливості системи, частиною якої вона є. Генетичний підхід – спрямовує на дослідження кожного психологічного явища як процесу. Метод – шлях наукового пізнання; інструментарій, за допомогою якого розкривається предмет науки. Дослідження вчених дали підстави вирізнити методи психології. Особливо популяризувалися чотири групи: організаційні, емпіричні, кількісний і якісний методи оброблення даних, інтерпретаційні. Кожна з них виокремлює відповідні методи.

1. Організаційні методи. Тут мають місце порівняльний, лонгітюдний, комплексний.

Порівняльний – реалізується шляхом зіставлення результатів дослідження окремих людей або груп.

Лонгітюдний – слугує при вивченні результатів багаторазових обстежень тих самих осіб протягом тривалого часу.

Комплексний – доцільний, якщо те саме психічне явище вивчається різними засобами чи у різних науках.

2. Емпіричні методи. До них належать: спостереження і самоспостереження, експеримент, аналіз продуктів діяльності, соціометрія, тести, бесіда, анкета, інтерв'ю.

Спостереження – цілеспрямоване збирання психологічних фактів діяльності і поведінки особистості з метою подальшого їх тлумачення. Метод охоплює діяльність осіб, які здійснюють у різних формах виховні функції. Наукове спостереження передбачає не тільки обрання відповідного об'єкта, а й розроблення методики. Зокрема, поєднує планування, техніку спостереження, способи фіксації результатів. Метод пов'язаний з визначенням форм виховного впливу (праця, навчання, лекції), а також впливу на поведінку осіб, які входять до

сфери спостереження (вихователя і засуджених). Результати спостереження аналізуються і узагальнюються. Різновид цього методу – інтроспекція (самоспостереження). Це спостереження та записування власних психічних проявів. Метод слугує як допоміжний, оскільки потребує спеціальної підготовки досліджуваного. Результати, переважно, суб'єктивні, адже це – самозвіт.

Експеримент – метод збирання фактів у спеціально створених умовах, що виокремлюють прояв необхідних психічних явищ. Метод поділяється на: лабораторний – дає можливість створити належні умови, що визначають поведінку досліджуваного і має широке застосування; природний – вивчення психічних особливостей досліджуваного у звичних для нього умовах стосовно віку (зокрема, застосовується як психолого-педагогічний експеримент). Приміром, вони доцільні у пенітенціарній психології. Мета наукового експерименту – перевірка ефективності психологічно-педагогічних методів виховання, визначення форм праці; організації навчання. Відтак, експеримент – науковий дослід, що має конкретну мету, проводиться за певних умов згідно із розробленою методикою. Він може бути обмеженим або широким. Проведення експерименту потребує ретельної підготовки, визначення основних напрямків.

Аналіз продуктів діяльності – метод збирання фактів під час вивчення матеріалізованих результатів психічної діяльності людини (архівних матеріалів, щоденників, креслень, малюнків тощо).

3. Кількісний і якісний методи оброблення даних.

Кількісний – визначення середніх величин якостей, що досліджуються, мір їх розсіювання; визначення коефіцієнтів кореляції (співвідношення); факторний аналіз; побудова графіків, таблиць тощо.

Якісний – подає аналіз і синтез зібраних даних; порівняння й узагальнення.

4. Інтерпретаційні. Це – генетичний і структурний – методи.

Пам'ятаймо: «Самі винахідливі і тонкі експериментатори ті, хто дає повний простір своїй уяві і відшукує зв'язок між самими віддаленими поняттями...» (*Джозеф Прістлі*).

1.4. ОСНОВНІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ПСИХОЛОГІЇ

Наукове дослідження перетворилося з розкоші у необхідну умову існування...

Бертран Рассел

Принципи і закони певної науки, узагальнений рівень теоретичних знань, визначення ефективності засобів пізнання суті явищ – подає методологія. Відтак, методологічні принципи психології – це загально-філософські твердження. Конкретизувавшись, визначають предмет, стратегію, методи психологічних досліджень; вихідні позиції для інтерпретації отриманих результатів. Крім того, кожен напрямок психології має відповідні методологічні засади. Це вказує шляхи вирішення непростих психологічних питань.

За літературними джерелами виокремлюються такі основні методологічні принципи психології.

Принцип детермінізму – свідчить, що психіка залежить від способу життя. Орієнтує на основні причини, що сприяють виникненню психіки у: філогенезі – історичний розвиток всього органічного світу; онтогенезі – індивідуальний розвиток організму від народження і протягом всього життя; а також, закономірну зумовленість психічних явищ, психічної діяльності та психічних властивостей людини.

Принцип єдності психіки і діяльності – представляє можливість розкривати механізми, порядок і функціонування психіки. Людина орієнтується у навколишньому середовищі завдяки формуванню у свідомості динамічної моделі дійсності. Принцип є підґрунтям об'єктивного дослідження психіки людини. Невербальна комунікація, мовленнєве спілкування результативно передають її психічний стан. А вивчення – сприяє розкриттю внутрішніх секретів психіки.

Принцип розвитку психіки і діяльності – дозволяє коментувати психіку як динамічне утворення, що постійно змінюється. Це відбувається на різних етапах становлення особистості. Завдяки принципу можна правильно зрозуміти і проаналізувати психіку. Але за умов, якщо оцінювати її як продукт розвитку і результат діяльності.

Принцип відображення – стверджує: всі психічні функції спрямовані на змалювання дійсності. Тож психічне відображення сигналізує значущі для людини об'єкти, випереджаючи фізичний контакт з ними,

тобто, має сигнальні ознаки. Скажімо, образ світу (як продукт відображення), орієнтує людину у середовищі, створює базу для її активності. Це є регулятивна функція. Сенс – психічне відображення.

Принцип системності – доводить, що психіка представляє не просту систему у взаємопов'язаних психічних явищах. Враховуючи складність принципу системності, у процесі наукового пізнання доцільно використовувати всі принципи психології у взаємозв'язку.

Дослідженнями методологічних принципів психології активно опікувався український вчений; теоретик психології, доктор психологічних наук, професор Олександр Ткаченко.

Отже, методологічні принципи психології створюють підґрунтя для вивчення психіки людини. Головним тут мають бути науково-обґрунтовані і достовірні методи пізнання.

Пам'ятаймо: «Наука – це корінь і насіння, і основа всякої користі...» (*Феофан Прокопович*).

1.5. СУЧАСНІ ГАЛУЗІ ПСИХОЛОГІЇ. НАУКОВІ КОНЦЕПЦІЇ

*Істинна наука... її мета істина...
Вільям Грове*

Сучасна психологія – це система наукових дисциплін, що перебувають на різних стадіях формування. Окремі усталились давніми традиціями і мають укладений предмет, проблематику, методи дослідження; інші – лише починають розвиватися. Відтак, психологія зберігає предмет дослідження, принципи, шляхи вивчення предмета, але ж слід пам'ятати: головне – людина. І психологія досліджує її особливості за спрямуванням. Це: вивчення якостей високоорганізованої матерії, що називається психіка; природа свідомого ставлення до оточуючого світу та людини як об'єкта самопізнання; напрацювання методів вивчення особистості, психічних явищ та закономірностей, що дає напрямки їх використання у широкому вжитку.

За літературними джерелами, нині існує понад сто різних галузей психології. Найважливіші з них.

Психологія особистості людини – визначає її рівень у сфері соціальних відносин, є мірилом культури. Особистість – системна соціальна якість, яку людина набуває у процесі діяльності та спілкування.

Психологія праці – вивчає професійні засади організації праці; можливості людини; вплив виробничого середовища; закономірності формування навичок і вмінь спільних для різних професій.

Соціальна психологія – досліджує психічні явища, що виникають у процесі взаємодії людей, різних соціальних груп; комунікативний вплив на свідомість людей; появу і поширення реальних життєвих явищ (паніки, чуток, несанкціонованих «вуличних» мітингувань тощо).

Юридична психологія – досліджує психологічні засади під кутом права; психічні властивості особи, щодо якої здійснюється правосуддя; психологію особи юриста і його діяльності.

Педагогічна психологія – порушує особливості педагогічної діяльності викладача і вчителя; психологічні закономірності навчання і виховання молодого покоління.

Економічна психологія – розглядає роль людського фактору у виконанні економіко-господарських завдань.

Медична психологія – виявляє психологічні чинники взаємодії лікаря і хворого. Тут вирізняються: нейропсихологія, психотерапія, психопрофілактика, психогігієна, психофармакологія.

Вікова психологія – подає виникнення і розвиток психічних властивостей особистості різних вікових категорій.

Гештальтпсихологія – загальнопсихологічний напрямок, пов'язаний зі спробою пояснення, передусім, сприйняття, мислення особистості.

Військова психологія – досліджує психологічні проблеми, що виникають у процесі підготовки військовослужбовців; закономірності становлення конкретних видів військової діяльності. Реалії вимагають нових концепцій пізнання людини.

Сенс сучасного розвитку науки – диференціація, що зумовлює дослідження певної галузі знань, виокремленої від іншої науки; формування окремих структур; інтегративний рух наук, що ґрунтуються на взаємозв'язках і взаємозалежностях галузей, які ілюструють різносторонність досліджуваного предмета. Так, інтеграція юриспруденції і психології сприяла виникненню науки юридична психологія. Інтегративна пов'язаність дозволяє визначати різні напрямки одних і тих же явищ особливостей поведінки та діяльності учасників реально існуючих суспільних відносин у психологічно-правовому полі.

Розвиток наукових концепцій є одним із головних джерел, що сприяє виокремленню у юридичній психології нових галузей. Кожна з них, за конкретним спрямуванням, виявляє аспекти психічних закономірностей стосовно свого предмета.

Правова психологія – вивчає психологічні особливості дії права, як елемент соціального регулювання поведінки людини або групи осіб; психологічні закономірності правотворчого процесу; механізми правосвідомості та праворозуміння.

Кримінальна психологія – досліджує мотиви учинення злочину; поведінку осіб, зокрема, котрі схильні до правопорушень; обставини, що сприяли злочину; умови, за яких скоєно злочин.

Судова психологія – розглядає вирішення питань, що визначають психологічний аспект профілактичної діяльності у сфері судочинства. Також викладає низку психологічних проблем, що стосуються особливостей правоохоронної діяльності; засад проведення окремих процесуальних дій; формування внутрішнього переконання.

Пенітенціарна психологія – досліджує психологічну структуру особи, яка відбуває покарання; вивчає систему заходів, що забезпечують розроблення і застосування засобів виховного впливу. А ще до пенітенціарної психології належить навчання працівників, які покликані здійснювати виховні функції.

Поділяючи думку вчених, враховуючи власний професійний досвід у сфері діяльності з особистостями юнацького та зрілого віку, автор вважає: знання про нові галузі юридичної психології потрібні не лише фахівцям, а й пересічним людям, які прагнуть знати більше. Приміром, корисно знати психологічні особливості людини, що ілюструють темперамент, емоції, почуття. Адже вони впливають на стиль поведінки, форму діяльності; спілкування; взаєморозуміння. Тож поведінка людини залежить не лише від соціально виокремленої спрямованості її особистості, а й від індивідуально-психологічних особливостей. А ще доцільно усвідомлювати особливості психологічного впливу, що визначаються виконанням різних соціальних функцій. Оскільки зайнятість особи у сфері діяльності супроводжується психічними процесами, що сприяють пізнанню реальності; відносин між людьми; мотивів поведінки.

Відтак, завдання нових галузей юридичної психології – забезпечення розвитку наукових концепцій; розроблення рекомендацій щодо найефективнішої правотворчої, правозастосовної та правоохоронної діяльності. Закцентовано увагу на визначення рекомендацій щодо

навчання і виховання працівників правозастосовних органів, спрямованих на формування професійної здатності нової формації. Безперечно, завдання має сприяти вдосконаленню правотворчої діяльності фахівців відповідно до вимог часу.

Пам'ятаймо: «Наука і мир заторжествують... І майбутнє належатиме тим, хто зробить більше для людства...» (*Луї Пастер*).

ЗАПИТАННЯ: ЗМІЦНЮЙМО ЗНАННЯ

1. Що таке психологія? Що вона досліджує?
2. Чому місце психології у системі наук викликало дискусії?
Яке бачення французького філософа Дені Дідро?
3. Кому із древніх мислителів належить ідеалістичне бачення сутності психіки людини?
4. До яких наук відносили психологію вчені Антуан Курно та Клод-Анрі Сен-Сімон?
5. Як розглядає психологію німецький педагог, психолог Фрідріх-Едуард Бенеке?
6. Що означає дуалістичне вчення? Яку думку щодо дуалізму виклав філософ Томас Гобс?
7. Які методи психології найбільше виокремлено у дослідженнях вчених?
8. Коли психологію виокремлено як самостійну науку?
9. Як формувалися нові концепції у психології?
10. У чому популярність основних методів психології?
11. У чому сутність методу спостереження? Які функції діяльності осіб він охоплює? Що означає інтроспекція (спостереження)?
12. Яка мета наукового експерименту?
13. Яка сфера застосування наукового експерименту?
14. Що таке методологічні принципи психології?
15. Хто з українських вчених опікувався дослідженням методологічних принципів?
16. Що є головним у методологічних принципах психології, які створюють підґрунтя для вивчення психіки людини?
17. У чому сенс сучасного розвитку науки?
18. Які виокремлено найважливіші галузі психології?
19. Які завдання нових галузей юридичної психології?
20. У чому сенс вислову: «Чим більше знаєш, тим більше можеш...» (Едмон Франсуа Абу)?

РОЗДІЛ 2

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛЮДИНИ

*Особистість завжди розвивається
як індивідуальність...*

Григорій Костюк

- 2.1. ТЕОРІЯ ОСОБИСТОСТІ: БАЧЕННЯ ВЧЕНИХ
- 2.2. ПСИХОЛОГІЧНИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ:
ФОРМУВАННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ
- 2.3. ПСИХОЛОГІЯ ЕМОЦІЙ ЛЮДИНИ
- 2.4. ВЛАСТИВОСТІ ТЕМПЕРАМЕНТУ ЛЮДИНИ
- 2.5. СТРУКТУРА ХАРАКТЕРУ ЛЮДИНИ
- 2.6. ФІЗІОГНОМІКА ЛЮДИНИ:
ІДЕЇ, ТЕОРІЇ, ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. ТЕОРІЇ ОСОБИСТОСТІ: БАЧЕННЯ ВЧЕНИХ

Знання – сила...

Сідней Смітт

У психології питання особистості людини завжди було у полі уваги вчених. Знайти відповідь намагалися представники багатьох напрямків. Однак вирішували його по-різному. Одні розглядали особистість як аспект суспільно-історичного розвитку, інші – висували біологічну роль.

Людина народжується як індивід (тобто, як одинична природна істота). Поступово засвоює соціальний досвід людства, шляхом спілкування з дорослими. З часом вступає у систему суспільних відносин. Так людина розвивається як особистість, має належні тільки їй психологічні особливості і риси. Це вирізняє її своєрідність і несхожість з іншими особами. Виявляється: темпераментом, здібностями, особливостями і якостями психічних процесів, уподобаннями, звичками. Індивідуальність властива кожній людині. Але виділяється по-своєму. Приміром, здатність бачити те, що не помічають інші – ілюструє оригінальність інтелекту. А уміння розв'язувати не прості питання – свідчить про витончений розум; керувати емоціями – рівень вольових якостей.

Німецький вчений, теоретик психології, засновник психоаналізу Зігмунд Фрейд вважав, що головна місія належить поняттю несвідомого; що період формування особистості бере початок із дитинства. Адже саме тоді виявляються комплекси, що згодом відбиваються у поведінці дорослих різними способами. А ось швейцарський психолог, психоаналітик, основоположник аналітичної психології Карл Густав Юнг наголошував, що психіка людини постає у трьох рівнях: свідомість, особистісне несвідоме, колективне несвідоме. За його теорією, основна роль у структурі особистості – притаманна поняттю: колективне несвідоме, тобто, те, що вважається своєрідною пам'яттю людства, і впливає на поведінку індивіда від народження. Особистісне несвідоме – ілюструє переживання, що мали місце на рівні свідомості, але з часом їх витіснено. Карл Юнг виділяв декілька рівнів несвідомого: індивідуальне, сімейне, групове, національне, расове, колективне. Вчений вважав, що існує певна спадкова структура психіки. Так, вона розвивалася сотні тисяч років, змушує і нині

переживати, реалізовувати наш життєвий досвід абсолютно визначено. І ця визначеність конкретизована в тім, що Юнг називає архетипами. Саме вони впливають на думки, почуття, вчинки. Колективне несвідоме, з погляду Карла Юнга, відкриває науковий шлях для вчених нашого часу. Це – структура і модель пам'яті людини.

Австрійський психіатр, засновник індивідуальної психології Альфред Адлер вбачав основним у людини не інстинкт, а почуття спільності, що закладається від народження. Люди мають керуватися соціальним інтересом. Відчуття єдності з людством означає, що кожен частина всього людства. Це орієнтує не на особисту користь, а до успіху всього людства в ідеальній спільності. Тож соціальний інтерес необхідний для збереження людства. Такий природний стан людини.

Відтак, Адлер визначив два типи людей: перший – люди, які прагнуть особистої вищості (вони погано виховувалися, зневажалися батьками, чи були балувані); другий – люди, які прагнуть успіху для всіх, мають високий соціальний інтерес (вони належно виховані). Отже, люди прагнуть статусу вищості або успіху. Це бажання компенсувати відповідне відчуття. Приміром, люди хочуть стати вищими з метою вигоди, бо у них – комплекс нижчості (зазвичай, злочинці). А ті, хто прагне успіху, а не особистої вигоди – ілюструють власну ідентичність. Для них соціальний інтерес важливіший особистого.

Найголовнішим у теорії Адлера є концепція Я-творчого. Люди володіють творчою силою, що дає можливість створювати власний стиль життя. Це: поведінка людини, бачення себе, ставлення до людей, розуміння; формується під впливом творчої сили, спадковості та середовища. Унікальне поєднання рис, способів поведінки, звичок, які в сукупності визначають неповторність існування індивіда. Творча сила – динамічна концепція руху до певної мети, найвидиміша ознака життя. Творча сила впливає на кожну частинку людського досвіду: сприйняття, пам'ять, уяву (фантазії), сни, мрії.

Адлер стверджував важливість середовища і спадковості у формуванні особистості, але творчу силу розглядав як «архітекторський дизайн життя». Він зазначав, що люди не народжуються добрими чи навпаки, а стають такими як вони є через самостійне формування – власне, творча сила.

Формою гуманістичного і радикально-гуманістичного психоаналізу стала думка німецького психолога, психоаналітика Еріка Фромма. З позиції вченого, в умовах науково-технічного прогресу, людина втрачає зв'язок з навколишнім середовищем: друзями,

колегами, знайомими. З'являється відчуження, що пригнічує людину і викликає неврози.

Саме тут значущими є соціально-філософські ідеї Еріка Фромма. Зокрема, основні положення концепції: виробництво повинно служити людині, а не економіці; стосунки між людиною і природою повинні будуватися не на експлуатації, а на кооперації; вищою метою всіх соціальних заходів має бути людське благо і відвернення людських страждань; не максимальне споживання, а лише розумне споживання служить здоров'ю і добробуту людини; кожна людина повинна бути зацікавлена в активній діяльності на благо інших людей і має брати участь у ній.

Пам'ятаймо: «Людина повинна розвивати розум, щоб зрозуміти свою сутність, ставлення до інших і своє місце у Всесвіті...» (Ерік Фромм).

2.2. ПСИХОЛОГІЧНИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ: ФОРМУВАННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ

*Вільна, усвідомлена активність
є визначальною рисою людини...*

Альфред Адлер

Людина. Її вивчають як продукт біологічної еволюції і як елемент виробничих відносин. Вона охоплюється різними системами дійсності. Тож багатоспектровими є її зв'язки, відносини, якості. За твердженням вчених, будь-яка психічна якість, взаємодіючи з іншими якостями, у процесі ілюструє нові аспекти й можливості.

Психічний розвиток людини це певний процес, оскільки є динамічним. Тобто, розпочинається до народження дитини, розгортається і триває протягом всього життя. У результаті накопичуються кількісні та якісні перетворення психіки, що забезпечують формування і функціонування особистості.

Незалежно від того, що темпи і результати онтогенетичного становлення особистості різняться, однак процес психічного розвитку людини має низку типових особливостей. За літературними

джерелами, найголовнішими є: суперечності як основа психічного розвитку, неперервність психічного розвитку, дискретність, незворотність, взаємозв'язок з іншими напрямками розвитку, взаємозв'язок кількісних і якісних змін психіки, планомірність та наступність психічного розвитку, перехід від нижчих психічних структур до вищих та ін.

Суперечності як основа психічного розвитку. В основі містяться внутрішні (між складовими психіки самої людини) і зовнішні (між людиною та соціумом) суперечності. Тут існує стійкий взаємозв'язок. Так, зовнішні – первинні, виникають за умов контакту людини із соціумом. Але вони трансформуються у внутрішні. Це активізує людину до дій, сприяє прогресу психіки.

Неперервність психічного розвитку. Особливість розпочинається ще до народження людини і стрімко розгортається після народження. Тож психічний розвиток триває постійно. Навіть, уночі відбувається обробка інформації, що мала місце вдень. Виняток – явище затримання психічного розвитку (відхилення).

Дискретність. Це розподіл онтогенезу людини на окремі вікові періоди зі специфікою психічного розвитку у кожному. Він – умовний. Безперечно, психологи чітко окреслили межі вікових періодів, але психіка переходить від одного – до іншого поступово.

Незворотність. Прогресивні зміни, що сформувалися внаслідок психічного розвитку. Вони не зникають. Тому є надбанням особистості; впливають на психічне функціонування. До речі, регресивні тенденції спостерігаються, як окремі форми захисної поведінки людини.

Взаємозв'язок психічного з іншими напрямками розвитку – фізичним, соціальним, фізіологічним. Психіка людини розвивається на основі фізичних надбань (ще від віку немовляти). Підлітки розпочинають усвідомлювати себе дорослими (зв'язок фізіологічного і психічного розвитку). Окрім того, взаємозумовленість психічного та соціального розвитку простежується, починаючи зі школи, потім до навчального закладу. І вже новий статус створює суттєві зміни психіки людини.

Взаємозв'язок кількісних та якісних змін психіки. Психічний розвиток людини – процес, у якому кількісні накопичення психічних функцій зумовлюють якісні перетворення. Це забезпечує формування якісних психічних новоутворень.

Планомірність та наступність психічного розвитку. Планомірність – становлення особистості, що виявляється шляхом систематичного,

порядкованого спрямування психічних змін. Вони – стійкі у часі, незалежні від варіативних факторів (настрій, зовнішність людини тощо). Наступність – має місце як взаємозв'язок попередніх та перспективних, майбутніх психічних змін у загальній динаміці становлення особистості; напластування новоутворень психіки на попередні прогресивні вияви.

Перехід від нижчих психічних структур до вищих. Це нові структури психічної діяльності, що виникають шляхом диференціації наявних структур. Тобто, кожна нова психічна структура виникає на основі попередньої. Вона не просто виявляється, а утворюється із того, що вже має людина, і що вбирає із соціуму. Свідченням того, що генетично раніші структури не зникають, з появою пізніших, є реальність повернення до них.

До речі, якщо виявите бажання дізнатися більше про психологічний розвиток особистості, можу порекомендувати навчальний посібник: Руслан Кацавець. Психологія розвитку особистості Навчальний посібник. Київ: Алерта. 2024. – 152 с.

Пам'ятаймо: «Людина народжується для справи...» (*Ернест Гемінгвей*).

2.3. ПСИХОЛОГІЯ ЕМОЦІЙ ЛЮДИНИ

*Емоції роблять... нас тими, хто ми є...
Роберт Кійосаки*

Емоції людини досить різноманітні, відображаються на внутрішніх процесах, від яких залежить життєдіяльність організму. Так, американський фізіолог Вольтер Кеннон наголошує на позитивній ролі емоцій: вони приводять організм у стан готовності до термінового витрачання енергії, мобілізуючи всі його сили, що будуть потрібні у випадку страху, гніву, болю. Американський письменник Роберт Кійосаки стверджує, що емоції – це те, що робить нас людьми.

Однак, серед вчених не існує єдиного бачення щодо ролі емоцій в діяльності організму людини. Але кожна праця має певні міркування та пояснення окремих особливостей емоцій. Розробкою концепції емоцій опікувалися світові вчені: Георг Ланге, Вільям Джемс, Вільгельм Вундт, Дональд Хобб, П'єр Жане, Карл Юнг.

Емоції – узагальнена суттєва реакція, що виникає у відповідь на різні за складом сигнали: ті, що йдуть з навколишнього середовища (екзогенні) і ті, що виявляються індивідуально-психологічними факторами (ендогенні). У свідомості людини емоції викликають не образи предметів чи явищ, а переживання. Тож не є елементом пізнання.

У психології емоції класифікують за ступенем впливу і, відповідно, виокремлюють: стеничні та астеничні.

Стеничні емоції – переживання особи що поліпшують самопочуття; спонукають до активної діяльності. Таким може бути ефект радості та інші спектри позитиву.

Астеничні емоції – пасивні переживання особи, що знижують активність. Людина може зневіритись у можливостях і зусиллях.

На виникнення і формування емоцій впливають оцінка інформації, фізіологічний стан і оточення. Стан емоцій породжується впливом способу життя людини; особливостями діяльності; інтелектом; вихованням. Емоції виявляються у стані радості, здивування, захоплення, страху, гніву, суму; у засобах невербальної комунікації тощо.

Важливим чинником у сфері емоційного стану є реальність у процесі взаємодії людини і відповідного середовища. Приміром, виникнення емоційного (психічного стану) у злочинній ситуації зумовлюється певними причинами: видом злочину; тривалістю; способом

вчинення; індивідуально-психологічними особливостями учасників. Тож, злочинна okazія – вплив, що викликає різні емоційні реакції. Передусім, такі, що поєднуються із психічною напруженістю (емоційністю) або зі стресом (стрес – явище, що відповідає на різні екстремальні впливи).

За літературними джерелами, емоційний стан також трактується, як фрустрація (розгубленість). Це психічний стан людини, зумовлений труднощами на шляху досягнення мети. Фрустрація супроводжується озлобленістю, роздратуванням, відчуттям провини. А ще коментується як різновид стресу.

Почуття – специфічна форма відображення дійсності, у якій виявляється стійке суб'єктивно-емоційне ставлення людини із властивими їй потребами, котрі вона пізнає і змінює.

На думку вчених, згідно зі спрямуванням, стан почуттів поділяється на: інтелектуальні, моральні, естетичні. Їх ще називають вищими почуттями.

Інтелектуальні – відбивають стан людини, викликаний пізнавальною діяльністю. Тут може витати подив, сумнів, упевненість. Моральні – відображають ставлення людини до моралі. Це ґрунтується на нормах, що визначаються суспільством і пов'язані з оцінкою відповідальності, дій та вчинків. Естетичні – виникають при сприйманні людиною прекрасного, сюди також належать почуття іронії та гумору. Оскільки виражається ставлення людини до пізаного і оціненого предмета.

Іронія – критичне ставлення до подій і людей. Тут реальне оцінюється з позиції ідеального. Іронія має бути «легкою», аби не образити людину. Гумор – викликає явища та дії індивідів, які сприймаються позитивно, хоч мають окремі недоліки, що породжують добродушний сміх. До речі, гумор підсилює виразність сказаного. Але слід пам'ятати, вживання гумору виправдано, коли він доречний. Цицерон вважав, що гумор – властивість природжена і цьому навчитися не можна.

Пам'ятаймо: «Пригнічені емоції не зникають. Їх змусили замовкнути. І вони з середини продовжують впливати на людину...» (Зігмунд Фрейд).

2.4. ВЛАСТИВОСТІ ТЕМПЕРАМЕНТУ ЛЮДИНИ

Той щасливий, хто живе в умовах, що відповідають його темпераменту, але той більше досконалий, хто уміє пристосовувати свій темперамент до будь-яких умов...

Девід Юм

За літературними джерелами, поняття темперамент – трактується, як ознака людини зі сторони динамічних особливостей: інтенсивності, швидкості, темпу, ритму психологічних процесів і станів.

Динамічний розвиток психічної діяльності людини залежить від темпераменту, мотивів та психологічного стану. Так, незалежно від темпераменту, але за наявності інтересу до певної справи, людина може працювати енергійно; в іншому випадку – навпаки. Причини бувають різні, але, в результаті, викликають моральне й фізичне виснаження. Тож, зрозуміти різницю між індивідуальними особливостями поведінки, що зумовлюються темпераментом і тими, що породжуються мотивами та психічними станами, допоможе слушна думка вчених. Передусім, слід враховувати, що ті ж самі властивості темпераменту ілюструються у людини в різних формах діяльності (на відміну від тих, що виявляються внаслідок мотивів і психічних станів: прикрощі, смуток та інші душевні розлади). Отже, темперамент шліфує психічні прояви людини: впливає на темп рухів, мовлення; появу мислення, емоцій; обумовлює процеси психічної діяльності тощо. Але від нього не залежать інтереси і моральні принципи особистості.

У психології розглядають чотири типи темпераменту: сангвінічний (сильний, врівноважений, рухливий); холеричний (сильний, нерівноважений); флегматичний (сильний, врівноважений, інертний); меланхолічний (слабкий, малорухливий, нерівноважений).

Залежно від змісту та умов діяльності, властивості темпераменту можуть відігравати позитивну або негативну роль. Скажімо, нерівноваженість холерика шкодить тоді, коли потрібна витриманість, терплячість. А монотонне мовлення флегматика – не сприяє успіху, якщо йдеться про переконання. Зменшує активність можливої

діяльності темперамент сангвініка, оскільки його схильність – новизна, а не нудьгуюча одноманітність.

Ствердно, будь-яка діяльність передбачає певні вимоги до психічних якостей людини. І їх не бажано замінювати іншими, оскільки вони зумовлені змістом діяльності, рівнем розумових знань та емоційно-вольового розвитку.

Приміром, тип темпераменту обов'язково має враховуватися у діяльності юристів (слідчого, прокурора, адвоката, судді) у процесі спілкування з різними категоріями людей з метою встановлення психологічного контакту; обрання способу впливу на особистість.

Також досить поширеним способом пристосування до вимог діяльності є формування індивідуального стилю. Людина обирає та удосконалює прийоми і способи виконання дій, найвірогідніші до її темпераменту. Безумовно, це тривалий процес і виробляється поступово. Сенс формування індивідуального стилю діяльності у свідомому творчому ставленні людини до праці.

Завважте: різні властивості темпераменту людини поєднуються закономірно; утворюють стійку структуру; мають стійкий характер протягом усього її життя. Але можуть змінюватися.

Цікавий коментар вчених знаходимо у літературних джерелах про те, що на ґрунті однакових властивостей вищої нервової системи діяльності можна сформувати істотно різні динамічні особливості особистості: у слабого типу нервової діяльності – силу дій, у неврівноваженого – врівноваженість, у інертного – жвавість і рухливість.

У науковому полі існують різні теорії темпераменту. Їх висували найвідоміші представники: давньогрецький лікар Гіппократ; римський лікар Гален; німецький психолог, психіатр Ернест Тремер; німецький філософ Іммануїл Кант.

Пам'ятаймо: «Людина володіє справжньою силою впливу на себе...» (Платон).

2.5. СТРУКТУРА ХАРАКТЕРУ ЛЮДИНИ

*Характер складається із розуму і серця;
...тому залежить від виховання і, отже,
доступний виправленню і зміні...*

Теодор Драйзер

Характер – сукупність стійких індивідуальних особливостей людини, що складаються і виявляються у діяльності та спілкуванні, обумовлюючи типові способи поведінки. За дослідженням вчених, людині притаманні понад 2000 рис характеру. Вони взаємопов'язані і є цілісним утворенням.

Психологічні особливості людини – називають рисами характеру. Так, залежно від переважання психічних процесів у діяльності людини розрізняють риси: інтелектуальні, вольові, емоційні. Приміром, визначеність у прийнятті рішень; винахідливість при уникненні непорозумінь. І навпаки: людина зі складним характером, озлоблена, конфліктує у громадських місцях; створює дискомфорт у колективі. Оригінально сказав швейцарський психолог Карл Густав Юнг: «Все, що дратує в інших – може привести до розуміння себе...».

Прикметним у вихованні характеру є діяльність людини. Передусім, праця як середовище суспільного буття; спілкування як необхідна умова самопізнання. Тож особливості характеру мають важливе значення у професійних сферах. Так, у юридичній діяльності, де до фахівців мають висуватися досить високі моральні вимоги.

Віділити структуру характеру означає вирізнити його особливі компоненти у взаємозв'язку і взаємодії. У літературних джерелах наголошується, що у структурі характеру мають місце чотири основні чинники. Вони виражають ставлення особистості до окремих людей, соціуму, суспільства – ввічливість, чуйність, привітність, доброзичливість або безтактність, грубість, жорстокість; до себе – вимогливість, самоповага або гордість, хвастливість; до праці – старанність, працездатність або безвідповідальність, лінь; до речей – охайність, бережливість або неакуратність, недбалість.

Як стверджують психологи, структура характеру не закладається природою, а формується у процесі розвитку особистості. Оскільки, кожна людина має притаманний комплекс особливостей і рис, то це й вирізняє її індивідуальність. Поняття індивідуальність тлумачиться, як неповторне поєднання психологічних особливостей і рис людини, що

виокремлює її своєрідність та несхожість на інших. Індивідуальність виявляється у ставленні до людей; сприйнятті соціально суспільних умов; вихованні, поведінці.

Доречно завважити, характер як своєрідне ставлення особистості до різних аспектів діяльності може бути стійким, визначеним, постійним або навпаки. Важливою рисою є визначеність, що свідчить про рішучість і незалежність особистості. Це виявляється у прагненні до здійснення мети; відбивається на принциповості, наполегливості і сумлінності, незалежно від важливості справи.

Здавна поставало питання згрупувати за типами спектр людських характерів. Теорії класифікації характерів зумовлювалися різними факторами. Зокрема, біологічними: типом тіла, конституцією людини. Також з'являлися теорії соціального, функціонального, акцентуального спрямування. За значимістю досліджень вирізнялася акцентуальна теорія. Було виокремлено найважливіші типи акцентуацій, але єдиної класифікації не існувало.

З плином часу популяризувалася типологія характерів, що висвітлив Карл Густав Юнг. Він запропонував два основних психологічних типи: екстравертний, що характеризується спрямованістю на об'єкт; інтровертний – на суб'єкт. Кожен з них поділяється на мисленневий, емоційний, сенсорний, інтуїтивний.

Звичайно, спектр людських характерів типологічно сформувані досить не просто. Але дослідження у даній сфері потрібні і корисні. Адже вони допомагають проникнути у глибини самопізнання; виявити сильні риси; подолати душевні слабкості; сприяти розумінню духовних цінностей.

Пам'ятаймо: Тільки характером можна виробити характер...»
(*Костянтин Ушинський*).

2.6. ФІЗІОГНОМІКА ЛЮДИНИ: ІДЕЇ, ТЕОРІЇ, ДОСЛІДЖЕННЯ

*Знати, що говориши – легко, знати ж, що
виражає обличчя – значно важче...*

Пол Екман

За всіх часів обличчя людини викликало інтерес вчених, мислителів, дослідників. Кожен намагався створити свою теорію: розкрити таємниці людського обличчя. Фізіогноміка – означає мистецтво пізнання, спрямоване на визначення типу особистості людини та її душевних якостей, виходячи з аналізу типових особливостей особи і виразу обличчя (тобто, певних його рис).

Гіппократ – давньогрецький лікар Золотої доби Афін, один із видатних особистостей в історії медицини (визнаний «батьком медицини»), користувався фізіогномікою з метою діагностування (ознаки недужого). Йому ж належить і вчення про темперамент людини. Донині в медицині слугуються поняттям «маска Гіппократа» (прояви очей, носа, кольору шкіри і т.д.).

Аристотель – давньогрецький вчений, філософ застосовував фізіогноміку для розпізнавання душевних властивостей людей за зовнішніми ознаками. Приміром, люди з великими лобами – уповільнені в рухах, з широкими – легко піддаються безумству; якщо лоби заокруглені чи випуклі – люди запальні. Або таке: очі, що «бігають» вказують на невпевненість; очі спрямовані в одну точку – на безсоромність; а такі, що займають середину між названими – знаменують доброту. З погляду Аристотеля, про стан і можливості психіки людини можна говорити на підставі особливостей голови й обличчя. Так, можна виявити схожість між окремою людиною і представниками усієї раси і народності. Зокрема: ефіопів, індійців, хетів (індоєвропейський народ бронзового віку, що проживає на території Малої Азії). Потім, згрупувавши особистісні ознаки різних народів, виокремили індивідуальні ознаки (вираження відповідних зовнішніх рис). За визначенням Аристотеля, якщо обличчя представляє риси, що виявляють певні емоційні стани (боязнь, пристрасть, задоволеність), то саме це і властиво для людини, тобто, є її індивідуальною особливістю; якщо обличчя людини постійно нагадує маску страху – особа боязлива. А ще, за словами філософа: «У кого

маленьке обличчя – малодуші; це співвідноситься із кішкою і мавпою. У кого обличчя широке – ліниві; це співвідноситься з віслюками і волами. Тому обличчя має бути не малим і не великим; пристойно, коли воно середнє. Занадто смуглі – боязливі; це співвідноситься із єгиптянами, ефіопами. Занадто білолиці теж боязливі (їдеться про чоловіків); це співвідноситься з жінками. Відповідно, колір, що свідчить про мужність, має бути середнім».

Ібн-Сіна (Авіценна) – перський лікар, геніальний цілитель, філософ, енциклопедист, хімік, астроном, теолог, найвпливовіший полімат Золотої доби ісламу, передусім, ретельно вивчав обличчя недужого, а потім діагностував.

Піфагор – давньогрецький філософ, математик, містик, людина-легенда обирав своїх учнів серед людей, читаючи за обличчям. Так визначав їх покликання і здатність займатися точними науками.

Йоганн (Гаспар) Лафатер – цюрихський пастор, талановитий дослідник, найвідоміший фізіогноміст того часу. Автор десятитомного твору з фізіогноміки. А знаменита праця «Фрагменти фізіогноміки» перекладена багатьма мовами, слугувала фахівцям протягом 100 років. Лафатер спочатку вивчав психологічні особливості людей і співставляв із особливостями рис обличчя. Він вважав, що у будові та окресленні черепа і лоба відбивається розумове життя, а в лицьових м'язах, окресленнях носа і щік – моральне й емоційне. Певні якості визначали рот і підборіддя. Йоганн Лафатер стверджував: «Обличчя настільки ж доступні читанню, наскільки це властиво книгам, різниця лише в тому, що вони прочитуються за короткий час і менше вводять в оману». Бачення Лафатера поділяв відомий австрійський лікар Франц Йозеф Галль. Однак, не всі погоджувалися з ідеями Лафатера. Але ж він мав велику популярність. На його виступи приїжджали люди з багатьох країн, надсилали портрети, маски, зліпки.

Чезаре Ломброзо – професор психіатрії Павійського університету, основоположник антропологічної кримінології, вивчав особистість злочинця. Працюючи лікарем у в'язниці, досліджував фізіогноміку «злочинної людини». За аналізом зовнішніх особливостей, виявлених у 3839 осіб, які вчинили злочини, Ломброзо виокремив ознаки для класифікації рис обличчя злочинців. На його думку, злочинці різняться не тільки зовнішнім виглядом від нормальних людей, але й несуть у собі ознаки первісної людини. Це: неправильна будова черепа, асиметрія обличчя, притуплене відчуття, нездатність червоніти, схильність до татуювання тощо. Виходячи з цього, Ломброзо вважав,

що можна не лише визначити узагальнений тип особи злочинця, а й знайти риси властиві окремим категоріям злочинців (зłodії, убивці, гвалтівники). Аномалії у психіці таких людей виявляються: помстою, гординою, марнославством, слабкістю розсудку, недорозвиненістю моральних почуттів, особливістю мови (навіть, писемності, що нагадує ієрогліфи древніх). В одній зі своїх праць, Ломброзо пише, що «...убивці переважно брахіцефали (короткоголові, великий поперечний діаметр голови) з потужними щелепами, довгими вухами і склоподібними очима; зłodії – доліхоцефали (довгоногі, продовгуватий розмір голови, значно переважає поперечний) з малими очима; шахраї і ті, хто здійснює підпали вирізняються кривим носом».

Окремі дослідження Ломброзо зазнали критичної оцінки зі сторони вчених-антропологів і не стали сприйнятливими для застосування. Однак, досвід криміналістів показує, що злочини вчиняють люди різноаспектної зовнішності, навіть, приємної. Вчені завважають, праці Ломброзо цікаві, але слугуватися ними слід помірковано і обережно, зокрема, що стосується криміналістичної експертизи. Великий досвід роботи, тисячні дослідження, приурочені вузькій сфері фізіогноміки (людині-злочинцю) – визнані. Відтак, біосоціологічна теорія вважається основою біокриміналістики. Ломброзо основоположник антропологічної школи кримінального права. Він вперше перефундаментував кримінальне законодавство зі сфери моральних понять – до соціальних і природних наук про людину.

Іван Сікорський – психіатр, психолог, професор Київського імператорського університету імені Святого Володимира, прихильник фізіогноміки. В одній із його праць подано примітні ознаки, що відрізняють здорову людину від недужої: бодрість, свіжість, сильне напруження м'язів тіла (вирівняне тулубище), оригінальність розуму, прямолінійність брів, міміка радості. Протилежні риси – свідчать про слабкість, втомленість, хворобливість людини. А ось в іншій праці Іван Сікорський ілюструє портрет, що вимальовує убивцю «...великі вуха, надзвичайно розвинута нижня щелепа, товсті губи (слабкість свідомої волі), слабке скорочення м'язів обличчя».

Пізніше французький лікар Клод Сіго і його послідовник Луї Корман дослідили зв'язок між обличчям і характером людини. На сучасному етапі детально досліджується темперамент людини, враховуються всі фактори, що можуть вплинути на поведінку і характер. Тут аналізується історія родини, клімат, харчування, освіта, оточуюче середовище.

Незважаючи на певні суперечливості щодо традиційної фізіогноміки, не варто нехтувати стародавньою ідеєю про зв'язок обличчя і характеру людини. Тож доцільно поміркувати щодо бачення давньогрецьких і давньоримських вчених, які значну увагу приділяли фізіогноміці. Це (крім вище згаданих) – лікарі Гален і Цельс, мислителі Цицерон і Пліній-молодший, оратор Квінтіліан. Приміром, фізіогноміст Адольф Дебарроль виводив теорію, що пояснювала існування зв'язку між зовнішністю людини і індивідуальними ознаками. Його праці допомогли деталізувати фізіогноміку, очистити від деяких викривлень.

Сьогодні має місце наукове підґрунтя, що підтверджує зв'язок між рисами обличчя, тіла і деякими психічними функціями. Активно ведеться пошук фізіогномічних ознак у випадках нервових зривів та різних психічних станів.

Завважте, фізіогноміка визначає не лише індивідуальні ознаки і можливу поведінку людини, але й те, як здебільшого підсвідомо сприймається незнайома особа. До речі, у спеціалізованих джерелах говориться, що фізіогноміка належить до структури невербальних комунікацій.

Пам'ятаймо: «Ви можете бачити вираз обличчя, але воно говорить вам про емоції. Мотивація повністю прихована всередині...»
(Пол Екман).

ЗАПИТАННЯ: ЗМІЦНЮЙМО ЗНАННЯ

1. З якого періоду бере початок формування особистості з погляду німецького вченого, теоретика психології, засновника психоаналізу Зігмунда Фрейда?
2. Завдяки чого людина формується і розвивається як особистість?
3. Як система суспільних відносин впливає на особистість?
4. Який процес психічного розвитку людини?
5. Які психологічні особливості людини є своєрідними?
6. Як вирізняється індивідуальність особистості?
7. Як розглядається теорія особистості вченими різних епох?
8. Що означає поняття: архетипи – за визначенням Карла Густава Юнга?
9. Які основні концепції у теорії Альфреда Адлера?
10. Що є найголовнішим у теоріях Альфреда Адлера?
11. Які два типи людей визначає Альфред Адлер?
12. У чому сутність соціально-філософських ідей Еріка Фромма?
13. Що таке емоції? Як у психології класифікуються емоції? Що впливає на формування та виникнення емоцій?
14. Що таке почуття? Як вони вирізняються за спрямуванням?
15. Що таке темперамент?
16. Яку роль у житті людини відіграє темперамент?
17. Що таке характер особистості? Що є знаковим у вихованні характеру?
18. Що означає поняття: фізіогноміка і як вона розвивалася?
19. Хто опікувався питанням фізіогноміки? Яка її роль сьогодні?
20. У чому сенс вислову: «Навчання без міркування – даремне, міркування без навчання – небезпечне...» (Конфуцій)?

РОЗДІЛ 3

КРИМІНАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ. ЗЛОЧИННІСТЬ. ОСОБЛИВОСТІ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ. ТИПИ ЗЛОЧИНЦІВ

*Хто, маючи можливість попередити
злочин, не робить цього, той цьому
сприяє...*

Луцій Анней Сенека

- 3.1. КРИМІНАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ З
ПОГЛЯДУ НАУКОВИХ ЗНАНЬ
- 3.2. ЗЛОЧИННІСТЬ: ОЗНАКИ ТА ВЛАСТИВОСТІ.
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА СТАТИСТИКА СВДЧИТЬ
- 3.3. ЛЮДИНА ЯК АКТИВНИЙ СУБ'ЄКТ ДІЯЛЬНОСТІ
- 3.4. ТИПИ ЗЛОЧИНЦІВ:
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ
- 3.5. ОСОБИ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ КОРИСЛИВІ ЗЛОЧИНИ
- 3.6. ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЇ ГРУПОВИХ ЗЛОЧИНІВ
- 3.7. ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ МОТИВІВ.
ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗЛОЧИНІВ

3.1. КРИМІНАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ З ПОГЛЯДУ НАУКОВИХ ЗНАНЬ

*Добробут держави залежить від її законів...
Аристотель*

Кримінальна психологія – складова юридичної психології, висвітлює психологічні особливості злочинної поведінки, мотиви злочинної діяльності; злочинні дії вчинені у стані афекту; мотивацію групових злочинів; оцінку діянь і наслідки. Також спрямовує на профілактичну діяльність. Це – рекомендації щодо попередження вчинення злочину; комплекс запобіжних заходів.

Кримінальна психологія має особливе значення у системі наукових знань, що сприяють удосконаленню правозастосовної діяльності. Тут формується правова свідомість і юридична відповідальність; досліджуються мотиви злочинних діянь і методи їх попередження. «Послушна, досить витримана людина, яка завжди здається доброю, може викинути свою агресію одним великим спалахом. Це погоджується з тезисом про те, що насилля має місце, якщо людина не може нормальним чином викоренити свою агресію» (Ролло Мей). Поділяючи бачення відомого американського психолога, психотерапевта Ролло Мея, більш доцільно схилитися до думки щодо корисності знань кримінальної психології.

Тому знання кримінальної психології посідають чільне місце. Отож, кримінальні психологи мають добре попрацювати у сфері психологічного консультування. А злагоджена робота юристів і психологів сприятиме пізнанню мотивів злочинної поведінки; удосконаленню рекомендацій щодо попередження злочинів; розумінню психологічних прийомів відповідно до вимог часу.

Варто знати, існують думки, непідвладні часу, бо йдуть від мудрих і великих. Прикметне твердження Аристотеля щодо рівності всіх повноправних громадян перед законом. Крім того, філософ підкреслював запобіжну роль покарання, оскільки вважав, що люди утримуються від ганебних вчинків не з високих спонукань, а зі страху перед покаранням. Серед причин злочинів Аристотель вирізняв ті, що витали у зовнішніх для злочинця умовах. Приміром, хаотичність у державі; штучна злиденність, що виникає у результаті надмірного багатства та усталеної реальності – потреби бідняків; небажання або

страх потерпілих звертатися зі скаргами; підкупність суддів; зволікання покарань; безпідставні переваги окремих прошарків населення. Аристотель вважав, призначаючи покарання, слід концентрувати увагу на обставинах злочину та не карати за злочини, вчинені за обставин, що «перевищують звичайні сили людської природи». Але при визначенні покарання істотними вважаються обставини: особлива жорстокість вчиненого; небажання нейтралізувати завдану шкоду.

Досить важливе значення мають соціальні фактори у комплексі заходів впливу на злочинців. Зокрема, справедливий державний лад; стабільність законів; боротьба із корупцією; розвиток економіки, що забезпечує високий рівень життя. До речі, філософ не схвалює культу багатства, а наголошує, що найбільше злочинів трапляється саме через прагнення надмірних благ, а не із-за недостатності предметів першої необхідності. «У тій державі, що бажає мати прекрасний лад, громадяни мають бути вільні від турбот про предмети першої необхідності» (Аристотель).

Ствердне бачення Чезаре Беккарія: «Загалом вимагається, щоб злочини не вчинялися і, особливо, щоб не вчинялися злочини, найбільш шкідливі для суспільства. Тому перепони, які стримують людей від учинення злочинів, повинні бути тим міцнішими, чим важливішими є ті блага, на які посягають». А давньогрецький мислитель Платон вважає: «Де закон володар над правителями, а вони його раби, бачиться порятунок держави й усі блага...».

Пам'ятаймо: «Хто... відстає від моральності, той більше йде назад, аніж вперед...» (Аристотель).

3.2. ЗЛОЧИННІСТЬ: ОЗНАКИ ТА ВЛАСТИВОСТІ. КРИМІНАЛЬНО- ПРАВОВА СТАТИСТИКА СВДЧИТЬ

*Краще попередити злочин, ніж карати.
У цьому головна мета будь-якого законодавця...*
Чезаре Беккарія

Злочинність як і будь-яке явище, має певне поняття, властивості, ознаки. Це дозволяє чітко сформулювати визначення злочинності, виокремити найбільш загальні і разом з тим істотні ознаки та властивості.

Злочинність – відносно масове, історично мінливе, соціальне і кримінально-правове явище, що являє собою цілісну сукупність всіх злочинів, вчинених на певній території за відповідний період часу.

За генезисом злочинність – соціальна категорія; має місце у соціумі, визначає одну з форм поведінки людей. Іменується соціальною, бо злочинцями виступають окремі особи суспільства, які посягають на суспільні відносини. Злочинність за всіх умов є соціальною, оскільки ілюструє свої причини і заходи боротьби з нею.

Однією із властивостей злочинності є історична мінливість. Тобто, залежно від стану соціально-економічних умов життя людей, суспільно-моральних переконань, розвитку культури – змінюється її зміст і типичність.

Примітною ознакою злочинності, як соціального явища, є кримінально-правова. Оскільки до обсягу злочинного діяння входять ті, що порушують кримінально-правові норми. Але ж поза кримінально-правовою оцінкою немає як злочинів, так і злочинності. Також злочинність як масове суспільне явище має певну територіальну і часову поширеність.

Відтак, науково-практичне обґрунтування дає можливість керуватися даними про злочинність у країні загалом і в межах окремих регіонів. Така робота є передумовою для прогнозування та розробки концепцій щодо запобіжних заходів. Про обсяг і внутрішній зміст злочинності первинну інформацію дає офіційна кримінально-правова статистика. Це виявляється шляхом основних статистичних показників: рівень злочинності, структура злочинності, коефіцієнт злочинності, динаміка злочинності, відомості про латентність злочинності.

Рівень злочинності – загальна кількість злочинів і осіб, які їх вчинили за певний проміжок часу в країні або регіоні. При цьому береться до уваги: кількість злочинів і кількість осіб, які їх вчинили. Рівень злочинності не ототожнюється з рівнем судимості. Так же як до даних про судимість не включаються відомості про осіб, кримінальні справи про яких припинено на законних підставах.

Структура злочинності – відношення окремого виду злочину або групи злочинів до сукупності злочинності у певному регіоні за конкретний період. Структура злочинності вибудовується за соціально-демографічними, кримінально-правовими, кримінологічними підставами. Серед соціально-демографічних визначаються ознаки особи злочинця: стать, вік, освіта, сімейний стан, рід занять, види населених пунктів (місце проживання), ступінь пристрасті до спиртного, наркотиків. До речі, структура злочинності бачиться за такими кримінологічними груповими ознаками: сфера господарської діяльності, де вчинено злочини; характер міжособистісних стосунків між особами (службові, сімейні, побутові відносини); домінуюча антисоціальна мотиваційна спрямованість особи злочинців (корисливі, насильницькі злочини); регіони країни, в яких вчинено злочини.

Коефіцієнти злочинності – співвідношення кількості злочинів і осіб, які їх вчинили до чисельності населення країни або регіону з розрахунку на заздалегідь обумовлену кількість населення. Існує два види коефіцієнтів злочинності: коефіцієнт інтенсивності злочинності – свідчить, як злочинність впливає на населення країни чи регіону; коефіцієнт злочинної активності населення – ілюструє випадки злочинної активності.

Динаміка злочинності – відображає рух злочинності у часі. Вона підвладна певним соціальним обставинам. Зокрема: зміна соціально-економічних умов життя суспільства; стан і характер соціальних явищ і процесів, що детермінують злочинність; демографічна ситуація, що склалася в країні; зміни кримінального законодавства; стан і заходи ефективності правоохоронної і правозастосовної діяльності.

Латентність злочинності – ознака, що відображає існування в країні тієї реальної ситуації, коли певна частина злочинності залишається неврахована. Це визначається обставинами. Приміром: специфіка окремих видів злочинів, що за способом вчинення передбачають підвищену прихованість (це створює труднощі виявлення); наявність у суспільстві професійної і організованої злочинності; низький стан правосвідомості окремих верств населення, ухилення їх від своєчасного

повідомлення правоохоронних органів про вчинені злочини; порушення принципу й порядку ведення статистичного обліку; недотримання законності у діяльності правоохоронних органів тощо. Ліквідувати латентну злочинність можна одночасно зі злочинністю (але це лише уява). Латентна злочинність веде до негативних наслідків, створює психологічну атмосферу безкарності за суспільно небезпечні діяння; наводить злочинців на вчинення нових злочинів; сприяє формуванню стійких злочинних груп, залученню неповнолітніх у злочинну діяльність; руйнує принцип невідворотності покарання. До речі: відомості, засновані на статистичному відображенні – спотворені, досить далекі від істини; вирує латентна (прихована) злочинність. Наразі актуальним питанням є, принаймні, зниження латентної злочинності.

Пам'ятаймо: «Злочин є крайньою... формою бездушності...»
(Моріс Бланшо).

3.3. ЛЮДИНА ЯК АКТИВНИЙ СУБ'ЄКТ ДІЯЛЬНОСТІ

*Ніколи не поступайте проти совісті...
Альберт Ейнштейн*

З погляду психології, злочин може аналізуватися як «особливий вид діяльності» певної соціальної активності людини. Це виявляється у специфічних формах протиправної поведінки. Тут досліджується ставлення суб'єкта до соціальних цінностей; визначаються особливості його психіки, індивідуально-психологічні властивості; мотивація; психічний стан.

Людина розвивається у силу активної взаємодії із навколишнім середовищем, яка відбувається у формі діяльності. Особистість бездіяльна – неможлива, оскільки вона має потреби, що належить задовільняти. Діяльність – процес взаємодії людини з довкіллям, завдяки чому вона досягає свідомо поставленої мети, яка виникла унаслідок появи потреби.

Окрім того, інші аспекти діяльності, мотиви, способи дії – можуть усвідомлюватися, не усвідомлюватися або частково усвідомлюватися. Тож, якщо мета не усвідомлюється, то й діяльності немає. Виявляється

лише імпульсивна поведінка. Якщо ж свідомість не пов'язана з діяльністю, то й сенс її не було б виправдано. Отож-бо, свідомість не функціонує поза діяльністю людини, а певним чином впливає на неї.

За працями вчених, специфічна особливість діяльності людини в тім, що вона свідома й цілеспрямована. Формуючи принцип єдності свідомості й діяльності, зазначається, що позитивізм – в утвердженні взаємозумовленості і взаємозв'язку. Адже діяльність людини – внутрішня (психічна) і зовнішня (фізична) активність, що регулюється усвідомленою метою; зумовлює формування психічних зв'язків, процесів, властивостей, і, відповідно, є ознакою адекватності.

Основною ознакою діяльності є предметність. Відтак, діяльність конкретної людини пов'язана з діяльністю оточуючих людей, суспільством, суспільними відносинами. Діяльність (у системі соціальних очікувань), орієнтована на те, як її сприймає суспільство. Тому будь-яка цілеспрямована діяльність за своєю природою абсолютно соціальна. У результаті, людина реалізує себе як особистість, зокрема, проявляються психічні властивості, формуються особливості.

На думку вчених, діяльність (і протиправна) завжди спрямована на певний об'єкт, на здійснення мети, а «предмети, існуючі у навколишньому середовищі, що оточує людину, підлягають реалізації в ньому, стають метою діяльності людини через співвідношення з її мотивами». Тож витаючий вислів – безпредметна діяльність – недоцільний. Людина як активний суб'єкт діяльності, долучається до суспільних, міжособистісних відносин і займає певну позицію стосовно інших людей, суспільства, соціальних цінностей. На цьому етапі діяльність набуває нового специфічного аспекту, що стає поведінкою.

Поведінка – зовнішній прояв діяльності, дій людини, процес взаємодії з навколишнім середовищем, охоплений його зовнішньою (руховою) і внутрішньою (психічною) активністю. У поведінці особи виявляється ставлення до моральних, правових норм, традицій, що існують у суспільстві. За поведінкою визначають особистісні особливості людини.

Отже, своєрідною одиницею поведінки людини є вчинок. За літературними джерелами, «вчинком є не всяка дія людини, а лише така, у якій головне значення має свідоме ставлення людини до інших людей, до суспільства, до норм суспільної моралі». Також вчинком може бути і утримання суб'єкта від будь-яких дій, якщо в цьому виявляється особиста позиція особи.

Розуміється, невід'ємним елементом діяльності людини є потреба, як стан живого організму, що виражає його залежність від об'єктивних умов існування та розвитку і спонукає до активності відносно цих умов. Відтак, потреба, що набула спонукальну силу і спрямовує діяльність, стає її мотивом. Ось як вважають вчені, «діяльності без мотиву не буває»; «немотивована діяльність – це діяльність, не позбавлена мотиву, а діяльність з суб'єктивно і об'єктивно прихованим мотивом». Таке бачення породжує розуміння проблеми (за лексикою фахівців) безмотивних злочинів.

Дія – відносно закінчений елемент діяльності, спрямований на виконання якої-небудь однієї простої справи, досягнення конкретної (власної) мети. Залежно від того, як особа керує своїми діями та контролює їх, можна виділити такі види: інстинктивні, рефлекторні, імпульсивні, вольові.

Інстинктивні – ілюструються органічними імпульсами і свідомо не контролюються. Зазвичай, такі дії спостерігаються у ранньому дитячому віці.

Рефлекторні (дії-реакції) – здійснюються рефлекторно і не піддаються свідомій регуляції. Приміром, мимовільне відсмикування руки від гарячого предмета.

Імпульсивні – спостерігається в осіб, які перебувають у стані переживання. Тут виявляються емоції, що виступають сильними подразниками. Тому їх ще називають імпульсивно-афективними діями. До речі, імпульсивні дії легше передбачити і недопустити, ніж керувати ними. Особливо, коли суб'єкт знаходиться у стані афекту на етапі завершення дії.

Вольові – усвідомлені й цілеспрямовані, регулюються суб'єктом. Їх вчиненню передують: вибір мети, процеси мотивації, прийняття рішення, а також передбачаються наслідки. Суб'єкт може корегувати свою поведінку.

Психологи стверджують, що ці види дій не відіграють суттєвої ролі у поведінці людини. Однак, при необхідності їх треба урахувати.

Так, змальовуючи поведінку суспільного суб'єкта, увага має концентруватися на імпульсивних і вольових діях. Оскільки специфічним видом дії є вольова.

У сучасній психології нижчі рівні дій – рефлекторний та інстинктивний – особливо не вирізняються. Але при дослідженні поведінки злочину не варто ігнорувати повністю біологічний фактор. Тому враховуватися вони мають не як біологічно обумовлена тенденція,

що веде до злочину, а як комплекс емоційних, вольових, інтелектуальних особливостей особистості, що відбивається на діях суб'єкта.

Пам'ятаймо: «Наука удосконалює природу, але сама удосконалюється досвідом...» (Френсіс Бекон).

3.4. ТИПИ ЗЛОЧИНЦІВ: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ

Покарання має відповідати не тільки заподіяній шкоді, але й суб'єктивній стороні діяння...

Цицерон

Чітко з'ясувати особливості злочинної поведінки дослідники пропонують шляхом поглибленого аналізу причин окремих її видів. Серед них усталилися: корисливий і насильницький. Вважається, що корисливі злочини викликані користою, а насильницькі – агресивністю, хуліганськими проявами, помстою. Але, на думку вчених, в умовах сучасних реалій, таке поняття бачиться недостатнім. Адже не враховуються складні суперечливі, невідомі стимули поведінки; не розкривається утаємниченість душі. Тож слід виокремити злочинну поведінку шляхом типології особистості злочинців; співставити види злочинної поведінки з типами злочинців, яких визначає низка ознак. Загалом, особистість злочинців – соціальний і психологічний тип, що відрізняється від інших особистостей.

Соціально-психологічні ознаки особистості виявляються у певних способах життєдіяльності людини. Так, злочинці, як соціальний тип особистості, відрізняється від представників інших соціальних типів тим, що є суспільно небезпечним. Йому властива агресивність, імпульсивність, відчуженість, слабка адаптація. Така особа недостатньо враховує негативне минуле, не може ретельно спрогнозувати майбутнє. Отож, особистісна структура злочинця, як типу особистості, має елементи, що являються передбаченнями злочинної поведінки. В духовному світі злочинця на свідомому і несвідомому рівнях виокремлюються певні особливості, що формують мотиви злочинів і призводять до реалізації. Але будь-який злочин не є випадковим, стосовно до особи, яка скоїла – в основі злочин підготовлено розвитком

його соціальних і психологічних властивостей. Відтак, особистість злочинця як соціальний тип, ілюструється через призму злочинної поведінки. Завважте, типічність властива більшості злочинців, але не означає, що така може бути у кожного.

Окрім того, названі риси особистості не однаково виражені у злочинців різних категорій. За словами вчених, «імпульсивність, тенденція чинити за першим поривом емоцій, застрягання афекта (ригідність – нечутливість до змін умов, стереотипність мислення), схильність до підозрювання, злопам'ятність, підвищена чуттєвість, відчуженість, прагнення до дотримання дистанції між собою і оточуючим світом – найбільш властиві для осіб винуватих у скоєнні грабежів і розбоїв. Рідше ці риси властиві убивцям, гвалтівникам, злодіям і досить рідко – розкрадачам».

Ствердно, психологічні особливості формують моральний образ особистості, мотивацію поведінки. А морально-психологічна специфіка може вирізнити злочинця від незлочинця. Злочинці не завжди розуміють, що від них чекає суспільство і як вони мають діяти у певних ситуаціях. У них відсутнє почуття дотримуватись соціальних норм. Отож-бо, кримінологічна типологія особистості злочинця допомагає виявити причини злочинної поведінки.

У літературних джерелах виокремлено типологічні аспекти особистості злочинця. Так, за ознаками антисуспільного спрямування поведінки в основу типології особистості покладено її відношення до різноманітних суспільних цінностей. Ось деякі з них.

Негативно-зневажливе відношення до особистості і її найважливіших благ: життя, здоров'я, честі, гідності, спокою, тілесної недоторканності. Подібне відношення має місце в основі навмисних агресивно-насильницьких злочинів.

Корисно приватно-власницькі тенденції – переплітаються з ігноруванням принципу розподілу матеріальних благ за працею; права державної власності і особистої власності громадян. Це властиве для здійснення крадіжок, шахрайства, хабарництва та інших корисливих злочинів.

Індивідуалістичне відношення до різних соціальних настанов і приписів загальногромадянських, службових, родинних обов'язків.

Легковажно-безвідповідальне відношення до усталених соціальних цінностей і своїх обов'язків до них, що виявляється у різних необережних злочинах.

Так, за цією класифікацією відношень виділено типи злочинців. Це: випадковий – вперше скоїв злочин, що суперечить загальному соціально-позитивному спрямуванню; ситуативний – скоїв злочин під дією несприятливої для злочинця зовнішньої ситуації і при загальному соціально позитивному спрямуванні; неустойчивий – вперше скоїв злочин, але й раніше допускав різні правопорушення та аморальні виявлення; злісний – неодноразово вчиняв небезпечні злочини (мав судимість); особливо небезпечний – неодноразово вчиняв небезпечні злочини, а також визнаний особливо небезпечним рецидивістом.

Але, з погляду інших вчених, «негативне відношення до тих чи інших цінностей ще не означає, що людина вчинить злочин; про негативне ж відношення, говорять тоді, якщо які-небудь дії, що виявляють це відношення уже здійснені». Звичайно, думка має місце.

Враховуючи реалії сьогодення, типологія злочинця повинна досліджуватися не тільки для пояснення причин злочинної поведінки, хоч це важливо. Фактично, сприятиме боротьбі зі злочинністю; організації роботи з питань диференціації кримінальної відповідальності та виправно-трудової діяльності у пенітенціарних установах.

Пам'ятаймо: «Ніяка мета невисока настільки, щоб виправдовувала засоби її досягнення...» (*Альберт Ейнштейн*).

3.5. ОСОБИ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ КОРИСЛИВІ ЗЛОЧИНИ

*Тільки закони можуть встановлювати
покарання за злочини...*

Чезаре Беккарія

Споконвіків у країнах світу ведеться боротьба зі злочинністю. Це застосування передбаченого кримінальним законом покарання осіб, які вчинили злочин; запобігання ще не вчиненим, але імовірним суспільно-небезпечним проявом окремими особами. Ієремія Бентам розробив ідеальну модель злочинця, який мав прийняти рішення перед скоєнням злочину. Сенс в тому, що злочинець оцінює позитивні і негативні наслідки. Залежно від того, що злочин принесе – корисне або навпаки, вирішує вчиняти чи ні.

Сучасне бачення орієнтує на необхідність нових концепцій щодо питань злочинної поведінки; типології осіб, які вчиняють злочини. Типологія особистості злочинця полягає у можливості диференціювати профілактичні, виховні впливи; вирішувати слідчі питання. Знання типології злочинця, допомагають виявляти й аналізувати окремі типи злочинної поведінки, обґрунтовуючи особливостями особистості.

Так, у наукових працях вчених пропонується виокремлювати типи злочинців з урахуванням рівня їх суспільної небезпеки та кримінологічної активності в умовах сьогодення. Ствердно, розробки доповнень заслуговують на увагу. Тож поділяємо думку колег. Приміром, типологія осіб корисливих злочинців. Найпоширеніші типи: самоутверджуючий (утверджуючий), ігровий, алкогольний, сімейний.

Самоутверджуючий – особи, мета яких злочинною поведінкою утвердити себе, як особистість, на соціальному, соціально-психологічному або індивідуальному рівнях. Безперечно, самоутверджуючись, людина прагне відчутти себе джерелом змін в оточуючому світі. Це ілюструє, так би мовити, керуючий принцип, що пронизує різні мотиви. Доцільно завважити, що володіння, розпорядження награваним виступає утвердженням особистості злочинця. Це особливо проявляється у злочинних діях молодих осіб. Зокрема, підлітки здійснюють крадіжки або долучаються до групових хуліганських дій. Таким є їх мотив утвердитися на соціально-психологічному рівні; влитися до певної неформальної групи.

Ігровий – особи цього типу вирізняються постійною потребою в ризику; пошуках «гострих» відчуттів, що можуть бути небезпечними. Для них психологічно важливим є емоційний процес чинити такі дії (інші стимули – другорядні). Передусім, це властиво підліткам, щоб у такий спосіб привернути до себе увагу.

Алкогольний – особи, які постійно вживають спиртні напої або залежні. Для них родина, робота, оточення набувають другорядності. Змінюється коло спілкування, посилюється відчуження від нормальних умов існування. У результаті, настають суттєві зміни особистості. Алкоголь стає мотивом поведінки. Корисливі злочини вчинені особами такого типу не виділяються підвищеною суспільною небезпекою. Зазвичай, це не сплановані злочини примітивного рівня: дрібні крадіжки, в тому числі, і на виробництві, аби задовольнити потребу в спиртних напоях.

Сімейний – особи, які зустрічаються серед хабарників, розкрадачів (злісних крадіг досить рідко). Їм властиво не стільки для

себе чинити корисливі злочини, як для досягнення необхідного. На їхню ж думку, прагнення забезпечити матеріальними і духовними благами значимих для них людей. Прикметно, чимало таких корисливих злочинців, досить позитивними є за місцем роботи; вони бездоганні члени родини, особливо прив'язані до дітей. Але трапляються випадки, коли в одній особі вирує сімейний і утверджуючий типи. Тобто, один і той же представник здійснює крадіжки із корисливих мотивів з метою самоутвердження (утвердження) і для забезпечення родини.

Відтак, стосовно психології інших категорій осіб корисливих злочинів, їх потрібно досліджувати, відповідно до потреб реального життя. Нові концепції матимуть велике наукове значення.

Пам'ятаймо: «Чим тяжчий злочин, тим більше можна зважити на покарання жорстоке для подальшої надії запобігти злочиніві...» (*Ієремія Бентам*).

3.6. ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЇ ГРУПОВИХ ЗЛОЧИНІВ

Душа держави – закон...

Демосфен

У юридичній літературі поняття злочинної групи визначається через соціально-психологічну призму, як специфічну згуртовану спільність осіб, які об'єднуються для здійснення протиправної діяльності. Вони зі спільними поглядами, інтересами; вирізняються способом життя; усвідомлюють приналежність до групи. Кримінальне право подає такі форми співучасті у злочинах, що мають кваліфікуюче значення або значення для індивідуалізації покарання. Серед них виокремлено: вчинення злочину звичайною групою осіб; групою за попередньою змовою; організованою групою; злочинним співтовариством (організацією).

За дослідженням вчених, у психології існує різне бачення щодо класифікації груп. Приміром, відповідно до кількості людей виділяються: великі суспільні групи (макрогрупи) і малі (мікрогрупи). Мала група – це невелика кількість контактуючих індивідів, яких об'єднує спільна діяльність та інтереси. Тут є авторитетний лідер (якщо група неофіційна) або авторитетний керівник (якщо група офіційна). Як правило, навколо керівника об'єднуються члени групи (їх може бути декілька десятків). Цікаво щодо лідерів малої групи. Якщо у ній з'являється інший лідер і частина учасників підтримує, то мала група може розпадатися на дві й більше. Тоді нові групи мають свої взаємовідносини і можуть незалежно функціонувати.

Малі групи поділяють на формальні і неформальні. Неформальна група (неофіційна) – не має юридично фіксованого статусу. Це добровільне об'єднання на засадах інтересу, дружби або прагматичної користі. Інтереси можуть бути професійного і не професійного спрямування.

У наукових джерелах вчені коментують три види груп, залежно від рівня згуртованості, що склалися у результаті міжособистісних взаємин та особливостей функціонування. Це: дифузійна (конгломерат), асоціація (кооперація); колектив (група найвищого рівня згуртованості).

Отже, дифузійна – мало згуртована; має випадковий склад людей; існує не тривалий час. Члени групи не мають спільної мети, а лише

однакові інтереси. Тож схожості у глибинній мотиваційній діяльності не відчувається.

А ось асоціація – згуртована група; вирізняється постійним складом осіб; тривалістю існування. Особливістю групи є спільна мета. Але мотивація із основного виду діяльності не завжди збігається у членів асоціації. Розбіжності у глибинній особистісній мотивації не сприяють досягненню мети. Причиною можуть бути значні відмінності емоційної стимуляції в основному виді діяльності.

Колектив. Тут спостерігаються такі ж ознаки, як і в асоціації. Рівень згуртованості – найвищий; результат досягається перевагою збігу мотивації членів групи з основного виду діяльності. У цьому сутність, бо, трапляється, і в найзгуртованіших групах мотивація іноді не збігається.

До речі, у цій когорті існують групи, які виділяються негативізмом, але їх мета і цінності спрямування є асоціальними. Приміром, мафіозні та сектантські об'єднання, що мають антиморальний напрям.

Отож-бо, досить складні суспільні питання більш здатні реалізувати групи найвищого рівня згуртованості, із соціально-схвалювальним ціннісним спрямуваннями.

Відтак, групи, які вчинили злочини, мають стан особливого роду групових дій (зокрема, вище ілюстровані). Тобто, те, що створюється зусиллями людей, у яких, за певних обставин, загальна мета. При цьому визначається рольова участь; координуються спільні дії. Типовою ознакою такої групи є свідоме або неусвідомлене підпорядкування її членів загальній злочинній меті у конкретній ситуації. Тут мета може бути головною. Якщо ж йдеться про групу з антилюдською спрямованістю, то мета не є обов'язковою, а лише ситуаційною. Отже, хоч група і немає чіткої основної мети, однак психологічна атмосфера, за певних обставин, обумовлює можливість появи злочинної мети. В основі цього – зневажливе, байдуже ставлення членів групи до норм і правил поведінки та соціальних цінностей.

Завважимо, психологічна атмосфера – синонімічне значення поняття, що іменується: психологічний клімат. Це стан міжособистісних відносин, що виявляються формою сукупності психологічних умов, котрі сприяють (або навпаки) спільній діяльності, а також розвитку особистості у групі. Важливими чинниками соціального психологічного клімату є: вільна власна думка щодо обговорення питань, які стосуються колективу; відсутність тиску зі сторони керівництва; визнання права за керівним складом приймати важливі рішення для групи; повна інформованість колективу про стан

справ і завдання; щира й ділова атмосфера; довіра і вимогливість; розумне сприйняття критичних зауважень. Доцільно зазначити, що соціальна, морально-психологічна атмосфера колективу залежить від стилю керування; взаєморозуміння; спільної діяльності членів колективу; рівня їх розвитку; міри емоційної підтримки за обставин, що викликають стан стресу, страху, депресії.

Оцінюючи групову поведінку людей, слід звертати увагу на зміст функціональних обов'язків осіб у процесі спільної діяльності; ознаки міжособистісних, рольових відносин та позицій у динаміці існування. Адже це формує соціально-психологічне явище, що називається психологічною спільністю людей.

Досліджено, мотивами злочинів, вчинених групою, рухають корисливі спонукання: жадібність; прагнення здобути матеріальні блага. Ці спонукання властиві, зокрема, крадіжкам у поєднанні з іншими корисливими злочинами.

Прикметно, у силу групової психології, знижується сутність особистісних мотивів: озлобленість, заздрість, помста. Особистісне сприйняття групових норм створює добровільне підпорядкування суб'єкта груповим вимогам. Зазвичай, рідшають випадки примусового вчинення злочинів.

Однією з особливостей групової мотивації вважається групове бачення взаємної відповідальності. Скажімо, поруки членів групи; вчинення нових злочинів, що породжує умови для приховання попередніх. У цьому випадку можуть бути мотивації вбивств, тяжких тілесних ушкоджень. Статистично, такі ситуації частіше трапляються у постійних групах, аніж серед одиничних осіб.

Пам'ятаймо: «Однакові покарання за однакові злочини не повинні бути, що накладаються на всіх злочинців без вилучення. Слід взяти до уваги обставини, що мають вплив на чутливість...» (*Ієремія Бентам*).

3.7. ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ МОТИВІВ. ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗЛОЧИНІВ

Потрібно молодь оберегати від зіткнення з усім поганим, особливо, з тим, у чому є що-небудь низьке чи тим, що розпалює ненависть...

Аристотель

У сфері виховання молоді щодо попередження вчинення злочинів, важливим є формування моральних мотивів, що допоможуть оцінити діяння і наслідки. Передусім, вирізняється проблема, що іменується як моральна потреба у діях, які мають усвідомлену суспільно корисну мету; перевага серед оточуючих; прагнення до самоутвердження. Інша проблема – орієнтує на вивчення того, що формує спонукання до бажання збагатитися, заволодівши матеріальними благами. Цей фактор може викликати жажду до вчинення злочинів із корисливою метою.

У процесі виховання слід зосередити увагу на формуванні зв'язків між спонуканнями матеріального і морального. Отож, потрібно впливати так, щоб суб'єкт на засадах моральних оцінок, міг внутрішньо контролювати матеріальні спонукання, перш, ніж вони об'єктивізуються у діяння. Завважимо, якщо таке психологічно-філософське міркування вчених, фахівці зможуть правильно довести до свідомості тих, хто схильний чинити проти закону (або накопичувати блага), то спонукання до таких мотивів чинити злочин – може нейтралізуватись.

Крім того, у процесі виховання молоді важливо враховувати вікові зміни у сфері мотивації, що закономірно виявляється у мотивації злочину. Тут фахівцям належить знати: мотиви злочинних діянь у результаті вікової категорії, у силу відповідних коливань, трансформуються в інші мотиви. Тож необхідно підбирати нові прийоми і засоби впливу на особистість злочинця, мотиви його поведінки. Це може мати велике значення у профілактичній і попереджувальній діяльності. Варто зазначити, на мотиви злочинної діяльності, як на особистість загалом, особливий вплив мають умови сімейного виховання. Зокрема, склад родини; особисті стосунки; високий батьківський авторитет; рівень освіти й культури батьків; матеріальна й

житлова забезпеченість (в тому числі і проживання у гуртожитку); ставлення родини до інших людей.

Надзвичайної уваги потребує виховання у молодих людей поваги до батьків, близьких. Адже у родині підлітки вчаться любити людей; виявляти милосердя, співчуття, «співчуття – основа людського буття»; шанобливе ставлення до звичаїв, традицій, обрядів, культури. Ось тут головна роль належить батькам. Бо вони мають найсильніший вплив на дитину, особливо, у морально-духовному аспекті. Все це створює відповідну психологічну атмосферу у родині. Але кримінальні психологи вважають, відсутність у родині одного з батьків (або обох) має істотний вплив на мотивацію злочинних діянь. Приміром, це може пов'язуватися із мотивами: жадібності; прагнення накопичити матеріальні блага; набуття авторитету серед ровесників; наслідування інших осіб; а також помста, озлобленість. До речі, корисливі спонукання таких осіб поєднуються зі скоєнням тяжких злочинів, спрямованих проти особистості. Отож-бо, відсутність батька часто породжує стан неповноцінності особистості, зокрема, під впливом недостатнього матеріального становища; здорового способу життя (проведення культурного дозвілля, відпусток). Ось тут може виникати заздрість до однолітків, сусідських родин.

Заздрість – це токсичне почуття до чужого статку, благополуччя, щастя. У підсвідомості заздрісника створюється програма знищити людину або її речі, через які виникла заздрість. Заздрість формує свідомо і підсвідомо агресію. Така особа, навіть, не усвідомлює, що вступає у протиборство з оточуючим світом. Психологи стверджують, що можна позбутися цього згубного відчуття, але має бути належна морально-психологічна атмосфера у родині (що буває не часто, якщо там відсутність одного з батьків). Найпростіший спосіб – частіше зичити удачі людям, з чистим серцем поділяти їх успіхи, щастя, радість. Бажаючи цього іншим, людина притягує удачу у своє життя.

Крім того, за неповноцінних родинних обставин, найчастіше підлітки піддаються зі сторони старших приниженню людської гідності. Це сприяє формуванню мотивів: озлоблення, помста. Молоді люди намагаються відстояти свою гідність, утвердитись як особистість (у родині або серед знайомих). Тут якраз може виявлятися інший мотив: прагнення до набуття авторитету. Цей мотив ще залежить від родинного оточення. Якщо поруч – раніше судимі чи наркозалежні особи, то це призводить молоду людину до жаді корисливих діянь. Звідси й вплив на мотивацію відповідної поведінки підлітка.

Отож, слід формувати у підлітків почуття несприйнятливості до наркогенних речовин (тютюн, алкоголь, наркотики). Адже їх вживання руйнує особистість; вичерпуються інтелектуальні можливості; втрачаються духовні якості. Головним напрямком тут має бути тлумачення несумісності паління, вживання алкоголю і наркотиків із принципами загальнолюдської моралі.

Відтак, попередження злочинності матиме ефект, залежно від цілеспрямованості профілактичних засобів. Передусім, це рівень культури молодих людей, правильна організація дозвілля, ступінь корисності. Тож було б добре частіше говорити про духовність і високоморальність; систему нетлінних цінностей, що звеличують людину. Звернімо увагу на оригінальні думки відомих людей, які вселяють життєво діяльне бачення. «Розум немає ціни, а виховання – кордонів...» (Мартін Лютен Кінг). «Ми повинні навчати дітей бути творчими особистостями...» (Абрахам Маслоу). «Нема нічого вищого за гарне виховання дітей...» (Плутарх). «Виховання дітей... має бути початком батьківських турбот...» (Плутарх). «Щоб мати підстави для творчості, треба щоб Ваше життя було змістовним...» (Густав Лансон). «Сутність людини – творчість...» (Ромен Роллан). «Обов'язок – це повага до права іншого...» (Іммануїл Кант). «Кожен бачить, яким ти здаєшся, мало хто відчуває, яким ти є...» (Нікколо Макіавеллі). «Невихованість призводить до отупіння...» (Клод Гельвецій). «Несправедливість однаково огидна: чинить її одна особа чи безліч...» (Герберт Спенсер). «Бути нижчим самого себе – невігластво, а бути вище самого себе – ніщо інше, як мудрість...» (Сократ). «Корінь твоєї гідності – у благородних переконаннях і думках...» (Василь Сухомлинський).

Пам'ятаймо: «Краща у світі мета – стати хорошою людиною...» (Цицерон).

ЗАПИТАННЯ: ЗМІЦНЮЙМО ЗНАННЯ

1. Що таке кримінальна психологія?
2. Яка роль кримінальної психології у системі наукових знань?
3. У чому вбачав причини злочину відомий філософ Аристотель?
4. На що слід звертати увагу, признаючи покарання, з погляду Аристотеля?
5. Що таке злочинність? Які примітні ознаки?
6. Звідки черпається первина інформація про обсяг і внутрішній зміст злочинності? Як це виявляється?
7. Як вибудовується структура злочинності з наукового погляду?
8. Що означає: латентність злочинності? Які її наслідки?
9. Як виявляються особливості злочинної поведінки?
10. Які фактори мають враховуватися при дослідженні злочинної поведінки ?
11. Як виявляються соціально-психологічні ознаки особи злочинців?
12. Що покладено в основу типології особистості злочинця за ознаками антисуспільного спрямування?
13. У чому сенс моделі злочинця, яку розробив відомий правознавець, філософ Ієремія Бентам?
14. Які найпоширеніші типи злочинців? До якого типу належать особи, мета яких злочинною поведінкою утвердитись у певних колах?
15. Що є мотивом для вчинення корисливих злочинів?
16. Що таке злочинна група?
17. Які спонукання рухають мотивами злочинів, вчинених групою?
18. Яке значення має психологія у сфері виховання молоді щодо попередження вчинення злочинів?
19. Які профілактичні засоби ефективно впливають на попередження злочинів у молодіжному середовищі?
20. У чому сенс висловлювання: «Справедливість полягає в тому , щоб віддати кожному належне...» (Сократ).

РОЗДІЛ 4

ОСОБИСТІТЬ ЗЛОЧИНЦЯ: ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ТА ПСИХІЧНІ АНОМАЛІЇ

*Тільки слабкі чинять злочини,
сильному і щасливому вони не
потрібні...*

Франсуа Вольтер

- 4.1. ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ.
- 4.2. ОСОБА У СТАНІ АФЕКТУ. ЗЛОЧИН І НАСЛІДКИ
- 4.3. ПСИХІЧНІ АНОМАЛІЇ ОСОБИСТОСТІ
- 4.4. ПОВЕДІНКА ОСІБ ІЗ ПСИХОПАТИЧНИМИ
ВІДХИЛЕННЯМИ
- 4.5. КРИМІНАЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ ПЕРЕДБАЧАЄ
- 4.6. СУБ'ЄКТИ ЗЛОЧИНУ. КРИМІНАЛЬНА
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

4.1. ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ

*Звинуватити можна й невинного,
але засудити тільки винуватого...*
Апулей

Особистість злочинця – поняття про людину, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, заборонене законом; виражає її соціальну сутність, зв'язки, відносини, моральне і духовне світобачення у взаємодії із соціальними умовами та психологічними особливостями, що вплинули на вчинення злочину.

У літературних джерелах із кримінального права особистість злочинця коментується: це осудна особа, яка досягла на момент вчинення злочину відповідного віку. Тож про особистість злочинця можна говорити лише тоді, коли особа вчинила діяння і це підтверджено вироком суду, що набрав чинності.

Отже, поняття особистості злочинця являє комплекс соціально-демографічних, соціально-рольових (функціональних), психологічних ознак. Вони, у певній мірі, пов'язані з діяннями, що відображають суспільну небезпеку і пояснюють причини вчинення злочину.

У юридичній психології особистісність особи, яка вчинила злочин, досліджується з метою надання допомоги правоохоронним органам. А саме: при прийнятті рішень кримінально-правового, кримінально-процесуального спрямування; виборі оптимальних тактичних рішень, комбінацій і прийомів впливу на обвинувачуваного та у різних слідчих ситуаціях; вивченні причин вчинених злочинів; у ході встановлення обставин, що підлягають доказуванню (зокрема, мотивів злочину; змальовують особу обвинувачуваного або підсудного; пом'якшують чи обтяжують покарання відповідно до КК України); для визначення заходів виховного впливу.

Наразі набуває актуальності дослідження особистості злочинця у сфері двох найбільших напрямків: соціально-демографічного та психологічного.

Так, соціально-демографічний – включає стать, вік, сімейний стан, освіту, професію, галузь занять, соціально-матеріальне становище, можливу судимість, зв'язки із кримінальним світом; ознаки, що виокремлюють злочини з боку виконання функціонально-рольових обов'язків. До речі, соціально-демографічні ознаки особистості злочинця пов'язуються з певними психологічними (соціально-

-психологічними) якостями та психікою. Приміром, недостатній освітній рівень; нищий інтелект; труднощі соціальної адаптації; емоційно-вольова нестійкість; підвищена імпульсивність, агресивність.

Психологічний напрямок особистості злочинця – це властивість і стан особистості, що виявляються у зв'язку із винесенням вироку суду, «які вплинули на механізм його злочинної поведінки». Доцільно звернути увагу на: моральний рівень особистості, життєву позицію, цінність орієнтації, рівень інтелектуального розвитку. Бо, керування власною поведінкою; комунікативні властивості особи злочинця – основа його здатності довільно регулювати поведінку. Це – емоційно-вольова стійкість, обумовлена особливостями нервової системи; провідні індивідуальні риси; самооцінка, самоконтроль тощо.

Відтак, напрямки даних досліджень допоможуть: вивчити психологічні особистості тих, хто скоїв правопорушення; проаналізувати комплекс особистісних особливостей, що дають можливість вирізнити їх від законослухняних громадян. Ось тут важливо проводити профілактичну роботу, щоб злочинні елементи не проникли у сферу суспільно-корисних діянь. Причина – у них можуть проявитися негативні психологічні властивості у формі певних явищ особистості. А це може зашкодити суспільним інтересам.

Завважимо, комплекс особистісних особливостей подає сутність якостей особистості у психологічному аспекті. Зокрема, висока активність, виражена розкутість, емоційна нестійкість; спонтанність у виборі форм поведінки; імпульсивність. Крім того, у таких осіб спостерігається підвищена агресивність; схильність до конфліктів; невміння підкорятися; зневага до суспільних норм і правил поведінки, моралі; відсутність толерантності. Також вони виділяються надмірною, заздрістю до оточуючих; одержимістю при здійсненні мети.

Але ж інша психологічна особливість особистості, яка вчинила злочини з необережності. Пережиті внутрішні конфлікти, можуть призвести особу до психічних розладів.

Пам'ятаймо: «Змінити свою сутність неможливо, можна лише спрямувати до блага різні особливості особистості... в цьому і полягає велика таємниця і велике завдання...» (*Жорж Санд*).

4.2. ОСОБА У СТАНІ АФЕКТУ. ЗЛОЧИН І НАСЛІДКИ

*Будь-яке життя створює власну долю...
Анри-Фредерик Амільє*

Афект – сильний, короточасний емоційний стан, що раптово виникає під впливом несподіваної негативної інформації, має бурхливий перебіг і не контролюється свідомістю.

Особа, яка вчинила злочин у стані афекту, не думає про наслідок; не оцінює мотиви, що спонукали до цього; не зважає на можливості, котрі могли б запобігти необґрунтованим діям. І, навіть, через тривалий відлік часу, суб'єкт не здатний пояснити мотив скоєного вчинку. Психологи коментують це так: імпульсивно-афективний стан викликає порушення свідомого контролю стосовно процесу вибору дій. Це бачиться, нібито індивід не може контролювати власні вчинки, стає послухним «інструментом» даного імпульсу. У результаті порушуються усталені схеми дій та з'являються неусвідомлені бажання. Отож злочин, вчинений у такому стані ілюструється як скоєний у стані сильного душевного хвилювання. Враховуючи біологічний фактор у викладі афективних дій, необхідно виокремити роль соціальних чинників. Адже суб'єкт, якому притаманні соціальні якості особистості, міг запобігти афективному спалаху і його об'єктивізації у суспільно небезпечних діяннях. За дослідженням, суб'єкт стає безсилим, якщо його охопив афект. Саме на цьому етапі дії виходять з-під контролю свідомості. Але тут можуть мати місце стримуючі аспекти.

На думку психологів, вольова дія може перетворитися в імпульсивну і навпаки. Це обумовлюється соціальними властивостями особистості. Якщо у правопорушника вада волі, нице мислення, то він не здатний зрозуміти від чого виникають спонукання. Тож і збільшується імпульсивність дій. Але це не є головним у кваліфікації злочинних намірів. Здебільшого, діяння здійснюються у силу вольових механізмів.

За літературними джерелами, у злочині, як результат вольової дії, вирізняються три етапи: визначення злочинної мети і прагнення її досягти; поява мотивів та їх внутрішня боротьба, що закінчується ухваленням рішення (або – або); об'єктивізація прийнятого особою рішення, щодо суспільно небезпечного діяння. Безперечно, дані етапи –

умовні і кожен, за певних обставин, може індивідуалізуватися. Отже, виявити мотив злочину – означає, зрозуміти, що спонукає особу вчинити суспільно небезпечне діяння; внутрішньо спрямовує на вчинення і яка психологічна підстава злочину.

Важлива галузь дослідження – мотиваційна структура злочинних діянь особи. Так, мотив – головний чинник для злочинного діяння, що вимальовується в уяві суб'єкта. Як правило, злочинні діяння не вирізняються одинично, а являють систему різних мотивів, що виокремлюються певним змістом. До речі, злочин може бути результатом об'єктивізації не одного, а декількох одночасно переважаючих мотивів. Такі групи мотивів можуть бути властиві молодим людям, схильним до скоєння злочину.

У сфері злочинів, вчинених молодими особами, найпоширенішими є мотиви, що не піддаються поясненню. Серед таких – крадіжки, розбійні напади, а також нанесення тяжких тілесних ушкоджень. Менший відсоток у загальній структурі мотивів – належить до таких, що ілюструють вчинення злочину у стані гострого особистісного конфлікту з оточуючими людьми. Цей мотив притаманний особам, які схильні до помсти, озлоблення. Типічність таких злочинів – спрямування проти особистості. Також виокремлюється мотив, що ілюструє жадібність, тяготіння до матеріальних благ. Це – корисливий мотив. І він властивий індивідам, які чинять крадіжки та розкрадання, зокрема, й з іншими злочинцями. За дослідженням, поширеними серед молодих осіб та неповнолітніх є групи мотивів: прагнення авторитету; наслідування інших осіб. Серед індивідів цих груп ті, хто чинить хуліганство з групою інших осіб; вдається до грабежів, розбійних нападів. Доцільно зауважити, що серед молодих людей та неповнолітніх переважає не чітко виражений мотив. Статистично, більшість «безмотивних» злочинів чинять молоді особи, ніж неповнолітні.

Пам'ятаймо: «Найкращим способом перешкодити злочинам, було б переконати всіх, що злочин – це не більше, ніж вираження слабкості...»
(Альфред Адлер).

4.3. ПСИХІЧНІ АНОМАЛІЇ ОСОБИСТОСТІ

*У основі всіх психічних захворювань
є небажання визнавати душевне
страждання...*

Карл Густав Юнг

Аномалія (термін грецького походження) – означає неправильність, відхилення від норм та загальних закономірностей. У людини аномалії можуть з'являтися до народження – антенатальні і після – постнатальні. Перші – аномалії розвитку органу – є наслідком недорозвинення його зачаткування. Другі – базуються на основі різних захворювань: порушення слуху, зору, мови тощо. Крім того, причинами виявляються негативні впливи на організм окремих факторів зовнішнього середовища. Як свідчать медичні показники, зростання кількості психічно хворих випереджає рівень приросту населення. Ця проблема має і кримінологічний аспект. Тому потребує не тільки соціально-медичної оцінки, а і юридичної. Наразі актуалізуються питання, що стосуються особи злочинця з психічними аномаліями, розладами особистості, котрі не виключають осудності. На це орієнтує КК України.

За літературними джерелами, психічні аномалії – це різні розлади психічної діяльності, що не досягли психічного (хворобливого) рівня і не виключають осудності, але тягнуть особистісні зміни, які можуть призвести до відхилення норм поведінки. Аномалії включають: психопатію і олігофренію. Нині найпоширенішими аномаліями є алкоголізм та наркоманія.

Алкоголізм – наслідок систематичного вживання спиртних напоїв і розвиток психічної, фізичної залежності. Алкоголізм – медико-соціальна та правова проблема. Варто знати, незалежно від ступеня сп'яніння, людина є осудною. Завважимо, алкоголізм можна подолати кожному, хто цього хоче.

Наркоманія – явище, яке має не лише клінічні, а й медико-соціальні, юридичні ознаки. Це захворювання, пов'язане із патологічною (хворобливою) тягою до вживання лікарських і не лікарських речовин, що законодавчо належать до списку наркотичних. Наркоманія – явище медичне; наркотизм – юридичне, тобто, негативна

соціальна опора, пов'язана з наркоманією, токсикоманією і являє сукупність антисуспільних діянь.

Такий стан осіб ускладнює соціальну адаптацію, знижує здатність контролювати власні дії та керувати ними. Однак, особи із психічними аномаліями, у яких в цілому переважають нормальні психічні процеси, здебільшого, працездатні, дієздатні і є осудними.

Але ж, наголошується, що психічні аномалії, психопатичні особливості, іноді сприяють особистісній дезінтеграції (свідчення – нездоров'я, розлад особистості). Деякі вчені зазначають, що «дезінтеграція може бути не лише негативною, а й позитивною, оскільки психічно-здоровому індивіду властива позитивна дезінтеграція, відповідно до якої психічне зростання може бути у вигляді постійної, охопленої особистісними структурами вищого порядку дезінтеграції сформованих структур і функцій та їх реінтеграції на більш високому рівні».

На думку групи вчених, «психічні аномалії зумовлюють дещо загострені форми реагування таких осіб на конфліктні ситуації, хоч це і не прогнозує неминучості скоєння злочину, просто вони можуть спалахнути. За таких обставин «дії осіб із психічними аномаліями можуть провокуватися ними ж і жертвами можуть бути особи, які не мали відношення до конфлікту». Мотивації поведінки осіб, які мають проблеми із психічними аномаліями, часто ними не усвідомлюються.

До речі, подібні аномальні явища спостерігаються у підлітків. Найчастіше – затримка розумового розвитку. За твердженням вчених, особи з різними психічними аномаліями вирізняються спрямованістю на задоволення нагальних потреб але переважаюча роль – мотиви психопатичної самоактуалізації.

Пам'ятаймо: «Відсутність сенсу у житті відіграє критичну роль в етимології невроту. У результаті, неврот слід розуміти як страждання душі, що не знайшла свого сенсу. Понад третина випадків – це страждання не від якогось клінічно визнаного невроту, а від безглузлого і безцінного власного життя...» (*Карл Густав Юнг*).

4.4. ПОВЕДІНКА ОСІБ ІЗ ПСИХОПАТИЧНИМИ ВІДХИЛЕННЯМИ

Якщо Ви не усвідомлюєте того, що відбувається усередині Вас, із зовні це здається долею...

Карл Густав Юнг

Особливий інтерес для кримінальної психології являють форми психопатичних розладів особистості, що подаються у класифікаційній системі. З метою загальної орієнтації, розглянемо, найпоширеніші.

Так, збудливі (афективні) форми психопатичних розладів осіб визначаються: емоційною нестійкістю, підвищеною дратівливістю та вразливістю, жорстокістю; схильністю до негативних переживань.

Особи, які демонструють ознаки нестійкої форми психопатії, вирізняються неорганізованістю; неточністю до регламентації; зниженою критичністю, схильністю середовищного впливу.

Особистості такого типу здебільшого чинять корисливі злочини; хуліганство; затримуються за порушення паспортного режиму.

Наступна форма психічного розладу аномальної особистості – істероїдна (істерична психопатія). Такі особи вирізняються навмисно демонстративною поведінкою, театралізованістю, егоцентризмом; емоційною нестійкістю; надмірною вразливістю – особливо, якщо не отримують бажаного визнання. А ще вони схильні словоблудити, фантазувати при спілкуванні з оточуючими. Загалом, їх поведінка залежить від обставин. Це створює сюжет скоєних ними злочинів проти людини та власності. Опора – умисне введення потерпілого в оману і шахрайство.

Своєрідним типом психопатичних розладів є гальмувальний. Тут індивіди менш схильні до кримінальної активності, порівняно з іншими. У їх поведінці переважають нав'язливі судження щодо прийнятих рішень; власних вчинків; нерішучість за обставин невизначеності. Зазначені форми протиправної поведінки; дії, спрямовані проти громадського порядку, ухилення від суспільної праці. Крім того, ці особи можуть чинити злочини проти людяності. Зазвичай, вибирають зручні моменти, певний тип жертв, зокрема, неповнолітніх. Слід знати, до цієї групи, крім осіб астеничного і психастеничного спрямування, також належать ті, які мають аутистичні (шизоїдні)

психопатичні розлади. Суб'єктам такого типу притаманні втрата контакту з дійсністю; інтересу до реальності; відсутність прагнення до спілкування; підвищена чуттєвість і вразливість. Але ж в цьому колі є особи, яким властиві нахабство у досягненні мети; конфлікти, безпідставна жорстокість.

За дослідженням вчених, досить важливо звернути увагу на чинники, що впливають на поведінку осіб з психічними аномаліями як у криміногенних так і в інших ситуаціях. Приміром, якщо порушуються відносини таких осіб із оточуючими, ті намагаються змінити обставини, то виникає конфлікт. Ось тут не просто особам із певними психічними відхиленнями знайти порозуміння. Враховуючи їх обмежений рівень соціального функціонування, у силу обставин вони піддаються грубій залежності. Тож угамувати таку залежність особи із психічними відхиленнями (як правило, підсвідомо), намагаються насильницькими діями. У такий спосіб вони показують роль психологічного захисту тим, хто підкреслює їхню неспроможність. Безперечно, такі дії свідчать про неадекватно агресивні форми поведінки осіб.

Як зазначають кримінологи, деякі види психопатії за певних умов визначають протиправну поведінку особи, а патологічні відхилення психіки зумовлюють підвищений ризик насильницьких посягань на життя, здоров'я, честь і гідність інших осіб. Завважимо, дана сфера потребує розроблення спеціальних методик, відповідно до вимог часу, аби полегшити відносини та рівень адаптації аномальних осіб з оточуючими. Тут роль психології – особлива.

Пам'ятаймо: «У здорової людини можуть бути відхилення, які у результаті можуть видатися психічним захворюванням або ж означати рівень розвитку, що перевищує її власний рівень...» (*Карл Густав Юнг*).

4.5. КРИМІНАЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ ПЕРЕДБАЧАЄ

*Обвинувачення передбачає наявність злочину...
Цицерон*

Глава орієнтує на поняття злочину, його види, класифікацію та коментує шляхи підготування особи до вчинення злочину; трактує кримінальну відповідальність за це.

Читаймо окремі статті розділу III Кримінального кодексу України. Вони мають початковий інтерес у сфері юридичних та загальних знань. Друкується мовою оригіналу.

Розділ III. Злочин, його види та стадії

Стаття 11. Поняття злочину

1. Злочином є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину.

2. Не є злочином дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі.

Стаття 12. Класифікація злочинів

1. Залежно від ступеня тяжкості злочини поділяються на злочини невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі.

2. Злочином невеликої тяжкості є злочин, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі на термін не більше двох років, або інше, більш м'яке покарання за винятком основного покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

3. Злочином середньої тяжкості є злочин, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на термін не більше п'яти років.

4. Тяжким злочином є злочин, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на термін не більше десяти років.

5. Особливо тяжким злочином є злочин, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на термін понад десять років або довічного позбавлення волі.

6. Ступінь тяжкості злочину, за вчинення якого передбачене одночасно основне покарання у виді штрафу та позбавлення волі, визначається, виходячи із терміну покарання у виді позбавлення волі, передбаченого за відповідний злочин. *{Стаття 12 в редакції Закону № 4025-VI від 15.11.2011}*

Стаття 13. Закінчений та незакінчений злочини

1. Закінченим злочином визнається діяння, що містить усі ознаки складу злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини цього Кодексу.

2. Незакінченим злочином є готування до злочину та замах на злочин.

Стаття 14. Готування до злочину

1. Готуванням до злочину є підшукування або пристосування засобів чи знарядь, підшукування співучасників або змова на вчинення злочину, усунення перешкод, а також інше умисне створення умов для вчинення злочину.

2. Готування до злочину невеликої тяжкості не тягне кримінальної відповідальності.

Стаття 15. Замах на злочин

1. Замахом на злочин є вчинення особою з прямим умислом діяння (дії або бездіяльності), безпосередньо спрямованого на вчинення злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини цього Кодексу, якщо при цьому злочин не було доведено до кінця з причин, що не залежали від її волі.

2. Замах на вчинення злочину є закінченим, якщо особа виконала усі дії, які вважала необхідними для доведення злочину до кінця, але злочин не було закінчено з причин, які не залежали від її волі.

3. Замах на вчинення злочину є незакінченим, якщо особа з причин, що не залежали від її волі, не вчинила усіх дій, які вважала необхідними для доведення злочину до кінця.

Стаття 16. Кримінальна відповідальність за незакінчений злочин

Кримінальна відповідальність за готування до злочину і замах на злочин настає за статтею 14 або 15 і за тією статтею Особливої частини цього Кодексу, яка передбачає відповідальність за закінчений злочин.

Стаття 17. Добровільна відмова при незакінченому злочині

1. Добровільною відмовою є остаточне припинення особою за своєю волею готування до злочину або замаху на злочин, якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення злочину до кінця.

2. Особа, яка добровільно відмовилася від доведення злочину до кінця, підлягає кримінальній відповідальності лише в тому разі, якщо фактично вчинене нею діяння містить склад іншого злочину.

Пам'ятаймо: «Не той правий, хто сильний, а той, хто чесний...
(Народна мудрість).

4.6. СУБ'ЄКТИ ЗЛОЧИНУ. КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

*Закон – це врівноважений розум...
Аристотель*

Тут подаються статті Кримінального кодексу України, що стосуються осіб, які підлягають кримінальній відповідальності. Зокрема, йдеться про суб'єкт злочину; осудність; обмежену осудність; вік, з якого може настати кримінальна відповідальність.

Читаймо окремі статті Кримінального кодексу України. Кожна людина має бути обізнана з поняттям про злочин та наслідки і бути готовою запобігти цьому. Друкується мовою оригіналу.

Розділ IV. Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкт злочину)

Стаття 18. Суб'єкт злочину

1. Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність.

2. Спеціальним суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа.

3. Службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій. Або: виконують такі функції за спеціальним

повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом.

4. Службовими особами також визнаються посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства). Іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені). А також члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді і посадові особи міжнародних судів.

Стаття 19. Осудність

1. Осудною визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними.

2. Не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого цим Кодексом, перебувала у стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки. До такої особи за рішенням суду можуть бути застосовані примусові заходи медичного спрямування.

3. Не підлягає покаранню особа, яка вчинила злочин у стані осудності, але до постановлення вироку захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними. До такої особи за рішенням суду можуть застосовуватися примусові заходи медичного спрямування, а після одужання така особа може підлягати покаранню.

Стаття 20. Обмежена осудність

1. Підлягає кримінальній відповідальності особа, визнана судом обмежено осудною, тобто така, яка під час вчинення злочину, через наявний у неї психічний розлад, не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними.

2. Визнання особи обмежено осудною враховується судом при призначенні покарання і може бути підставою для застосування примусових заходів медичного спрямування.

Стаття 21. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені у стані сп'яніння внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або інших одурманюючих речовин. Особа, яка вчинила злочин у стані сп'яніння внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або інших одурманюючих речовин, підлягає кримінальній відповідальності.

Стаття 22. Може наставати кримінальна відповідальність

1. Кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років.

2. Особи, що вчинили злочини у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років, підлягають кримінальній відповідальності лише за умисне вбивство (статті 115-117), посягання на життя державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя, захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, представника іноземної держави (статті 112, 348, 379, 400, 443), умисне тяжке тілесне ушкодження (стаття 121, частина третя статей 345, 346, 350, 377, 398), умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (стаття 122, частина друга статей 345, 346, 350, 377, 398), диверсію (стаття 113), бандитизм (стаття 257), терористичний акт (стаття 258), захоплення заручників (статті 147 і 349), зґвалтування (стаття 152), насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (стаття 153), крадіжку (стаття 185, частина перша статей 262, 308), грабіж (статті 186, 262, 308), розбій (стаття 187, частина третя статей 262, 308), вимагання (статті 189, 262, 308), умисне знищення або пошкодження майна (частина друга статей 194, 347, 352, 378, частини друга та третя статті 399), пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (стаття 277), угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (стаття 278), незаконне заволодіння транспортним засобом (частини друга, третя статті 289), хуліганство (стаття 296).

Пам'ятаймо: «Безвинно засуджений – питання совісті всіх чесних людей...» (*Жан Брьюер*).

ЗАПИТАННЯ: ЗМІЦНЮЙМО ЗНАННЯ

1. Що означає у психології поняття: особистість злочинця?
2. З якою метою у кримінальній психології досліджується особистість злочинця?
3. Що означає соціально-демографічний напрямок особистості злочинця?
4. Що таке психологічний напрямок особистості злочинця?
5. Що означає поняття: афект? Чи може суб'єкт пояснити мотив скоєного злочину у стані афекту?
6. Що таке аномалія особистості? Коли і унаслідок чого можуть з'являтися аномалії у людини?
7. Як називаються аномалії, що виявляються до народження людини? Що є причиною цього?
8. Як називаються аномалії, що з'являються після народження людини? Що є підставою такого захворювання?
9. Що таке психічні аномалії?
10. Які нині аномалії є найпоширенішими?
11. Чому алкоголізм вважається медико-соціальною та правовою проблемою?
12. Чому наркоманія – медичне явище, а наркотизм – юридичне?
13. Що таке психологічні розлади особистості?
Які з них найпоширеніші?
14. Чим вирізняються збудливі (афектні) форми розладу осіб?
15. Які ознаки виявляються в осіб, котрі страждають істеричною психопатією?
16. Яка поведінка властива особам із психопатичними відхиленнями?
17. Завдяки чому можна полегшити відносини та рівень адаптації аномальних осіб у соціумі?
18. З якого віку особи підлягають кримінальній відповідальності?
19. Які особи є осудними, а які – обмежено осудними?
20. У чому сенс вислову: «Найбільша цінність людства – людина» (Анатоль Франс).

РОЗДІЛ 5

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ЛЮДИНИ

*Особистості є частиною оточуючого
нас світу, і їх таємниця так же безмежна...*

Карл Густав Юнг

- 5.1. ПСИХОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ:
ТЕСТИ І ТЕСТУВАННЯ
- 5.2. ТРЕНУЙМО ВІДЧУТТЯ:
ПСИХОГЕОМЕТРИЧНИЙ ТЕСТ
- 5.3. МИСЛИМО ІНДИВІДУАЛЬНО:
ТЕСТ НА СТРЕСОСТІЙКІСТЬ
- 5.4. ПОВЕДІНКА ОСОБИ У СТОСУНКАХ
З ОТОЧУЮЧИМИ
- 5.5. БЕСІДА. АНКЕТУВАННЯ. ОПИТУВАННЯ (ІНТЕРВ'Ю).
ЕТИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ

5.1. ПСИХОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ: ТЕСТИ І ТЕСТУВАННЯ

По-справжньому зрозуміти можна лише те, що намагаєшся змінити...

Курт Левін

На кожному етапі розвитку суспільства все більше уваги приділяється методам психологічного впливу на людину відповідно до вікового періоду. Розуміється, будь-які методи, що торкаються людини, мають здійснюватися у межах законодавства і професійної етики.

Так, у психологічних дослідженнях популяризуються тести і тестування. Наукове використання тестів започаткували американський психолог Джеймс Каттелл та англійський психолог, антрополог, географ, статистик Френсіс Гальтон. А французькі вчені Альфред Біне і Теодюль Симон вперше проілюстрували тести для визначення розумових здібностей при відборі дітей на навчання у школі. Ось тут Альфред Біне запропонував комбіноване тестування психологічних властивостей дитини, що допомагає виокремити типові психологічні прояви певного віку. Метод може застосовуватись до значної кількості випробовуваних.

В Україні тести стали сприйнятливими у другій половині ХХ століття при дослідженні професійної придатності. Також поширилися методи: бесіди, анкетування, опитування (інтерв'ю) та ін.

Тест – завдання (система завдань), орієнтоване на визначення рівня розвитку психологічних властивостей особистості.

Тестування – перевірка, випробування з використанням стандартизованих завдань (тестів), що різняться за значенням.

За психологічним спрямуванням усталились тести: інтелекту – виявлення розумового потенціалу людини відповідно до віку; особистісний – визначення особистості (моральні і духовні цінності, відносини у колективі, родині, суспільстві, емоції, темперамент); креативний – дослідження творчих здібностей особистості; досягнень – міра володіння конкретними знаннями, навичками, надбанням досвіду; проєктивний – цілісне вивчення особистості: перенесення суб'єктом властивостей, станів на зовнішні об'єкти.

Досліджуючи пізнавальну діяльність, сферу сприйняття, можуть використовуватися різні методи. Зокрема, пояснення сюжетних картин.

Мета – продемонструвати випробовуваному низку малюнків: веселі, сумні, зі складним сюжетом. Тут враховується його активність і бажання розглядати малюнок; обраховується використаний час. У результаті можуть бути отримані відомості про кмітливість особи; емоційне відображення; вміння виділити істотне.

Також для дослідження сприйняття випробовуваного важливим є метод відшукування чисел за допомогою таблиць Шульте. Сенс у такому: на п'яти аркушах написано у різному порядку і по-різному цифри від 1 до 25. Випробовуваному треба швидко відшукати, показати і назвати всі цифри належно. Отож, при визначенні результату, береться до уваги часова різниця, витрачена на роботу з кожним аркушем. Подовження часу для роботи на останніх аркушах, свідчить про стомленість; прискорення – про повільне входження у робочу сферу. За нормою зайнятість на кожному аркуші має охоплювати однаковий відрізок часу: від 30 до 50 секунд.

А ще для дослідження пізнавальної сфери може застосовуватися метод запам'ятовування десяти слів. Випробовуваному зачитують десять слів і пропонують повторити у будь-якому порядку. Дослід повторюється п'ять разів, потім за годину – ще раз. Хвиляста запам'ятовування може вказувати на зниження активної уваги, стомленість, концентрування на помилці. До речі, окрема модифікація цього тесту застосовується у закладах спеціального призначення для визначення особливостей запам'ятовування в осіб за екстремальних умов.

Прикметний асоціативний тест швейцарського психоаналітика, психолога, філософа, основоположника аналітичної психології Карла Густава Юнга. Випробовуваному пропонують низку слів і аналізують швидкість реакції при називанні вільних асоціацій до них. За результатами тестування людей, Карл Густав Юнг припускає, що окремі сфери досвіду в людини набувають автономності і не підлягають свідомому контролю. Такі емоційно заряджені частини досвіду вчений назвав комплексами. В основі їх можна відшукати архетипне ядро. *

* Архетипне ядро – глибинна основа структури особистості. Архетип формує ядро людини, із якого виявляється низка проявів, зокрема, поведінка, емоції. Кожна людина унікальна і архетипна, але, зазвичай, один, два, три із архетипів виявляються пріоритетними і проявляються яскравіше.

За Юнгом, архетипи (див. гл. 2.1.).

До речі, частина комплексів виникає унаслідок психотравматичних okazій. Зазвичай, це моральний конфлікт, що витікає з неможливості повного включення сутності суб'єкта. Але достеменно природа виникнення і розвитку комплексів невідома.

Комплекси намагаються проникнути у свідомість через сни, тілесні та поведінкові ознаки, відтінки стосунків, марення чи галюцинації у психозі, переважаючи свідомі наміри (свідому мотивацію). Так, при неврозі межа, що розділяє свідоме і несвідоме ще збережена, але порушена. Це дозволяє комплексам нагадувати про їх існування та глибокий мотиваційний поділ особистості.

Оздоровлення (за визначенням Юнга) відбувається шляхом інтеграції психологічних складових особистості. Комплекси, що виникають за психотравмувальних умов, приносять не лише нічні жахи, хибні вчинки, забування необхідної інформації, але й є провідниками творчого. Тож поєднати їх можна за допомогою активної уяви, тобто, спільної діяльності між людиною та її рисами, несумісними з її свідомістю в інших формах діяльності. Однак, через розбіжність у змістові й тенденціях свідомого і несвідомого, прикінцевого поєднання не відбувається. Відтак, з'являється трансцендентна функція, що здійснює перехід від однієї установки до іншої органічно можливим без втрати несвідомого. Це є високо афективне явище – набуття нової установки.

Пам'ятаймо: «Досягненням особистості... є утвердження всього, що являє сутність особистості...» *(Карл Густав Юнг)*.

5.2. ТРЕНУЙМО ВІДЧУТТЯ: ПСИХОГЕОМЕТРИЧНИЙ ТЕСТ

Зранку, коли пробуджуєшся, запитай себе: «Що я маю зробити?». Ввечері, перш ніж заснути: «Що я зробив?»

Піфагор

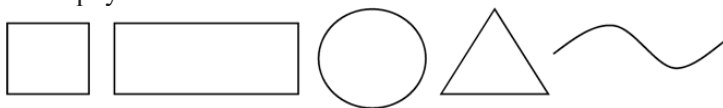
Психогеоμετρία – прикметна система дослідження особистості. Автор – Сьюзен Дилінгер, фахівець з підготовки управлінських кадрів. Методика широко застосовується у США. За інформаційними джерелами, ефективність правильно виконаного тесту досягає 85 %.

Отже, тест допоможе визначити:

тип своєї особистості і особи, яка Вас цікавить;
змалювати особистісні якості і особливості поведінки людини;
спрогнозувати поведінку кожного типу особистості;
визначити рівень Вашої психологічної сумісності з певними типами осіб.

Тест дає можливість частково усвідомити підсвідоме інтуїтивне відчуття щодо інших людей. Тож, виконуючи завдання, слід дослухатися до інтуїції, і, можливо, відхилити раціональну логіку, логічну частину «Я».

Працюймо. Виберіть із п'яти фігур ту, стосовно якої можете сказати: це – Я. Спробуйте відчути свою форму. Якщо зробити це не просто, то виберіть фігуру, яка першою привернула Вашу увагу. Потім перегляньте фігури, що залишилися, запишіть назви і пронумеруйте. Остання фігура під номером 5, безперечно, не Ваша форма. Дивімося малюнок і міркуймо.

Прокоментуймо психологічні ознаки основних форм особистості.

Фігура, що опинилася на першому місці – Ваша основна фігура чи суб'єктивна форма. Вона дозволяє визначити основні, переважаючі риси індивідуальних властивостей чи особливості поведінки. Наступні фігури вказують на риси, які Ви виявляєте рідше (залежно від того, наскільки віддалені від першої – інші фігури). Остання, п'ята фігура,

акцентує на форму людини, взаємодія з якою викликає у Вас найбільші труднощі.

Трапляється, жодна фігура Вам (чи іншій людині) не підходить. Отож, образ людини можна сформувати за допомогою двох або трьох форм. Зрештою, може бути, що не вдається спіймати інтуїтивне відчуття власної форми чи іншої особи. Завважимо: розпочніть із ознак, поданих для п'яти форм. Спробуйте використати їх для того, щоб зрозуміти осіб відповідного типу; спрогнозувати їх поведінку. Тренуйте свої відчуття.

Квадрат. Якщо основною формою є квадрат – означає: невтомні працівники. Старанність, наполегливість, потреба доводити розпочату справу до кінця – ось те, що їм властиве. А витримка, терпіння, методичність – роблять їх високопрофесійними фахівцями. Цьому сприяє постійна потреба в інформації. Люди з ланки квадрата, як правило, вираховують результат, аніж передбачають його. Вони досить уважні, навіть, до дрібниць і схильні до порядку. Це свідчить, що люди такого типу можуть стати прекрасними адміністраторами, виконавцями. Однак, рідко бувають зразковими менеджерами; мають певні слабкі якості.

Трикутник. Форма символізує лідерство, установку на перемогу. Тож чимало людей такого типу відчувають у цьому призначення. Особливістю є здатність зосереджуватися на головній меті. Це сильні, енергійні особистості; мають прозору мету і досягають її. А ще досить впевнені і прагнуть завжди відчувати перевагу. Люди цього типу компетентні менеджери найвищого рівня управління. Сприяє їм особлива якість: майстерність «політичної гри»; привабливі, викликають зацікавленість до себе.

Прямокутник. Символізує стан переходу та змін. Люди цього типу незадоволені способом життя, який ведуть. Тож перебувають у пошуках кращого. Особливості: непослідовність і непередбачуваність вчинків упродовж перехідного періоду. Але ж виявляються і позитивні якості, що захоплюють оточуючих. Зокрема, сміливість; інтерес до всього, що відбувається навколо. Щоправда, вирізняються надмірною довірливістю; а ще – наївні. Тому легко піддаються маніпулюванню. Доцільно пам'ятати: якщо образ відповідає формі прямокутника, слід бути досить обережними. Адже прямокутність – лише період, що з часом минає. Людина виходить на новий рівень особистісного розвитку і удосконалюється набутим досвідом.

Коло. Люди, чії образи можна змалювати формою кола – природжені психологи. Вони найбільш комунікативні серед інших. А ще – гарні слухачі. Властивість: висока чуттєвість; здатність співчувати; емоційно відгукуватися на переживання. Люди цього типу вміють відчувати чужу радість і біль; розпізнавати шахраїв. Вони не байдужі до колективу і користуються авторитетом серед колег. Але слабкі у сфері бізнесу, менеджменту та керівництва. Приміром, щоб очолити серйозний бізнес їм бракує організаторських здібностей. Прикметно, люди цієї групи мають звичку кожному догодити. Вони позбавлені рішучості. Якщо з'являється нагода керувати, то обирають демократичний стиль; намагаються обговорити будь-яке рішення з більшістю та заручитися підтримкою.

Зигзаг (хвилясті лінії). Люди цього типу по-своєму унікальні. Вони – креативні, творчі. Але не схильні ефективно працювати у структурних галузях. Їм необхідна різноманітність; високий рівень стимуляції; незалежність від інших на робочому місці. Вони досить збудливі; нестримані; необізнані з питань компромісу; мають підвищену експресивність, що разом із ексцентричністю перешкоджає втіленню ідей у життя.

Пам'ятаймо: «Якщо є ентузіазм – можете зробити все...»
(*Генрі Форд*).

5.3. МИСЛИМО ІНДИВІДУАЛЬНО: ТЕСТ НА СТРЕСОСТІЙКІСТЬ

*Хто мудрий той і добрий...
Сократ*

Людина, потрапляючи під вплив негативних чинників (стресорів), свідомо чи підсвідомо намагається пристосуватися до нових умов. Звичайно, реакція на стрес у кожного різна. Рівень стресостійкості допомагають визначати тести. Тож, даний метод зорієнтує наскільки людина готова до діяльності, що пов'язана зі стресами. Наразі популяризується діагностика стресостійкості при зарахуванні на роботу. Адже чимало спеціальностей вимагає високого ступеня нервового напруження.

Так, запропонований тест дозволить виявити рівень роздратування та здатності до самоконтролю. Ось тут на будь-яке запитання потрібно виокремити відповіді і підрахувати бали:

так, безумовно – 3 бали;

так, але не дуже – 1;

ні, в жодному разі – 0.

Після даних відповідей підсумувати бали.

Мислімо індивідуально і щиро.

1. Чи дратує голосна розмова оточуючих: телефоном; у громадському транспорті; інших публічних місцях?
2. Дратують люди, які, спілкуючись, занадто жестикулюють?
3. Дратують особи, які перенасичують мову іншомовними словами?
4. Чи є неприємною досить близька дистанція співрозмовника?
5. Чи дратує занедбаний вигляд книги, яка Вас цікавить?
6. Чи викликає неприязнь жінка поважного віку, одягнена як молода дівчина?
7. Викликає роздратування жінка, яка палить?
8. Чи дратує людина, яка кашляє у Вашу сторону?
9. Чи відчуваєте неприязнь при вигляді людини, яка гризе нігті?
10. Чи відчуваєте роздратування, якщо хтось сміється недоречно?
11. Охоплює невдоволення, коли хтось вчить Вас життя?
12. Відчуваєте роздратування, якщо людина постійно спізнюється, домовившись про зустріч?
13. Дратують люди в кінотеатрі, які крутяться і коментують фільм?

14. Вас охоплює роздратування, коли переказують сюжет книги, яку плануєте прочитати?
 15. Чи любите Ви подарунки?
 16. Охоплені невдоволенням, якщо Вам дарують непотрібні речі?
 17. З'являється антипатія до осіб, від яких занадто віє парфумами?
- Отже, тест закінчено. Отримано бали. Перевіримо результати.

1. Понад 36 балів. Рівень стресостійкості – низький. З ритму може вибити будь-яка, навіть, незначна дрібниця. Оточуючі можуть зіпсувати настрій. Повернути ж його в належний стан – не легко. Рекомендація: було б добре скористатися відповідним тренінгом з метою підвищення стресостійкості.

2. Від 13 до 36 балів. Рівень стресостійкості – середній. Загалом, особистості цього напрямку можуть непогано справлятися зі стресовими ситуаціями. Однак, досить серйозні обставини можуть призвести до нервового спалаху.

3. 13 балів. Рівень стресостійкості – високий. Щоб вивести людину із цього стану – потрібна серйозна подія. Люди такої групи легко справляються із негараздами; лояльні до оточуючих. Рекомендація: не варто захоплюватись відстороненим ставленням до людей, бо близькі можуть сприймати це на свою адресу.

Пам'ятаймо: «Мистецтво бути мудрим – це уміння знати, на що не слід звертати увагу...» (*Уільям Джеймс*).

5.4. ПОВЕДІНКА ОСОБИ У СТОСУНКАХ З ОТОЧУЮЧИМИ

*Існує лише один шлях до щастя –
не перейматися тим, що невідладне волі...*

Епіктет

Агресивність – ситуативний стан, що виявляється афективними спалахами гніву чи злоби та імпульсивними проявами поведінки, спрямованими на об'єкт фрустрації, який став причиною конфлікту.

Тест Ассінгера – пріоритетно: оцінювання агресивності у стосунках. І визначає толерантність людини, уміння коректно спілкуватися; етично контактувати у соціумі. А скласти самооцінку допоможе взаємооцінювання. Це колеги (друзі) відповідають на запитання один одного. У даному тесті потрібно виділити відповіді. Працюймо.

I. Чи схильні шукати шляхи до примирення після чергового службового конфлікту?

1. Завжди.
2. Інколи.
3. Ніколи.

II. Як поводитесь у критичній ситуації?

1. Переживаєте (вирують емоції).
2. Зберігаєте спокій.
3. Втрачаєте самоконтроль.

III. Які якості бачать у Вас колеги?

1. Самовпевненість та заздрість.
2. Дружелюбність.
3. Спокійність і не заздрісність.

IV. Як відреагуєте, якщо запропонують відповідальну посаду?

1. Приймете її з деякими побоюваннями.
2. Погодите безперечно.
3. Відмовитесь від неї заради особистого спокою.

V. Як будете поводитись, якщо хтось із колег без дозволу візьме з Вашого столу аркуш паперу?

1. Збунтуєтесь.
2. Змусите повернути.
3. Запитаєте, чи не потрібно йому ще що-небудь.

- VI. Якими словами привітаєте чоловіка (дружину), якщо він (вона) повернулися з роботи пізніше звичайного?
1. Що це тебе так затримало?
 2. Де ти тиняєшся допізна?
 3. Я вже почав (почала) хвилюватися.
- VII. Як поводитесь за кермом автомобіля?
1. Чи намагаєтесь обігнати автомобіль, що Вас опередив?
 2. Байдуже, скільки автомобілів Вас обігнали?
 3. Рухатиметесь зі швидкістю, щоб ніхто не наздогнав?
- VIII. Якими вважаєте свої погляди на життя?
1. Збалансованими.
 2. Легковажними.
 3. Досить категоричними.
- IX. Які заходи вживаєте, якщо не все вдається?
1. Намагаєтесь перекласти провину на іншого.
 2. Примиряєтесь.
 3. Стаєте надалі розсудливішим.
- X. Що відчуваєте, якщо посаду, яку хотіли обійняти, посів хтось інший?
1. І навіщо я на це нерви витрачав?
 2. Напевно, його обличчя більш до вподоби.
 3. Можливо, в мене це вийде наступного разу.
- XI. Як переглядаєте жадливий фільм?
1. Боїтесь.
 2. Стомлюєтесь.
 3. Отримуєте справжнє задоволення.
- XII. Якщо через шляхові затори запізнюєтесь на важливі перемовини?
1. Нервуватимете під час проведення.
 2. Спробуєте викликати поблажливість партнерів.
 3. Засмутитесь.
- XIII. Як ставитесь до своїх спортивних успіхів?
1. Обов'язково намагаєтесь виграти.
 2. Цінуєте задоволення відчутти себе знову молодим.
 3. Гнівається, якщо не таланить.
- XIV. Як вчините, якщо Вас неналежно обслуговують у ресторані?
1. Стерпите, уникаючи конфлікту.
 2. Викличете метрдотеля і зробите йому зауваження.
 3. Звернетесь зі скаргою до директора ресторану.
- XV. Як будете поводитись, якщо Вашу дитину образили у школі?
1. Поговорите із вчителем.

2. Влаштуєте лайку батькам кривдника.

3. Порадите дитині дати відсіч.

XVI. Яка Ви людина?

1. Середня.

2. Самовпевнена.

3. Настирлива, пробивна.

XVII. Що відповісте підлеглому, з яким зіткнулись у дверях установи, якщо він почав просити вибачення?

1. Вибачте, це моя провина.

2. Нічого, не турбуйтеся.

3. А уважнішим Ви бути не можете?!

XVIII. Як відреагуєте на статтю про випадки розбещеності молоді?

1. Слід заборонити їм такі розваги.

2. Потрібно створити для них можливість організовано і культурно відпочивати.

3. Який сенс так ними перейматися?

XIX. Як відреагуєте на статтю у ЗМІ про хуліганство серед молоді?

1. Коли ж зрештою будуть вжиті заходи?!

2. Потрібно ввести фізичні покарання.

3. Неможна все перекладати на молодь – винні й вихователі!

XX. Пофантазуйте: Вам довелося заново народитись, але в образі істоти. Яку тварину оберете?

1. Тигра, леопарда.

2. Домашню кішку.

3. Ведмедя.

Отже, тест закінчено. Перевірємо результат.

45 і більше балів. Вказують на агресивність. Буваєте неврівноваженим та жорстоким до оточуючих. Сподіваєтесь здобути владу. Досягти успіху намагаєтесь своїми зусиллями, незважаючи на інтереси тих, хто поруч. Не дивує неприязнь співпрацівників. А також при нагоді намагаєтесь за це помститися.

36 – 44 бали. Ілюструють незначну агресивність. Ви самовпевнені; маєте здоровий глузд; успішно крокуєте життям.

35 і менше балів. Орієнтують на миролюбність. Цьому сприяє недостатня впевненість у своїх зусиллях і можливостях. Але Ви не схильні шапкувати (прогинатися). Тож більше рішучості не завадить!

Пам'ятаймо: «Оберегайся того, чого не схвалюєш в інших...»
(Катон-старший).

5.5. БЕСІДА. АНКЕТУВАННЯ. ОПИТУВАННЯ (ІНТЕРВ'Ю). ЕТИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ

*Хочеш бути розумним, навчись розумно
запитувати, уважно слухати, спокійно
відповідати...*

Йоганн Лафатер

Бесіда – слугує для отримання фактів про психічні явища у процесі безпосереднього спілкування за відповідною програмою. Метод передбачає видобування інформації шляхом вільної розповіді. Особливо ефективним він є для отримання відомостей про минуле людини. Сенс бесіди, як наукового методу, в тім що, завдяки контакту зі співрозмовником, можна перебудовувати запитання і отримувати відповіді, не порушуючи мети. До речі, доповненням цього методу – може бути біографічний. Він виражається в організації та аналізуванні біографічних відомостей, що дають уявлення про психічні особливості людини. А ще наближений до біографічного – метод незалежного оцінювання. Його призначення – збирання відомостей про особу із джерел, незалежних одне від іншого. У юридико-психологічній діяльності він використовується з метою отримання даних про особу, яка вступає до сфери справочинства.

Анкетування – збирання фактів на основі писемного звітування тих, до кого застосовується дослідження відповідно до розробленої програми.

Анкета – допомагає організувати матеріал, що стосується властивостей, напрямку думок, настрою, оцінювальних поглядів людини.

Різновиди анкет: відкриті – досліджуваній сам формулює відповідь на запитання; закриті – вибирає одну із запропонованих. За висновком психологів, відкриті анкети несуть більше інформації, але складніші при опрацюванні, бо не просто перевірити щирість особи.

Опитування (інтерв'ю) – отримання соціально-психологічної інформації шляхом усного опитування. Одним з головних чинників методу, передусім, є професійна етика інтерв'юера. Він не повинен спонукати людину до певних висновків; коментувати відповіді; вдаватися до провокаційних запитань, які могли б дратувати; демонструвати своє бачення щодо тих чи інших відомостей.

Отже, майстерність спілкування – основа. Пріоритетні три етико-психологічні принципи: тактовність, конфіденційність, психологічна проникливість.

Пам'ятаймо: «Якщо налаштуєтеся на енергетичну частоту тієї реальності, яку хочете створити для себе, то отримаєте саме те, на що налаштована Ваша частота...» (*Альбер Ейнштейн*).

ЗАПИТАННЯ: ЗМІЦНЮЙМО ЗНАННЯ

1. Що таке тест і тестування?
Як розрізняються тести за психологічним спрямуванням?
2. Які методи використовуються при дослідженні пізнавальної діяльності? Які відомості про випробовуваного можуть бути отримані у результаті дослідження пізнавальної діяльності?
3. У чому сутність відомостей про випробовуваного, отриманих у результаті сфери сприйняття?
4. У чому сенс таблиці Шульте?
5. Для дослідження якої сфери використовується метод запам'ятовування?
6. Що означає психогеометричний тест? Хто його автор?
7. Які психологічні особливості властиві людям із ланки квадрат?
8. Які ознаки притаманні особам групи трикутник?
9. Які примітні риси осіб групи прямокутник?
10. Які звички і якості мають особи групи коло?
11. У чому унікальність людей, чії образи можна змалювати зигзагом (хвилястою лінією)?
12. У чому сутність тесту на стресостійкість? З якою метою тест на стресостійкість слугує при зарахуванні людини на роботу?
13. Чи є можливим виявити рівень здатності до самоконтролю за допомогою тесту на стресостійкість?
14. Який рівень стресостійкості може вивести людину з ритму?
15. Чи можуть особистості із середнім рівнем стресостійкості справлятися зі стресовими ситуаціями?
16. Що таке тест Ассінгера? На що він орієнтує?
17. Що означає анкетування? Що таке анкета і які різновиди?
18. Що таке бесіда? Що передбачає даний метод?
19. Що таке опитування (інтерв'ю)? Який головний чинник методу властивий інтерв'юеру?
20. У чому сенс вислову: «Найбільша перемога – перемога над своїм негативним мисленням...» (Сократ).

РОЗДІЛ 6

УЧІМОСЬ СКЛАДАТИ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ДОКУМЕНТИ, ОБВИНУВАЛЬНІ І ЗАХИСНІ ПРОМОВИ

Із мудрості випливають три особливості: винести чудові рішення, безпомилково говорити і робити те, що потрібно...

Демокрит

- 6.1. ПСИХОЛОГІЧНІ, ПРАВОВІ, МОВНІ ОСНОВИ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДОКУМЕНТІВ
- 6.2. ПОЄДНУЙМО ПРОФЕСІЙНІ І МОВНІ ЧИННИКИ. ВИРОБЛЯЙМО РИТОРИЧНУ МАЙСТЕРНІСТЬ

6.1. ПСИХОЛОГІЧНІ, ПРАВОВІ, МОВНІ ОСНОВИ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДОКУМЕНТІВ

*Прекрасний і багатий думками розум завжди буде
висловлюватися найбільш природно...*

Артур Шопенгауер

Процесуальні документи – протоколи, постанови, рапорти, доручення, повідомлення, розпорядження, розписки, обвинувальні акти, заяви, судові рішення, апеляційні та касаційні скарги, угоди, клопотання, ухвали, складені й оформлені відповідно до нового Кримінального процесуального кодексу України, що відображають процесуальні дії та є носіями певної інформації. Найпоширенішими процесуальними документами є протоколи й постанови.

Протоколи – процесуальні документи, у яких відображається хід проведення і результат слідчих (розшукових) дій. Протокол кожної слідчої (розшукової) дії – індивідуальний за своїм змістом. Але загальною вимогою є детальне відображення встановлених фактичних даних. У протоколах не використовують формулювання оцінного характеру, не роблять висновків, бо це потребує спеціальних знань.

Постанови – процесуальні документи, у яких мотивуються рішення та розпорядження прийняті: слідчим або прокурором під час розслідування. У текстах постанов не лише викладаються встановлені обставини, а й дається їм оцінка, наводяться підстави і мотиви прийнятого рішення.

Кримінальне провадження здійснюється державною мовою; процесуальні документи складаються державною мовою.

Відтак, складання процесуальних документів здійснюється на основі психологічних, логічних, етичних і мовних міркувань. Це вимагає певних закономірностей і психологічної організації; точних визначень; чітких суджень і обґрунтування їх доказами; переконань та етичних принципів, що сформувалися у правничій сфері. Нормативність літературної мови забезпечує правильне розуміння висловлюваних думок; дотримання відповідних правил при доборі лексики; утворенні граматичних форм, правописі; сполученні слів, побудові речень та складанні тексту. Отже:

Етичні норми. Це: індивідуальний підхід до кожного питання, що розглядається; урахування особливостей учасників, які беруть участь у кримінальному провадженні. Етика містить комплекс моральних заборон і дозволів, обумовлених специфікою розгляду і вирішення справ у судових засіданнях. Дотримання етичних норм забезпечує бажаний результат.

Психологічні норми. Це: вплив на формування внутрішнього переконання суду, судової аудиторії, з метою висвітлення психологічних механізмів, ступенів небезпеки вчинення злочину, наслідків злочинної діяльності, особливостей поведінки.

Мова процесуальних документів – специфічна. Особливої уваги потребують слова, що передають відомості з фактичного боку злочинів. Найчастіше це виявляється при записуванні найменування елементів складу злочинів, процесуального становища осіб, процесуальних дій і документів для формулювання доказуваних обставин, висновків про фактичні обставини, кваліфікацію злочину тощо. Або: під час бесіди слідчого і потерпілого, при опитуванні свідків, між учасниками судового процесу. При складанні процесуальних документів слід уникати лексичних повторів; термінів, що мають декілька значень; багатослів'я, просторіччя, жаргону. Приміром, поширеною помилкою є багатослів'я: на прохання своїх сусідів; відгукується тільки позитивно; різновидом багатослів'я є плеонізми – сполучення слів, що означають одне і те: сімсот гривнів грошей, біла білявка.

Щодо термінів. Тут вони вживаються для позначення точного поняття; не замінюються синонімами, омонімами. Повторюються у реченні, абзаці, тексті процесуальних документів – стільки потрібно.

За бажанням можна поглибити знання з української мови, мови ділового спрямування, скориставшись моїми навчальними посібниками: Руслан Кацавець. Ділова українська мова. За новим Українським правописом. 2-ге видання, доповнене і перероблене відповідно до ДСТУ 4163:2020. Навчальний посібник. – К.: Алерта, 2022. – 324 с. Руслан Кацавець. Мова державних службовців. 2-ге вид. – К.: Алерта. – 2023. – 220 с.

Отож, щоб процесуальні документи були належно оформлені, треба дотримуватися відповідних вимог. Передусім, психологічно-правові основи і мовна норма. Ці чинники взаємопов'язані.

Пам'ятаймо: «Думка є змістом мови, а мова – формою думки...»
(Іван Вихованець).

6.2. ПОЄДНУЙМО ПРОФЕСІЙНІ І МОВНІ ЧИННИКИ. ВИРОБЛЯЙМО РИТОРИЧНУ МАЙСТЕРНІСТЬ

*Слово є певною мірою стимулом розуму...
Титу Майореску*

Фабули слугують навчальним матеріалом для семінарських занять. Вони орієнтують на проведення слідчих (розшукових) дій, складання процесуальних документів, обвинувальних і захисних промов.

Правова етика містить комплекс моральних заборон і дозволів, обумовлених специфікою розгляду і вирішення кримінально-процесуальних дій. З погляду автора, назви населених пунктів, вулиць, прізвища осіб, дії учасників кримінального процесу, поданих у фабулах – умовні. І будь-який збіг – випадковий.

ФАБУЛИ: МІРКУЙМО АРГУМЕНТОВАНО, ГОВОРІМО ЗРОЗУМІЛО

Фабула 1

Користувач залишив електросамокат на узбіччі тротуару, поблизу проїжджої частини. Електросамокат скотився на проїжджу частину. Наслідок: пошкоджено дві автівки і електросамокат. Прибули поліцейські. Хто відшкодуватиме збитки?

Фабула 2

25 червня 2024 року о 5-й ранку мешканка приватного будинку Олена Коваль почула дитячий плач. Вийшла на подвір'я і побачила біля воріт картонну коробку, у якій кричало немовля. Жінка зателефонувала до поліції. Поліцейські прибули за адресою та виконали відповідні дії.

Фабула 3

Звечора у кафе «Мегаполіс» пролунав гучний вибух. Спрацювала граната навчального призначення. Ніхто не постраждав. Відвідувачі залишили кафе, неоплативши послуги. Зловмисника розшукують.

Фабула 4

20-річний Олексій Сидоренко посварився із сусідкою - 16-річною красунею Яною Ковальчук. Отож, аби дівчині завдати прикрощів, виставив її фотографії і телефон у соціальній мережі щодо надання інтимних послуг. Батьки дівчини намагалися з'ясувати вчинок, долучивши і батьків Олексія, шляхом переговорів. Але всі опинилися у поліцейській дільниці.

Фабула 5

Молода жінка Олена Ткач поверталася пізно з роботи. Поки відкривала кодовий замок у дверях під'їзду, з'явився невідомий чоловік, вихопив у Олени Ткач сумку (у ній знаходився паспорт і гроші). Через 8 місяців по тому Олену Ткач звинувачено у реєстрації ФОП, що займається незаконним виготовленням та збутом рибопродуктів. За словами потерпілої, чує про це вперше.

Фабула 6

У мегаполісі на вулиці Глибочицька поліціанти затримали групу осіб, які шастали у комендантську годину та емоційно галасували. Виявилось, молоді люди не мали при собі документів, які б засвідчували їх особу.

Фабула 7

На майдані між молодими людьми виник словесний інцидент, що перейшов у масову бійку. Один із учасників перевищив міри самооборони. Наслідок – трьох осіб з тілесними ушкодженнями доставлено до лікарні. Крім того, пошкоджено естетичне оздоблення виїзного ларька та витоптано клумбу, на якій висаджено 100 кущів квітів. Відкрито кримінальне провадження.

Фабула 8

Біля житлового будинку на озелененій території з розкішними квітниками, висадженими мешканцями, припарковано автомобіль. На зауваження мешканців будинку власник автівки викинув низку нецензурної лексики. Ситуація повторювалася, розпалювалася ворожнеча. Зрештою, мешканець будинку у стані афекту вдарив палицею скло автівки. Скло досить пошкоджено. Власник автівки викликав поліцейських.

Фабула 9

Незаконно заволодів транспортним засобом неповнолітній Андрій Чепенко. Він розповів, нібито хотів лише продемонструвати ровесникам, що його батьки теж не бідні люди, і повернути автівку на паркувальний майданчик.

Фабула 10

25-річний юнак повернувся із місць позбавлення волі. За його словами, звинувачення у грабежі, було несправедливим. Перебування у пенітенціарному закладі негативно вплинуло на психіку юнака. Він повернувся жорстоким, озлобленим. Охоплювала жажда помсти. Отож, у скверіку (там встановлено відеокамери) накинувся на пересічну людину. Наслідок: умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження. Свою вину не заперечує.

Фабула 11

Людмила Ткаченко почула шаргання на східцях поблизу квартири. Заглянула у вічко і побачила двох чоловіків. Невідомі необережно поставили велику брезентову сумку біля квартири сусіда і чекали, поки він відчинить двері. Людмила примітила у сумці речі, схожі на зброю. Викликала поліцейських. Вони прибули за 13 хвилин. Пізніше з'ясувалося, що сусід часто збував крадене. Цього разу його та спільників затримано.

Фабула 12

Катерина Мічура прибула до мегаполісу з метою влаштуватися на роботу у торговельну сферу. Саме там вона уявляла себе, як на подумі. І ще б, скільки різних людей проходить протягом дня. Омріяне прийшло швидко. Познайомилася з чоловіком старшим на 35 років. Тож чоловік запропонував Катерині роботу у його дачному маєтку. Все йшло злагоджено, за домовленістю, поки Катерина не познайомилася із дачною сусідкою, яка полюбляла оковиту і заздрила чужим статкам. Змовившись, вигадали привід для спільної вечері, щоб отруїти чоловіка і заволодіти надбанням. Та чоловік виявився передбачливим. І за вечерею підмінив келихи зі спиртним. Змовниці, у стані сп'яніння, не помітили підміненого алкоголю, що готували чоловіку. Випили. Спільниць доставлено до медичного закладу, надано допомогу. Відкрито кримінальне провадження.

Фабула 13

Обвинувачується головний бухгалтер Катерина Єщенко приватного дитячого садка «Бджілка» у зловживанні службовим становищем з метою задоволення власних матеріальних потреб.

У результаті – завдано значних матеріальних збитків дитячому садку та моральних збитків працівникам.

Фабула 14

Упізнавши свою норкову шубу (що була викрадена 2 роки тому під час пограбування квартири) на жінці з сусідньої установи, пані Жданова звернулася до прокурора. Підозрювана заявила, що шубу придбала на розпродажі у ломбарді.

Фабула 15

До лікарні звернулося 100 осіб, які вживали тістечка у кафе «Новий Світ». Скаржилися на недугу, що виявлялася нудотою і головокругінням. Тістечка, виготовлені ФОП, були попередньо поставлені у кафе «Бітер», що знаходиться поруч.

Фабула 16

Студент Юрій Черненко віддав у хімчистку куртку. Там її зіпсували. Потерпілий вимагає відшкодувати за куртку 2 тис. грн. Директор хімчистки відмовляється платити таку суму, оцінюючи куртку у 800 грн, які погоджується сплатити. У результаті непорозуміння склалася бійка. Наслідок: студент отримав тілесні ушкодження, нанесені працівниками охоронної компанії.

Фабула 17

Акт вандалізму вчинили школярі с. Долина, розгромивши пам'ятку архітектури. Односельці вимагають відшкодування збитків та публічного розкаяння школярів на зборах сільської громади. Батьки цих підлітків відмовляються відшкодувати збитки, посилаючись на недостатню виховну роботу школи. Директор школи переконує, що педагоги – досвідчені фахівці.

Фабула 18

Представник рекламної агенції «Професіонал» звинувачує конкурента – компанію «Старт», яка створює негативний імідж його рекламі. Обурений представник вимагає відшкодування збитків, нанесених агенції протягом десяти місяців.

Фабула 19

Мешканець мегаполісу Євген Хорошун отримав ліцензію на право займатися підприємницькою діяльністю. Через місяць до нього завітали невідомі особи і запропонували «кришування», вимагаючи 1 тис.доларів США. Євген Хорошун відмовився давати хабар. Після цього невідомі почали постійно його шантажувати, потім – зайшли у майстерню і спалювали вироби.

Фабула 20

Молоді особи, вчинили правопорушення. Вони розважалися у парку на дитячому майданчику: пиячили, нецензурно вигукували. Учасників неправомірної поведінки затримано.

Фабула 21

Підприємець Данило Кальченко звільнив фінансового директора Катерину Петренко з роботи. Їй інкримінується розголошення службової таємниці. Пані Петренко вимагає поновити її на посаді та компенсувати моральні збитки – виявлення недовіри. Підприємець відмовляється.

Фабула 22

Шляхова пригода трапилася на в'їзді до мегаполісу. Працівник поліції зупинив автомобіль «Мерседес», що рухався у смузі призначеній для громадського транспорту, з метою встановлення особи водія та пояснення причин порушення дорожнього руху. Але цим незадовільнився і наказав відчинити багажник автівки. Законотрусливий водій не став сперечатися. Поліцейський почав ретельно оглядати речі. Раптом нецензурно закричав і відстрибнув на узбіччя. У багажнику в ящику затаївся молодий страус, якого господар придбав для власного маєтку. Тож, коли поліцейський наблизився до ящика, страус дзьобнув його в око. Потерпілому довелося звернутися до лікарні. Тепер осліплий поліцейський вимагає від власника автівки

грошової компенсації для подальшого лікування. Власник відмовляється. Потерпілий звернувся до відповідних органів.

Фабула 23

10 липня 2024 року о 21-й годині до поліції надійшла інформація, що двоє невідомих чоловіків, підозріло оглядаючись, нашвидкоруч виносять із ларька (вул. Річкова, 3) ящики з продуктами та спиртними напоями й завантажують у автомобіль «Газель». Прибувши на місце події, працівники поліції затримали двох чоловіків. Це були непрацюючі П.Крава і Д.Жук, які зізналися, що крадіжку здійснювали за наймом продавчині ларька М.Нікітіної. Але М. Нікітіна вважає зізнання грабіжників вигадане. Вона заявила, що не знає і ніколи не бачила цих людей.

Фабула 24

Водій приватної компанії В. Лесь, повертаючись із закордонного відрядження незаконно перевіз через митницю крокодилячі яйця. Мешканець передмістя Я. Флор купив у нього троє яєць, щоб розвести крокодильчиків у басейні власного маєтку. Через певний час з яєць з'явилися крокодильчики. Коли ж підросли – почали вилазити з басейну. Одного разу крокодил пробрався на сусідське подвір'я і розпотрошив п'ять фазанів. Розгніваний господар Б. Стас звернувся до поліції. Працівники, за заявою потерпілого, прибули до Я. Флора. Він не впустив їх до маєтку, за відсутністю належного документа. На цьому справа й скінчилась. Тоді потерпілий Б. Стас звернувся до суду з вимогою вилучити крокодилів як небезпечних тварин, перебування яких не сумісне у людському середовищі. Також Б. Стас вимагає, щоб Я.Флор сплатив кошти за знищених фазанів. Як кажуть, «поки суд та діло» – Я. Флор, щоб уникнути неприємностей, випустив крокодилів зі свого маєтку. Одного знайдено на березі Дніпра досить слабким, де перебувають ще два – невідомо.

Відтепер, Я. Флор шантажує пана, у якого купив крокодилячі яйця. Він вимагає повернути кошти за яйця та компенсувати суму, що вимагає потерпілий Б. Стас за знищених фазанів. У випадку відмови, Я. Флор погрожує заявити, що В. Лесь шляхом обману продав йому контрабандні крокодилячі яйця замість страусових. Ображений В. Лесь звернувся до правоохоронних органів, щоб захистили його від наклепу та шантажу.

Фабула 25

28 червня 2024 року о 22.30 у мегаполісі на майдані Я.Пастушенко зупинила автомобіль, щоб доїхати додому на вулицю Абрикосову, 4. Дорогою водій О.Борисенко вчинив на жінку напад в автомобілі. Захищаючись, Я.Пастушенко прихопила ніж, що лежав у автомобілі між сидіннями і вдарила ним таксиста. Тоді потерпіла пересіла за кермо автомобіля і відвезла пораненого до лікарні. Через декілька годин він загинув. Спочатку Я. Пастушенко знаходилася 6 місяців у слідчому ізоляторі. Потім – вирок: 6 років позбавлення волі. Відбувши покарання, Я.Пастушенко повернулася до мегаполісу і вимагає реабілітувати її людську гідність, бо вважає вирок суду незаконним.

Фабула 26

20 липня 2024 року, близько 20 години вечора К.Осика повертався додому. Подзвонив у двері. Дружина відчинила і побачила: чоловік стояв біля дверей, а за ним – невідомий, приставивши до голови чоловіка пістолет. Стався напад на квартиру. Невідомий, погрожуючи пістолетом, забрав коштовності та тисячу доларів США. Коли не було більше чого взяти (на його погляд), невідомий став нетактовно поводитись. Залишаючи квартиру, невідомий намагався вистрелити у господаря. Захищаючись, господар звалив невідомого на підлогу та, скориставшись ситуацією, взяв свій іменний пістолет і вистрелив у бандита. Від отриманого поранення у стегно артерії нападник загинув. Потерпілий К. Осика (поліцейський) був осуджений на два роки, але його виправдали, враховуючи обставини, за яких він захищався. Дружина нападника Е. Терещенко, звернулася до судової інстанції зі скаргою щодо виправдувального вироку. Вона вимагає справедливості: покарати К. Осика за вбивство її чоловіка.

Фабула 27

5 серпня 2024 року у с. Жлукти у власному будинку, вулиця Зоряна, 3, о 8 ранку знайдено в тяжкому стані господаря Л. Сінчука. За висновком медиків, Л.Сінчука отруєно технічною речовиною. Підозрюваним став сусід Д.Барон, який постійно сварився з Л.Сінчуком. За свідченням В.Жека (орендатор будинку напроти), ввечері напередодні, сусіди влаштували примирення. У садку довго сиділи, палили цигарки, розпивали спиртні напої, їли. Близько 2 години ночі сусіди розійшлися. О 8 ранку дружина, повернувшись додому, після нічної зміни, виявила чоловіка Л. Сінчука у тяжкому стані.

Дружина, К. Сінчук, розповіла, що у них з Д. Бароном протягом трьох років неприязні стосунки. Причиною стали тварини – коза і мавпа, які знаходилися в маєтку Сінчуків. Тож Д.Барон задумав позбутися ненависного йому сусідства з тваринами. Мавпа виконувала функції декоративного спорядження при фотографуванні. Саме цим ремеслом займався Л.Сінчук. Коза була годувальницею подружжя. За свідченням В.Сотника, який проживає поруч, рік тому Д.Барон викрав козу і пустив її на шашлики. Мавпу спіймав та зав'язав у мішок і відвіз на смітник (за 17 км від маєтку). З пояснень Д.Барона: коза постійно кричала, ставала дибки на паркан і цим його дратувала. Він запропонував Сінчукам компенсувати моральні збитки – ділитись молоком. Але ті відмовились.

Тоді він і вирішив козу знищити шляхом поїдання. Що ж стосується мавпи, то та, перестрибуючи з дерева на дерево, закрадалась на його город і виривала моркву та надкушувала кабачки. К. Сінчук підтвердила, що факт з мавпою дійсно мав місце минулого літа, але вони з чоловіком відшкодували збитки – купили Д.Барону два мішки моркви і кабачків. Д. Барона це задовольнило і претензій він не мав. За словами О. Барона, хоч йому аж ніяк не подобалося таке сусідство, але отруювати він нікого не збирався. Вирішив просто пожартувати над сусідом Л. Сінчуком, підсипавши йому у їжу проносного. Але ж виявилось, що то був технічний препарат що й призвело до отруєння. Відкрито кримінальне провадження.

Фабула 28

25 червня 2024 року близько 22 години затримано мешканця смт Великі Лози В. Тимошенка та його безпаспортну співмешканку Н. Мандрику, які проникли у приватну теплицю, де красується дерево-пальма. Їх доставлено до поліцейської станції. Під час допиту В. Тимошенко сказав, що метою його проникнення було таке: зірвати листя з дерева-пальми, які нібито замовив директор компанії «Конвалія», де він раніше працював охоронцем. (Компанія займається виготовленням та реалізацією букетів на замовлення). За цю послугу В. Тимошенко мав отримати 100 грн. Тож погодився, бо нині він безробітний. Н. Мандрика підтвердила версію, але так і не змогла чітко пояснити, за яких обставин їй це відомо. Директор компанії «Конвалія» Ю.Срібний відкинув звинувачення на свою адресу. І розповів, що В. Тимошенко, працював у компанії шість місяців охоронцем, але звільнений два місяці тому за недбале ставлення до виконання обов'язків. Відтоді він його не бачив. За місцем проживання

В. Тимошенко з'ясовано, що він не працює, неодноразово сусіди ловили за крадіжку домашньої птиці, городини, навіть, приготовленої у каstrулях їжі. Сусіди пробачали. Отож, все й «сходило з рук». Цього разу В. Тимошенку та його співмешканці Н. Мандриці не уникнути покарання.

Фабула 29

ТОВ «Акіоне» протягом трьох років орендує приміщення у Ю. Андрієвського. Тут розводять для медичних потреб рептилій (змій), а через певний період перевозять до Шовковичного розплідника. Але Ю. Андрієвський вирішив достроково розірвати угоду про оренду приміщень. Орендатори відмовилися, оскільки угода має закінчитися через 6 місяців. Окрім того, якраз йде інтенсивний період розмноження рептилій. Після чергового попередження про виселення, група людей увірвалася до приміщення і намагалася «розірвати угоду» у спосіб побиття працівників товариства. Результат бійки: п'ять осіб доставлено до лікарні з тілесними ушкодженнями різного ступеня тяжкості. Розбито десять кліток з рептиліями; дві клітки – викинуто через вікно, обидві розбилися на тротуарі, рептилії (молодняк) розлізлися. Одна з кліток, вилітаючи у вікно, впала перед випадковою перехожею К. Корнійчук. Побачивши перед собою клітку, що розвалювалася та клубок змій, жінка знепритомніла. Отямилась на лікарняному ліжку, де й провела 21 день. А ще наступного дня після інциденту, шестикласник В. Усенко, йдучи до школи, побачив змію, поклав її у пакет і приніс у клас. Перед початком уроку з англійської мови пакет із рептилією поклав учительці в сумку. Остання, відкривши на уроці сумку, знепритомніла, довелося викликати невідкладну допомогу. Потерпілі «Акіоне», які стали жертвою хуліганського нападу, випадкова перехожа К. Корнійчук та вчителька англійської мови О. Левко звернулися до правоохоронних органів із заявою розібратися у ситуації та відшкодувати матеріальні й моральні збитки.

Фабула 30

Непрацюючі В. Чиба і Т. Сіма, які проживають у мегаполісі за адресою: вул. Каштанова, 2, зо дня в день біля під'їздів пліткують про життя та статок мешканців будинку. Врешті, пліткарство викликало обурення мешканців. Отож, звернулися до поліції. Пліткарок попереджено про відповідальність. Однак, цього виявилось недостатньо. В. Чиба і Т. Сіма продовжували пліткувати. Тоді

мешканці будинку звернулися до суду. Пліткаррок було покарано – накладено штраф відповідно до закону. Виправдовуючись за вчинені дії, В. Чиба і Т. Сіма посварились. Через півроку – вирішили примиритись, мовляв, сусіди ж, а мирову угоду підтвердили спиртним. Горілку домашнього приготування придбали у мешканки цього ж будинку. Зайшли у квартиру Т.Сіми, випили літрову банку оковитої. Після такого дозування Т.Сімі стало недобре і вона пішла до ванної кімнати освіжитися та, присівши на ящик для білизни, що стояв під водяною рушникосушаркою – заснула. В.Чиба, доївши кусок гуски, заглянула до ванної кімнати і побачила, що Т.Сіма там заснула. Тут-то і майнула підступна думка: помститися за колишню образу. Нероздумуючи, В.Чиба зняла у ванній кімнаті шнур для сушіння білизни, швидко накинула Т.Сімі на шию і безжалісно зіпхнула її з ящика. У цей час поверталася додому з покупками сусідка І.Лель. Побачивши незамкнуті двері у квартирі Т. Сіми, і почувши дивний шорох, І.Лель злегка штовхнула двері і вони відчинилися. Заглянула у квартиру (подумала, що там порядкують злодії), аж почула нецензурну лайку, впізнала голос В. Чиби. Тоді І.Лель зайшла у квартиру і побачила жакливу картину. Але не розгубилась. Відразу ж вивільнила Т. Сіму із пастки, надала їй першу медичну допомогу (Лель медсестра) та викликала поліцію. Поліцейські не затримались. Застукана на місці злочину, у стані сп'яніння, В. Чиба намагалась виправдатись, мотивуючи випадок як спробу самогубства Т. Сіми. В. Чибу затримано.

Фабула 31

180 осіб з різних населених пунктів звернулися до правоохоронних органів із таким. У травні 2020 року кожному (нині з ошуканих мешканців) було надіслано лист, у якому пропонувалося взяти участь у спорудженні житлового будинку у мегаполісі. Через рік у ньому учасники придбають квартири. Бажаючі мали з'явитися протягом двох тижнів (до вказаної у листі дати) для укладення відповідної угоди та внесення коштів. Також зверталася увага на те, що будинок розрахований на людей середнього статку, а відповідно – переважатимуть одно-, дво-, три- кімнатні квартири. За словами потерпілих, офіс забудовника знаходився у квартирі в центрі міста. Майбутніх поселенців тут радо вітали, пропонували каву – і відразу ж переходили до справи.

Підписували угоду та викладали перший внесок – 10 тис. доларів США. І все це на підставі раніше заготовлених бланків угод (тільки

вписувались прізвища і дані паспорта); на чесне слово представника від забудовника (вузьколобого молодика у краватці) та словоблуддя обслуговуючого персоналу (дві високі блондинки, мускулястий охоронець). Разом з екземплярами угоди та розписки про прийняття оплати, урочисто вручали стандартний аркуш, на якому було зображено майбутній будинок. Ось це і був прикінцевий результат майбутніх поселенців. Прикро, але факт: саме за такий кольоровий комп'ютерний малюнок люди платили 10 тис. доларів США. Невдовзі офіс забудовника самоліквідувався. Як з'ясувалось, квартира, у якій знаходився офіс, орендована особою з чужим паспортом, належить 75-річній К.Коровці, яка полюбляла спиртні напої. Бажаючі придбати житло – їхали і їхали, везли останні кошти, і ще б: жарптиця майже в руках. Наразі шахраї в розшуку. Ошукані люди звертаються до правоохоронних органів, але безрезультатно.

Фабула 32

Трагедія розігралася поблизу шкільного стадіону. Шість школярок, демонструючи неприязнь до однокласниці, нецензурною обзивали її. Потім звалили на землю і безжалісно стусали кулаками й ногами та фіксували видовище на відеокамеру. Неподалік проходила вчителька фізичного виховання. Побачивши оказію, вткнулась у мобільний телефон і попрямувала в іншу сторону, замість того, щоб зупинити розлючених учениць. У ситуацію втрутились троє студентів-юристів, які поверталися до гуртожитку. Вони й зупинили бійку та викликали швидку допомогу, бо дівчині було зле. З тілесними ушкодженнями дівчину доставлено до лікарні. Через декілька днів потерпіла розповідала слідчому, що трапилось. За словами потерпілої, однокласниці давно «мали на неї зуб», бо вона добре навчається, зі смаком одягається, не палить, не пиячить. За це й вирішили однокласниці розібратися з нею – силою вгамувати свою заздрість та озлобленість.

Батьки потерпілої звернулися до правоохоронних органів: притягти кривдниць до відповідальності, а вчительку фізичного виховання – звільнити зі школи за байдужість до хуліганських дій учениць.

Пам'ятаймо: «Кожен влаштований по-своєму, і немає людини, яка була б закінченим лиходієм...» (*Мурасакі Сікібу*).

ЦЕ – ЗАХОПЛЮЮЧЕ

Подані тексти – це: фабули юридичного спрямування. Вони допоможуть навчитися логічно мислити, бачити і побачити, відрізняти реальність від уяви. Це – одні з важливих чинників майбутньої професії. Наразі тексти-фабули із задоволенням використовують студенти на семінарських заняттях: проводять слідчі дії, складають процесуальні документи, виголошують обвинувальні і захисні промови. За аудиторним спостереженням автора, роблять це – захоплююче.

Фабула 1

Обвинувачується анаконда Ненсі у поглинанні доктора Біна, спричиненні удару лівої руки та захопленні його наручного золотого годинника. Під час проведення наукових досліджень на р. Амазан несподівано з'явилася анаконда, вдарила човен. Човен похитнувся і декілька членів експедиції впали у річку. Тут анаконда й проковтнула доктора Біна. Невдовзі вона підпливла до берега і виплюнула зі своєї пащі доктора Біна. А годинник, зіслизнувши з його руки, залишився у пащі анаконди. Знепритомлений доктор Бін упав на пришвартований човен. Отямившись, відчув біль у лівій руці і побачив, що відсутній золотий годинник. Справу розглядає суд присяжних.

Фабула 2

За народним звичаєм байбака пробуджують від зимової сплячки та виносять на засніжену галявину, щоб передбачив, коли настане весна і якою буде. Дійство перетворюється у святкування, обростає низкою народних прикмет, за якими провіщається весна: рання, затяжна, пізня; тепла чи холодна. Волохатий провісник повідав, що вже за шість тижнів весна змахне теплом. Але замість очікуваної лагідної весни – вдарив лютий мороз і неймовірний снігопад надовго окутав велике місто. Тож шанувальники народних прикмет звернулися до суду притягнути байбака до відповідальності за неправдиве передбачення весни. Суд задовільнив позов і прийняв рішення: вийняти байбака з теплого помешкання та змусити розгрібати снігові замети, а влітку – депортувати у поле. Господар, який опікується байбаком протягом п'яти років, оскаржив вирок суду згідно з чинним законодавством. Адже, за свідченням очевидців, байбак ніколи не помилявся. Примхи погоди спричинили циклони, що розбушувалися після 100-річного затишшя. На думку фахівців, таке аномальне явище утворилося із багатьох причин,

що мають пояснення. Отож, байбак тут ні при чому. Обвинувачений волохатий обурився висунутим звинуваченням, занурився у солом'яний валок, та, згорнувшись клубочком, заліг у сплячку.

Фабула 3

Під час літньої зливи в озеро Золота-Ноша потрапила позаземна біологічна істота, схожа на казкову русалку: обличчя і тулубище – жінки, а хвіст – риби.

Було це так. Після зливи рибалки вийшли на промисел. Витягли рибальську сітку і побачили в ній дивну істоту. Тож подумали, що це риба, яка тут неводиться. Та, коли роздивилися ближче, жах охопив: це була жінка-риба, лагідно посміхалася, а поглядом, неначе прохала допомоги. Отямившись, рибалки помітили над плавником глибоку рану. Недовго думаючи, загорнули істоту у бризентову ковдру і відвезли поліклініки. Лікарі спочатку розгубилися, побачивши істоту, та досить швидко оговтались і надали їй допомогу. Вони припускають, що це може бути позаземна біологічна істота. Лікарі викликали дільничного. Він і взявся відвезти жінку-рибу до Центру досліджень прибульців. Наступного дня рибалки поцікавились щодо подальшого перебування істоти, і дізналися, що її до Центру дільничний не доставляв. На запитання рибалок, куди ж зникла істота, дільничний, насміхаючись, та застосовуючи низку нецензурних слів, відповів, що «засмажив і з'їв». А рибалкам наказав забути про те, що бачили, а то притягне до відповідальності за поширення неправдивої інформації. Тоді рибалки звернулися до Третейського суду з вимогою притягти дільничного до відповідальності за вчинений злочин – поїдання істоти; порушення Міжпланетних норм етики стосовно позаземних біологічних об'єктів; недобросовісне ставлення до виконання службового обов'язку; а також за безтактне поведіння з рибалками (глузування та брутальну лексику).

Фабула 4

Наукова група, створена приватною компанією, вирушила в експедицію з метою археологічних досліджень. Минуло вісім місяців. Стояла спека. Добре напрацювавшись, дослідники зробили привал. Тут уже всі звикли до таємничого потріскування у зарослях, до пустощів мавп, котрі проникають до палаток і підкрадають їжу. І яким же було здивування, коли перед науковцями з'явилася п'ятиметрова з трьома головами істота, схожа на динозавра. Вона спокійно стояла, злегка

метляючи хвостом. Дружелюбно розглядаючи людей, істота ніби посміхалася, повертаючи, то одну, то другу голову у різні боки, а з паш раз за разом виривалося метрове полум'я. За мить, зашипівши, роздуваючи полум'я, істота зникла. Отямившись, науковці негайно перебазувалися звідти на декілька сотень миль. Але істота з'явилася знову. Тоді дослідники звернулися до незалежного наукового центру. Експерти, дізнавшись про неймовірне відкриття групи, відхилили припущення щодо феномену. Дослідникам було роз'яснено, що це відома мутилія Бенді, істота, дійсно схожа на динозавра. Чутки про невідому істоту та припущення вчених, швидко поширювалися: говорили про триголового диво-динозавра. На думку вчених, істота може мати сучасне лабораторне походження. Це – сенсація третього тисячоліття нашої ери. Однак припущення було спростовано різними переконаннями, а учасників експедиції затримано.

Фабула 5

Содом и Гоморра – древні міста зверхвисокої цивілізації, що були стерті з «обличчя землі» за розпусу мешканців. За давніми переказами, розвиток цивілізації там сягнув нечуваного рівня. Але людям здавалось замало. Бажання переходили межі дозволеного. Люди втратили мораль і духовність, страх і відповідальність. Вирувало безправ'я і безкарність; панували дурість і безчестя. Розбещеність створила недбале ставлення до навколишнього середовища, що торкнулося й космічного простору. Ось за все це прийшла жорстока розплата.

Настав апокаліпсис. Збунтувалося небо і космічні тіла атакували Содом і Гоморру. Грянув метеоритний дощ. Каміння руйнувало все живе. Хвилі вод у морях і річках підіймалися вище 500 метрів і вода не могла загасити полум'я, що розвіювалось і пожирало квітучий райський куточок. Так назавжди зникли Содом і Гоморра. Такою була кара за гріхи людські.

Минули тисячоліття. Мешканці інших цивілізацій, усвідомлюючи катастрофу Содома і Гоморри, посилають землянам нашої сучасності застереження. Вони закликають земний Розум схаменутися: повернутися до миру – відмовитися від воєн, що спопеляють усе живе на землі, від руйнівних справ, що здійснюються заради наживи; від брудних грошей, що спустошують душі і отруюють свідомість людей.

Жити треба по совісті, пам'ятаючи, що ти людина і, усвідомлюючи, що ти залишиш у спадок. Такі прості й безцінні істини Життя на Землі.

Але земний Розум не дослухається цього. У результаті вже з'являються спалахи апокаліпсису. Так, катастрофи на атомних станціях у Чорнобилі та Японії; шалені землетруси і пожежі; епідемії. Щоб запобігти абсолютному знищенню земного Розуму, інші цивілізації, які входять до навколоорбітного центру «Скатті», що здійснює нагляд за діяльністю у космічному просторі, звернулися з позовом до земного Розуму. Вони вимагають від землян спрямувати Розум на істотне переосмислення.

Фабула 6

У ритмі сучасного світу людина забуває про красу. Але краса живе у природі, вона – навколо нас. Тож ступити на землю великої краси, доторкнутись її лона – це справжнє відчуття єдності з красою природи. І щоб не перервалася ця нитка, люди повинні завжди спілкуватися з природою, шануючи її одвічну й таку ніжну та величну.

Насолодитись красою і силою живої природи вирішили 26 мешканців нашого мегаполісу. Відпочивальники прибули до Старої Скелі. Милуючись літньою пишнотою, вони бачили те, що споглядали пращури 100 – 200 років тому: край блакитних тонів і різних барв; береги, вкриті зеленню; рожеві блиски, що пробиваються зі сходом сонця; простір і глибина неба... Раптом, казкової краси панораму окутало молочне марево, серед якого пробивались тендітні струмені штучного світла. За мить тут з'явився фантом – потяг-призрак, мандруючий у часі (що, за переказами, в 1911 році, загадково зник зі 106-ма пасажирами). Трьохвагонний фантомний потяг йшов фантомними рейками. Потім зупинився. І тут невідома сила підняла 13 відпочивальників і перенесла до крайнього вагону. Люди спокійно підкорялися фантомній волі, що панувала у вагоні. Пасажири ж потяга-призрака, немов торсинові генератори – люди, позбавлені волі, зі зруйнованими автобіографічними стержнями, – просто сиділи. Потяг так же несподівано зник, як і з'явився. Розвіявся й молочний туман. Сонце запалало край неба. Воно швидко підіймалося і лагідно розсипало тепло; обігрівало луки, які перетинала глиняста канава; підсушувало крапельки роси, що вкривала дахи будинків, які ховалися за деревами.

Пригода, яка сталася, так зворушила відпочивальників, що, здавалося, вже не помічали чарівного світу природи, того справжнього і вічно духовного, заради чого вони тут... Люди ще довго стояли біля

Старої Скелі, проводжаючи в увяї потяг-призрак, в якому мчали у часовому просторі їхні товариші.

Отямившись, відпочивальники розповіли про okazaю того ранку. Рідні зниклих звернулися до правоохоронних органів.

Фабула 7

У далекій Галактиці є дивовижна планета «Капейдон». На ній мешкають люди, здатні перевтілюватись у невидимі живі об'єкти. Їм уже по 2000 років, а вони однаково юні і гарні. На цій планеті ніколи не буває темряви – завжди день і сонце. Тут досить високо розвинена духовність, освіта, наука. Ніколи сюди не ступала нога чужинців. Та одного разу планету окутали вечірні сутінки, і капейдонці вперше побачили золотий серпик місяця і яскраві зірки. На темному тлі неба з'явився срібний човник із жовто-рожевими й зелено-блакитними вогниками. Він повільно наближався до «Капейдону», розсипаючи від тих вогників різнобарвні пучки проміння, що обласкували пишні трави, які здавалися ще розкішнішими й ніжнішими. Неначе молоді стрункі пагінці, з човника виткнулись опорні ніжки, і він впевнено зупинився. З нього вийшло 10 чарівних фей. Це були білявки з планети «Лео-Патрі», які вже давно мандрували в космічному просторі, демонструючи дівочу красу і грацію. Невдовзі інопланетянки відкланялись. А чоловіки почали думати-гадати, як прибульниць до себе звабити.

Перевтілюючись, мов пухнаті хмаринки, летіли вони у світовому часі. Швидко віднайшли планету «Лео-Патрі» – це справжнє царство гармонії і величності. Тут серед квіткового раю, обітають білявки. Вони такі чарівні та звабливі, що капейдонці, скориставшись невидимою силою, почали їх викрадати. Зникнення красунь збентежило мешканців планети. Тоді старійшини створили засідку. Якось неждано--негадано, коли сонце вже піднялось височенько, покотився дивний серпанок – оповив красуню, яка збирала шовкові духмяні трави впереміжку з пухнастими фіолетовими дзвіночками – і поніс у космічний простір.

Мудреці все зрозуміли. І разом з родинами полонянок вирушили до Міжпланетного суду. Вони вимагають від крадіїв повернути красунь і взяти з ними шлюб згідно із законами, що ведуться за позивачами.

Пам'ятаймо: «Кожен чує те, що розуміє...» (Плавт).

ЗАПИТАННЯ: ЗМІЦНЮЙМО ЗНАННЯ

1. Що таке процесуальні документи?
2. На яких засадах здійснюється складання процесуальних документів?
3. Які процесуальні документи є найпоширенішими?
4. Що таке протокол?
5. Що таке постанова?
6. Якою мовою ведеться судочинство в Україні?
7. Яка специфіка мови процесуальних документів?
8. Який має бути текст процесуальних документів?
9. Чому при складанні процесуальних документів слід уникати термінів, що мають декілька значень?
10. Які особливості мови юридичного спрямування?
11. Яка роль логіки мислення при складанні процесуальних документів?
12. Яке значення мають етико-психологічні норми при записуванні відомостей з фактичного боку злочинів?
13. Чи допомогли фабули при складанні процесуальних документів?
14. Чи виникали труднощі під час складання процесуальних документів?
15. З якою метою визначний мислитель Сократ сказав своєму учневі: «Заговори, щоб я тебе побачив...»?
16. На що орієнтує вислів: «Вимовляйте слово Ми – голосно, а слово Я – пошепки...» (Іржі Томан)?
17. Що мав на меті давньогрецький філософ, математик, містик Піфагор: «Знання не можуть замінити розум...» ?
18. Яка сутність вислову: «Якщо людина знає міру, вона знає все...» (Томас Корнейль)?
19. Яку думку вкладено у вислів: «Багато говорити і багато сказати не є те саме...» (Софокл)?
20. У чому сенс вислову: «Слово... є певною мірою стимулом розуму...» (Титу Майореску)?

ДОДАТКИ

СЛОВНИК – ЦЕ ПРИКМЕТНО

*Словник – це... книга книг...
Анатоль Франс*

Психологія досліджує життєве значення психіки; спрямовує накопичені знання на підвищення рівня навчальної і професійної підготовки, поліпшення психічного стану і гармонії взаємовідносин людей. Психологічні терміни збагатять сферу психологічних понять, рівень загального розвитку.

Кримінологія – досліджує явище злочинності. Особу злочинця, методи і форми протидії злочину. Тож кримінологічні терміни, будуть цікавими тим, хто вивчає кримінологію; допоможуть точно визначити сутність будь-якого виду явища чи процесу у даній галузі.

З розвитком ринкових відносин до сучасної лексики увійшло багато специфічних термінів. Важливо знати їх доцільність і застосування. Адже від фахового вміння залежать найраціональніші рішення, тактичні й стратегічні прогнози, контроль за дотриманням законодавчих норм у проведенні фінансових операцій, досягнення стабільного прибутку. Тут прислужиться словник фінансово-економічних термінів.

1. ПСИХОЛОГІЧНІ ТЕРМІНИ

*Сенс справи... у повноті розуміння...
Демокріт*

Аглотинація – створення нового образу шляхом сполучення елементів, взятих із різних уявлень.

Активна уява – динамічний процес, спрямований на продукування образів уяви.

Акцентуація – перебільшення особистісних утворень у межах психологічної норми.

Акцентуація характеру – межові варіанти норми як результат підсилення його окремих рис.

Аналіз – мисленнева дія, сутність якої полягає у здійсненні поділу цілого на частини, елементи, у вирізненні окремих його ознак.

Аналітичне мислення – розгорнутий у часі процес, що має чітко виражені етапи, усвідомлені суб'єктом.

Антиципація – здатність людини передбачати результат своєї діяльності.

Апатія – психічний стан, спричинений втомою, переживаннями, що виявляється втратою інтересу, байдужістю до оточення.

Апперцепція – залежність сприймання від сенсу психологічного життя і особливостей особистості.

Архетип – центральне поняття аналітичної психології. Спосіб поєднання образів, що передаються від покоління до покоління.

Асоціація – група, у якій міжособистісні стосунки залежать від особистісно-значущої сутності спільної діяльності.

Астенія, астеничність – стан підвищеної стомлюваності, з частою зміною настрою, дратівливістю, розладами сну.

Атрибуція – приписування соціальним об'єктам тих властивостей, що не представлені у полі уваги. Приписування зумовлене так: спостереження дає людині замало інформації для адекватного погляду на соціальні об'єкти і тому необхідно в уяві «добудувати» їх.

Атрибуція каузальна – інтерпретація суб'єктом міжособистісного сприймання чинників і мотивів поведінки інших людей на основі власного досвіду проживання подібних ситуацій.

Аутизм – занурення у світ особистих переживань, з послабленням або втратою контакту з дійсністю, втратою інтересу до реальності, відсутністю прагнення до спілкування з оточенням, бідністю емоційних виявів.

Афект – сильний, нетривалий емоційний стан, що раптово виникає під впливом несподіваної негативної інформації, має бурхливий перебіг і не контролюється свідомістю.

Афектація – штучна піднесеність і збудженість, перебільшений і підкреслений вияв якого-небудь почуття, настрою.

Афективне виснаження – наслідок яскравих емоційних виявів або сильних переживань.

Афективне збудження – схильність до надмірно легкого виникнення сильних емоційних спалахів, неадекватних силі подразника.

Афект неадекватності – негативні переживання, що виникають у результаті непорозуміння; незадоволення життєво важливих потреб.

Афективний шок – стан гальмування, апатії після пережитого афекту.

Афіліація – мотиваційний стан, пов'язаний з потребою у спілкуванні та емоційних контактах.

Бадьорість – бадьорий (активний) психічний стан.

Байдужість (індиферентність) – стан людини, за якого зовнішні й внутрішні впливи не викликають емоцій.

Безсвідоме – низка психічних процесів, актів, станів, зумовлених явищами дійсності, у перебігу яких людина не знаходить пояснень.

Біхевіоризм – один із напрямків психології, що зводить поведінку людей до механічних, машиноподібних актів у відповідь на зовнішні подразники.

Блаженство – вищий ступінь щастя, насолода.

Взаємодія – процес впливу суб'єктів (об'єктів) один на одного, що породжує їхню взаємозумовленість і взаємозв'язок.

Взаємодія відчуттів – закономірність відчуттів, що виявляється у зміні чутливості однієї аналізаторної системи під впливом діяльності іншої.

Взаємодія навичок – вплив попередніх навичок на утворення нових.

Взаєморозуміння – процес досягнення єдності в думках, цінностях, при якому максимально враховуються позиції людей.

Вибірковість – властивість психічного відображення реагувати лише на подразники, що відповідають найбільш значущим потребам людини.

Випереджувальна увага – вид уваги, що передбачає цілеспрямований пошук та відбір інформативних ознак об'єктів, результатів діяльності, планів здійснення мети, оптимальних методів її досягнення.

Витіснення – механізм психологічного захисту особистості як спосіб уникнення внутрішнього конфлікту завдяки активному вилученню зі свідомості негативної інформації.

Виховання – цілеспрямований, організований процес, що сприяє формуванню особистості.

Відображення – загальна властивість матерії, пов'язана зі здатністю об'єктів, явищ до взаємодії та взаємовідтворення.

Відповідальність – зовнішній та внутрішній (особистісний) контроль за діяльністю суб'єкта. Зовнішня (соціальна) відповідальність здійснюється завдяки підзвітності особи, заохоченню та санкціям за результати її діяльності. Особистісний самоконтроль полягає в почутті обов'язку, сумління.

Відтворення – мнемічний процес, що актуалізує знання, вміння, навички, які зберігаються у пам'яті.

Відтворювальна (репродуктивна) уява – створення образів, що раніше були сприйняті і закріплені в досвіді людини.

Відчуття – процес відображення окремих властивостей і якостей предметів, явищ та подій, що безпосередньо діють на органи чуття.

Вікова психологія – галузь психологічної науки, що вивчає закономірності розвитку та функціонування психіки людини на всіх етапах її індивідуального життя.

Віра – специфічний стан психіки, завдяки якому людина повністю і без аргументів приймає як істинне певне знання, незважаючи на фактичні, формально-логічні докази. Тверда переконаність, упевненість у виконанні.

Включення – механізм психологічного захисту, який виявляється у переоціненні значущості чинника, що травмує. Зразок: **катарсис** – зменшення внутрішнього конфлікту під час співпереживання.

Внутрішня (інтернальна) локалізація контролю – схильність людини пояснювати причини своїх дій і поведінки внутрішніми чинниками (здібності, характер, внутрішній стан та ін.).

Внутрішня увага – увага суб'єкта, пов'язана зі структурною організацією його діяльності і спрямована на потреби, мотиви, мету, плани, рішення.

Вольова регуляція поведінки – регуляція спонукання до дій, що відбувається на основі довільної форми мотивації, коли людина умисно й усвідомлено створює допоміжні спонукання (гальмування) до дії через зміну смислу дії.

Вольове зусилля – стан емоційного напруження, що мобілізує внутрішні ресурси людини (пам'ять, мислення, уяву тощо) і створює допоміжні мотиви до дії.

Вольові дії – дії, скеровані на досягнення свідомо поставленої мети і пов'язані з подоланням зовнішніх та внутрішніх труднощів.

Вольові риси – риси, що проявляються в умовах, які спонукають особистість головно до вольових зусиль, здійснення вольових дій і зумовлюються потребою людини в активній та змістовній діяльності.

Вольові якості – відносно стійкі, незалежні від конкретної ситуації психічні утворення, що засвідчують досягнутий особистістю рівень свідомої саморегуляції поведінки, її влади над собою.

Воля – розуміється як внутрішня активність особистості, пов'язана з вибором мотивів; прагненням до досягнення мети, зусиллям до подолання перешкод, мобілізацією внутрішньої напруженості, здатністю регулювати спонукання, можливістю приймати рішення та гальмувати поведінкові реакції.

Гармонійна особистість – людина, яка перебуває в єдності зі світом, людьми і сама із собою.

Геніальність – особистісна оцінка людини, найвищий ступінь розвитку її обдарованості, таланту.

Герогіка – наука про соціально-педагогічні проблеми людей похилого віку.

Геронтогенез – період життя людини, що починається після 60–ти років.

Гештальт (цілісна форма, цілісний образ, структура) – одне з основних понять гештальтпсихології, введене для опису якісно своєрідних цілісних ознак образів чи психічних структур.

Гіпертимія – підвищений радісний настрій з посиленням потягів і невтомною діяльністю; прискоренням мислення і мови; веселістю; почуттям переваги у здоров'ї; витривалості, силі. Тож над усім панує оптимізм. Протилежний стан – гіпотимія.

Гіпнотичний стан – стан неповного, часткового усвідомлення (сну), часто зумовлений навіюванням.

Готовність до відтворення – індивідуальна особливість пам'яті людини, що виявляється в тому, наскільки швидко та легко у потрібний момент вона може пригадати необхідні їй знання, вміння, навички.

Група – обмежена кількість людей, яка виділяється із соціального цілого на основі визначених ознак (виконувана діяльність, структура, композиція, рівень розвитку).

Групова інтеграція – стан групи, що змальовується упорядкованістю внутрішньогрупових структур; погодженістю основних компонентів системи групової активності; усталеністю субординаційних взаємозв'язків; стабільністю функціонування; ознаками, що свідчать про психологічну єдність, цілісність соціальної спільності.

Групова увага – зосередження уваги групи в умовах роботи у колективі.

Дедуктивний умовивід – форма мислення, що дає змогу зрозуміти конкретний факт на основі загального положення.

Дедукція – рух пізнання від більш загального до одиничного, отримання висновку про окреме явище з огляду на знання ширшого стану справ (контексту), ситуації, гештальту.

Деменція – стан, що характеризується розладами інтелекту і поведінки, що можуть привести до втрати елементарних навичок, які стосуються усіх сфер життєдіяльності. Зазвичай, деменція зустрічається у людей похилого віку (після шістдесяти п'яти років).

Деперсоналізація – стан, пов'язаний зі зміною свідомості; характерні неприємні суб'єктивні відчуття втрати свого «Я» і переживання відсутності емоційної залученості щодо близьких, а також праці.

Депресія – психопатологічний стан, що супроводжується пригніченим настроєм, зниженням психологічної активності та життєвих спонукань; інтелектуальною та моральною загальмованістю, недооцінкою своєї особистості.

Дистимія – пригноблений настрій, що виникає без очевидної причини з перевагою негативних емоцій та зниженням мотивації.

«**Друге дихання**» – стан, що виникає внаслідок активації резервних можливостей організму у процесі виконання тривалої напруженої роботи.

Диференціація – процес поділу, розмежування цілого на якісно відмінні частини.

Дія – відносно завершений елемент діяльності, спрямований на досягнення певної проміжної усвідомленої мети.

Діяльність – усвідомлена, цілеспрямована активність людини, зумовлена потребами та спрямована на пізнання і перетворення світу.

Довільна пам'ять – вид пам'яті, що вирізняється усвідомленням мети щось запам'ятати, відтворити.

Довільна увага – вид уваги, зумовлений потребами діяльності, що полягає у свідомому спрямованому зосередженні уваги.

Довільна уява – вид уяви, що полягає у створенні того чи іншого нового образу зі спеціальною метою.

Довільні дії – цілеспрямовані дії, що виходять з усвідомлених мотивів та нерозривно пов'язані з відображенням мети і засобів її досягнення.

Думка – одиниця мислення, в якій виражається процес пізнання світу, інших людей та бачення себе.

Евристика – наука, що вивчає закономірності пошукової діяльності людини.

Ейфорія – підвищений, радісний настрій; відчуття достатку, благополуччя, що не відповідає об'єктивним обставинам. Все це вирує у поєднанні з уповільненням мислення (аж до персеверації).

Емоційне збіднення (афективна тупість) – недостатність або втрата афективного відгуку, бідність емоційних виявів, байдужність.

Експресія – зовнішнє вираження емоцій.

Екстеріоризація – процес переходу від внутрішньої (психічної) до зовнішньої (предметної) дії.

Екстероцептивні відчуття – вид відчуттів, що відображають якості предметів і явищ навколишнього світу, утворені аналізаторами, рецепторна частина яких перебуває на поверхні тіла.

Екстраверсія – спрямованість особистості на: довкілля, оточуючих людей, предмети, події.

Екстраверт – людина, реакції і поведінка якої в основному визначають зовнішні враження, а не внутрішні.

Екстраверт емоційного типу – людина, почуття якої узгоджуються із загальноприйнятими критеріями і враженнями та перебувають під впливом традиційних цінностей.

Екстраверт інтуїтивного типу – людина, якій властиво у зовнішньому світі сприймати те, що відбувається «за лаштунками».

Екстраверт мисленнєвого типу – людина, життєві прояви якої залежать від інтелектуальних висновків, хоч її судження ґрунтуються на зовнішніх критеріях (загальноприйняті погляди, традиції).

Екстраверт сенсорного типу – людина, яку завжди притягують такі об'єкти, що викликають сильні відчуття.

Емоційність – загальна ознака емоційної сфери людини.

Емоція – переживання людиною свого ставлення до якогось об'єкта або події; рефлекторна психотерапевтична реакція, пов'язана з проявом суб'єктивного пристрасного ставлення (у вигляді переживання) до ситуації та її результату.

Емпатія – емоційний аспект розуміння іншої людини; здатність емоційно відгукнутися на її проблеми; уміння співчувати.

Емпіричні поняття – житейські, донаукові поняття, що відображають чуттєві ознаки, властивості (тобто, виділені за допомогою органів чуття).

Естетична свідомість – одна з форм суспільної свідомості, що реалізується через призму художньо емоційного освоєння дійсності у формі естетичних почуттів, оцінок, смаків, ідеалів.

Естетичне виховання – формування в особистості здатності сприймати й перетворювати дійсність за законами краси в усіх сферах духовності.

Естетичне почуття – особливе почуття насолоди, що відчуває людина, сприяючи прекрасне у навколишній дійсності (твори мистецтва).

Естетичний ідеал – абсолютне уявлення людини про прекрасне.

Естетичний смак – здатність людини правильно оцінювати прекрасне, відрізнити прекрасне від негідного.

Ефект ореолу – вплив загального враження про людину, раніше отриманої інформації про неї на сприймання і оцінку її як особистості.

Задатки – природжені анатомо-психологічні особливості нервової системи, що є природною основою, для розвитку здібностей людини.

Заміщення – механізм психологічного захисту, тобто перенесення дії з недосяжного об'єкта на такий, що можна досягти.

Заперечення – механізм психологічного захисту особистості, що виявляється у не сприйнятті інформації, що турбує і може призвести внутрішнього до конфлікту.

Зберігання – процес, що забезпечує утримання матеріалу у пам'яті впродовж певного часу.

Звичка – негнучка, малоусвідомлювана форма поведінки.

Здібності – індивідуально-психологічні особливості, що є суб'єктивними умовами успішного виконання певного різновиду діяльності.

Знання – сукупність відомостей про навколишній світ, здатність людей орієнтуватись у системі соціальних взаємин, діяти відповідно до обставин у різних життєвих ситуаціях.

Зовнішня (екстернальна) локалізація – схильність людини приписувати причини своїх дій та поведінки зовнішнім чинникам (доля, обставини, природні перешкоди тощо).

Зосередженість – спрямованість або зібраність (думок, уваги), заглибленість у власний душевний світ; властивість уваги, що означає не тільки відволікання відхилення від другорядного, а й гальмування побічних стимулів, оскільки вони не стосуються провідної діяльності.

Ідеальне – активне відображення у свідомості людини об'єктів у вигляді образу, духовних цінностей тощо.

Ідентифікація внутрішньогрупова – форма відносин, за якої переживання одних членів групи сприймаються іншими як мотиви поведінки, що організують власну діяльність, спрямовану одночасно на здійснення групової мети і на усунення фруструючих впливів.

Ізоляція – механізм психологічного захисту особистості як відокремлення у свідомості людини чинників, що її травмують.

Ілюзія – неадекватне сприймання (викривлене), неправильно відображає об'єкт, що діє на аналізатор.

Індивід – людина як одинична природна істота, представник виду *Homo sapiens*.

Індивідуальна увага – вид уваги, що полягає у зосередженні уваги суб'єкта на своєму завданні.

Індивідуальність – неповторне поєднання психологічних особливостей і рис людини, що визначає її своєрідність і несхожість на інших людей.

Інертність – млявість, пасивність, бездіяльність, відсутність активності.

Інертність розуму – індивідуальна особливість мислення, що виявляється у малорухомості мислення, у здатності мислити звичним способом, за звичною схемою.

Індукція – рух пізнання від конкретного до загального, формування висновків про властивості цілого класу об'єктів шляхом перенесення знань про окремі одиничні об'єкти цього класу.

Інсайт – осяяння, зрозуміння, раптовий здогад. Поняття введено гештальтпсихологією, означає раптове розуміння (яке не впливає з попереднього досвіду) суттєвих відношень і структури ситуації, завдяки чому досягаються осмислене вирішення проблеми.

Інтелект – відносно стійка структура розумових здібностей людини, що виявляється в ефективності її індивідуального підходу до ситуації, яка вимагає пізнавальної та евристичної активності.

Інтелігентність – система особистісних властивостей людини, притаманних представникам суспільства, які зайняті розумовою працею і є носіями культури. Їм властиві такі риси: почуття соціальної справедливості; схильність до надбань національної і світової культури; підпорядкованість велінню совісті, а не зовнішнім ситуативним вимогам; тактовність, толерантність, порядність; розуміння інших людей. Прикметні чинники: милосердя і здатність співпереживати.

Інтенсивність відчуттів – кількісна ознака відчуттів.

Інтенсивність уваги – властивість уваги, що означає напругу, силу зосередженості уваги на об'єкті.

Інтерес – форма прояву пізнавальної потреби, що забезпечує спрямованість особистості, усвідомлення мети діяльності; емоційний вияв пізнавальних потреб особистості.

Інтеріоризація – процес переходу від зовнішньої реальної дії до внутрішньої, ідеальної.

Інтерпретація – роз'яснення, тлумачення наукових і літературних текстів, творів образотворчого мистецтва; також – відтворення (приміром, у музиці).

Інтроверсія – зосередження особистості на власних переживаннях і думках; схильність до самоаналізу; замкненість.

Інтроверт – людина, яка у діях і вчинках більше керується власними думками, внутрішніми переконаннями, ніж зовнішніми враженнями і впливами.

Інтроспекція – метод психологічного дослідження, що полягає у спостереженні за власними почуттями, думками тощо (тобто, самоспостереження).

Інтуїтивне мислення – вид мислення, що відбувається згорнуто у часі, швидко; у ньому відсутній поділ на етапи; малоусвідомлений.

Катарсис – емоційний сплеск, розв'язка внутрішнього конфлікту, стан внутрішнього очищення.

Квазіперсоналізація – реалізація потреби бути особистістю поза ефективною діяльністю; зокрема, спроба несприйнятливими засобами.

Класифікація – пошук істотних і спільних ознак, елементів, зв'язків для певної групи об'єктів з метою створення основи для розподілу об'єктів на групи, підгрупи, класи.

Когнітивний дисонанс – неузгодженість двох суперечливих знань, які є у свідомості людини, що супроводжується виявами негативних емоцій.

Колективна увага – зосередження уваги певної групи осіб на одному об'єкті.

Коливання (флуктуації) уваги – періодична, короткочасна, мимовільна зміна напруження уваги до певного об'єкта або діяльності.

Контраст відчуттів – зміна інтенсивності та якості відчуттів під впливом попереднього або супутнього подразника.

Концентрація уваги – властивість уваги, що виражає єдність зосередженості та інтенсивності уваги.

Концепція – система поглядів, те чи інше розуміння явищ і процесів; єдиний, визначальний задум.

Креативність – творчість, здатність до створення нового, оригінального.

Критичність розуму – усвідомлений контроль за перебігом інтелектуальної діяльності людини, під час якого відбувається оцінювання роботи, думки, вироблених гіпотез, шляхів їхнього доведення.

Лабільність – швидкість виникнення та перебігу процесів збудження і гальмування.

Лідер – людина, яка завдяки своїм особистим якостям (професійним, організаційним, комунікативним) має найбільший вплив на членів соціальної групи.

Логіка – наука про форми і закони мислення.

Логічне мислення – вид мислення, що спирається на поняття, судження, в яких виражені виокремлені властивості за допомогою логіки, без використання емпіричних даних.

Локус контролю – схильність людини приписувати відповідальність за результати своїх дій зовнішнім силам і обставинам, або навпаки – власним зусиллям та здібностям.

Маніакальне збудження – надмірне прагнення до діяльності з незакінченістю і невмотивованими переходами від одного виду діяльності до іншого. Здійснюється з підвищеним афектом, прискоренням мислення і мови.

Маразм – стан повного зниження психічної та фізичної діяльності людини внаслідок старості або хронічної хвороби.

Ментизм – безперервний і некерований потік думок, спогадів, образів, уявлень, що виникають мимовільно.

Мета виховання – сукупність властивостей особистості, які прагне сформувати суспільство.

Мета вікової психології – спосіб наукового вивчення змісту та механізмів психічного розвитку людини упродовж її онтогенезу.

Ментальність – притаманний нації варіант світосприймання, поведінки, що реалізується на спільній мовній, культурній і морально-етичній основі.

Методи формування свідомості – методи різнобічного впливу на свідомість, почуття і волю особи з метою формування поглядів і переконань.

Мимовільна увага – вид уваги, що виникає незалежно від наміру та мети людини.

Мимовільна увава – створення нових образів, що не скеровується спеціальною метою.

Мислення – процес відображення предметів і явищ довкілля у реальних властивостях і зв'язках.

Мислення саногенне – мислення, свідомо спрямоване на подолання негативних емоційних розладів; психічне оздоровлення людини.

Міжособистісна взаємодія – певна форма життєдіяльності людей, спосіб передачі форм культури та суспільного досвіду.

Міжособистісні стосунки – взаємозв'язки між окремими людьми (групами людей), що об'єктивно виявляються ознаками взаємних впливів у процесі різних видів спільної діяльності (зокрема, спілкування), суб'єктивно переживаються та оцінюються.

Міміка – зовнішнє вираження психічних станів за допомогою м'язів обличчя.

Мовленнєва діяльність – процес використання людиною мови для спілкування.

Монотонія – стан, що виявляється у сонливості, зниженні волі, уваги; зменшується трудова мотивація, унаслідок появи негативних емоцій.

Моральне виховання – виховна діяльність, що має на меті сформувати стійкі моральні якості, потреби, почуття, навички і звички поведінки на основі ідеалів, норм і принципів моралі, участі у практичній діяльності.

Мотивація досягнення – наполегливість у досягненні своєї мети, прагнення до поліпшення результатів, незадоволення досягнутим, намагання досягти успіху.

Мотиви – пов'язані із задоволенням певних потреб спонукання до діяльності.

Мрія – вифантазований образ бажаного майбутнього, спрямований на перспективу життя і діяльності людини.

Навички – опанування до автоматизму способами використання певних засобів діяльності.

Навіювання – цілеспрямований вплив однієї людини на іншу, яка некритично, пасивно, в обхід своїх думок сприймає цей вплив.

Нав'язливий стан – постійне виникнення нездоланих, далеких для особистості (зазвичай, неприємних) уявлень, спогадів, сумнівів, страхів, прагнень, потягів, рухів, дій і при цьому збереження критичного ставлення та спроб подолання.

Налаштовування – спрямованість думок, почуттів. Зазвичай, людина перебуває у тому душевному стані, що має певний напрямок думок, поглядів.

Наочно-образне мислення – вид мислення, що полягає в оперуванні образами уявлень та перетворенні ситуації у плані образів.

Наполегливість – воляова якість, що виявляється в умінні людини активно викликати дії, потрібні для подолання труднощів; енергійно діяти під час досягнення мети.

Наслідувальність розуму – виявляється у постійному копіюванні відомих способів міркування, у відсутності потреби зробити самостійні кроки у вирішенні питання.

Настрій – загальний емоційний стан людини, що характеризує її життєвий тонус упродовж певного часу.

Натхненність – стан, переповнений піднесеними почуттями, прагненнями, що ілюструють високий рівень вияву.

Натхнення – стан творчого підйому, своєрідного напруження, хвилювання, що веде до виникнення або реалізації задуму (ідей) в науці, а також у галузі мистецтва.

Наукові поняття – форма мислення, що полягає у відображенні істинного в об'єктах або явищах.

Науковий світогляд – цілісна система наукових, філософських, політичних, моральних, правових, естетичних понять, поглядів, переконань і почуттів, що визначають ставлення людини до навколишньої дійсності й до себе.

Націленість – спрямованість зусиль, дій, думок і почуттів на досягнення мети.

Національна самосвідомість – усвідомлення людиною причетності до певного народу, його культури і мови; бачення свого місця й ролі у світовій цивілізації та права на національну незалежність.

Неофіційна група (неформальна) – реальна соціальна спільність, що не має юридично зафіксованого статусу, добровільно об'єднана на основі симпатії, дружби, спільності інтересів чи прагматичних цілей.

Обдарованість – загальна здатність індивіда свідомо орієнтувати мислення на нові вимоги, загальна здатність психіки пристосуватись до нових завдань і умов життя.

Образ – суб'єктивне цілісне відображення дійсності, де одночасно виявляються три форми існування матерії, виражені в категоріях простору, руху і часу.

Обсесивно-компульсивний розлад (ОКР) – невроз нав'язливого стану. За загальними ознаками, з'являються нав'язливі, небажані думки, ідеї, уявлення (обсесія); нав'язлива поведінка, що спонукає до захисних дій, ритуалів (компульсія). Зокрема, багаторазове вставляння ключа у замочну скважину під час відмикання чи замикання дверей, смикання автомобільної ручки у дверцятах, рахування кількості разів у спосіб (сюди-туди) при застібанні блискавки на курточці тощо.

Онтогенез – індивідуальний розвиток організму від початку його існування і впродовж усього життя.

Особистість – системна соціальна якість індивіда, що виникає в результаті його активної взаємодії з довкіллям.

Пам'ять словесно-логічна – специфічний вид пам'яті, що проявляється у запам'ятовуванні й відтворенні думок, понять, суджень.

Пасивна уява – вид уяви, що не передбачає визначення мети, інколи – це ілюзія життя.

Пасивний психологічний захист – особлива регулятивна система, яку використовує особистість для усунення психологічного дискомфорту і переживань, що загрожують «Я-образу» та збереження його на рівні, бажаному й можливому, за цих обставин.

Переконання – система усвідомлюваних потреб, що спонукають діяти відповідно до своїх поглядів, принципів, світогляду.

Персеверація – психічний стан, що відображається невідступним або частим повторенням якого-небудь слова, думки, мелодії чи дії.

Персона – особистість людини в тому вигляді, якою вона постає в очах інших. Згідно з вченням Карла Густава Юнга, персона як «маска» людини, дає компромісну можливість особі взаємодіяти з навколишнім світом, посідаючи ту роль, яку вона здатна зайняти і тримати.

Персоналізм – філософський напрямок, що коментує людину не як істоту, яка мислить і сумнівається, а як діючий, індивідуалістичний, прагматичний суб'єкт, що прагне до самоактуалізації, досягнення певної мети. Моральні цінності в цьому контексті можуть втрачати сенс.

Перцепція – чуттєве сприймання зовнішніх об'єктів.

Подразливість – здатність живого організму реагувати на зовнішні впливи середовища певними біологічними процесами.

Поняття – форма мислення, що відображає предмети і явища реального світу в їхніх істотних ознаках і відношеннях.

Порівняння – мисленнева дія, що полягає у відображенні ознак подібності. Індивід може порівнювати наочно дані або уявлювані об'єкти, створюючи їхні образи.

Потреба – стан, що відображає залежність особи від умов існування та створює активність у ставленні до цих умов.

Почуття – стійке емоційне ставлення людини до явищ дійсності, що відображає значення цих явищ відповідно до її потреб і мотивів.

Правове виховання – виховна діяльність закладу освіти, сім'ї, правоохоронних органів, спрямована на формування у молоді правової свідомості, навичок і звичок, законослухняності.

Прагнення особистості – мотиви поведінки, в яких виявлена потреба в чомусь, що може бути досягнуто вольовими зусиллями.

Практичне мислення – вид мислення, що полягає у фізичному перетворенні дійсності.

Предмет вікової психології (як галузі психологічної науки) – вікова динаміка психіки людини, закономірності та факти розвитку психічних процесів і властивостей особистості на різних етапах індивідуального життя.

Пригадування – вид довільного відтворення, що вимагає від людини активних вольових і розумових зусиль.

Принцип задоволення – психоаналітична засада регуляції психічного життя, спрямована на уникнення незадоволення й необмежене отримання насолоди.

Принцип реальності – засада регуляції психічного життя з урахуванням умов і можливостей задоволення потягів, що склалися на цей час (відмова у задоволенні лібідо).

Пристрасть – стійке й тривале почуття, пов'язане зі стійким прагненням людини до певного об'єкта.

Проблемна ситуація – суперечність між обставинами й умовами та тим, якими знаннями володіє суб'єкт, до чого прагне.

Продуктивне мислення – вид мислення, у якому найповніше виявляються інтелектуальні здібності людини (творчий потенціал), що впливають на темп засвоєння знань, перенесення їх у нові умови та у самостійному оперуванні ними.

Проекція (викидання) – несвідоме перенесення на інших осіб власних переживань, у яких людина не хоче собі зізнатися через їх соціальну неприйнятність.

Професійна адаптація – процес пристосування людини до професійної діяльності, умов; досягнення бажаної продуктивності праці й відповідності між професійними намірами, інтересами, якостями особистості та вимогами до діяльності.

Професійна діяльність – важливий чинник, що впливає на розвиток особистості у зрілому дорослому віці.

Психіатр – лікар, який спеціалізується на психіатрії, галузі медицини, що вивчає причини виникнення, прояви, перебіг, методи запобігання і лікування психічних розладів.

Психіка – властивість високоорганізованої матерії, що проявляється у відображенні об'єктивної дійсності.

Психічна контрольність – інтегративний (синтезуючий) психічний процес, що проймає, структурує та завершує дію всіх психічних процесів, зумовлюючи розвиток і вдосконалення психіки. Український вчений Ярослав Цурковський виокремив такі головні властивості психічної контрольності: адекватність; конкретність; виразність; широта охоплення; оперативність; активність; тривалість концентрації; осциляція між різними об'єктами.

Психоаналіз – система засобів виявлення особливостей переживань і дій людини, зумовлених несвідомими спонуканнями; науково-терапевтичний напрямок, що започаткував Зігмунд Фрейд.

Психолог – фахівець, який оцінює, діагностує, вивчає поведінку і розумові процеси людини.

Психологічний захист – регулятивна система, яку особистість використовує для усунення психологічного дискомфорту, переживань, що загрожують Я-образу, і зберігає його на бажаному і можливому за певних обставин рівні.

Психологія – наука про факти, закономірності та механізми психічного життя людей.

Психосемантика – галузь психології, що вивчає походження, структуру, функціонування індивідуальної системи значень; впливає на процеси сприйняття, мислення, пам'яті, прийняття рішень. Об'єктом дослідження психосемантики є вплив образів, символів, символічних дій, вербальних форм, мотивів, емоцій – на формування системи індивідуальних значень світогляду людини.

Радість – позитивний емоційний стан, пов'язаний з можливістю задовольняти актуальну потребу, імовірність якої в цей момент була невеликою й невизначеною.

Раціоналізація – механізм психологічного захисту особистості як псевдорозумне пояснення людиною своїх бажань, вчинків; насправді зумовлене причинами, визнання яких загрожувало б втратою самоповаги.

Реактивність – сила емоційної реакції на зовнішні та внутрішні подразники.

Реальна група – обмежена за кількістю спільність людей, яка існує у спільному просторі й часі та об'єднана реальними стосунками у процесі взаємодії.

Репродуктивне мислення – вид мислення, що забезпечує вирішення завдань, спираючись на відтворення вже відомих людині способів.

Ретроспектива – погляд у минуле; бачення того, що було у минулому.

Ретроспекція – форма мовного вираження, що повертає слухачів до попередньої змістовної інформації.

Референтна група – реальна чи умовна соціальна спільність, з якою людина порівнює себе, як з еталоном; до якої відносить себе і на норми та цінності якої орієнтується у власній поведінці та самооцінці.

Рефлексія – усвідомлення суб'єктом того, як його сприймають і оцінюють інші особи або спільноти; аналіз власного психічного стану.

Ригідність – інертність, нечутливість до зміни умов, стереотипність мислення.

Риси характеру – набуті впродовж життя складні індивідуальні особливості людини, що дають змогу передбачати її поведінку в тому чи іншому конкретному випадку.

Розвиток – рух від простих форм і структур до вищих, складніших.

Розвиток людини – процес становлення та формування особистості під впливом зовнішніх і внутрішніх, керованих і некерованих чинників, серед яких визначальна роль належить цілеспрямованому вихованню та навчанню.

Розуміння – завжди пов'язане з мисленням.

Розумове виховання – цілеспрямована діяльність педагогів із розвитку інтелектуальних здібностей і мислення людини, прищеплення культури розумової праці.

Роль – спосіб конкретної поведінки особистості у конкретній соціальній ситуації.

Самоактуалізація особистості – використання індивідом власних талантів, здібностей, можливостей.

Самооцінка – цінність, значущість якої надає собі індивід загалом та окремим сторонам своєї особистості, діяльності, поведінки.

Самоповага – співвідношення істинних досягнень особистості і того, на що людина претендує, розраховує.

Самосвідомість особистості – усвідомлене ставлення людини до своїх потреб і здібностей, потягів і мотивів поведінки, переживань і думок.

Самостійність розуму – індивідуальна особливість мислення людини, яка полягає в тому, що суб'єкт виявляє прагнення самостійно проаналізувати завдання, прийняти рішення, обґрунтувати правильність.

Свідомість – вища, інтегрована, керована форма психіки, що складається під впливом суспільно-історичних умов у трудовій діяльності людини та її мовленнєвого спілкування з іншими людьми.

Сенсивілізація – підвищення чутливостей органів чуття внаслідок взаємодії аналізаторів і систематичних вправ.

Сенсорна пам'ять – вид пам'яті, що виявляється у миттєвому відбитку різної модальності в аферентній частині аналізатора.

Сила волі – одна з головних індивідуальних особливостей людини; сукупність виявів позитивних вольових якостей особистості.

Синестезія – виникнення під впливом подразнення одного аналізатора відчуття, характерного для іншого аналізатора. Синестезія характерна для різних видів відчуттів.

Синтез – розумова операція, пов'язана з мисленнєвою побудовою цілого із частин або з поєднанням різних елементів, сторін об'єктів у єдине ціле.

Система – сукупність елементів, система з її елементами, зв'язками, взаємозв'язками, що утворює певну цілісність, єдність.

Систематизація – мисленнєва дія, спрямована на виділення істотних і загальних ознак та утворення за ними груп (класів), об'єктів.

Сором – негативний емоційний стан, що виражається в усвідомленні невідповідності думок, вчинків і зовнішності не тільки сподіванням оточуючих, а й власним уявленням про належну поведінку і зовнішність.

Соціалізація – процес перетворення людської істоти на суспільного індивіда, утвердження його як особистості, залучення до суспільного життя, як активної, дієвої сили.

Соціально-психологічна ідентифікація – уміння зрозуміти іншу людину, стати на її позицію (децентрація).

Соціально-психологічна рефлексія – усвідомлення суб'єктом того, як він сприймається іншими людьми.

Соціально-психологічний тренінг (СПТ) – напрямок діючої психології, змістом якого є підвищення комунікативної компетентності людини й оволодіння навичками та прийомами міжособистісного спілкування.

Спілкування – мовлення, взаємодія осіб (двох чи більше), що полягає в обміні інформацією пізнавального, афектно-оцінного спрямування.

Спостереження – цілеспрямоване, планомірне сприймання об'єктів, у пізнанні яких зацікавлена особистість. Це – найрозвиненіша форма навмисного сприймання.

Сприймання – пізнавальний психічний процес відображення у свідомості людини предметів і явищ навколишнього світу.

Стиль спілкування – індивідуально-стабільна форма комунікативної поведінки людини, що виявляється за будь-яких умов взаємодії – у ділових і особистісних стосунках, стилі керівництва і виховання дітей, способах прийняття рішень і розв'язання конфліктів, прийомах психологічного впливу на людей.

Стійкість розуму – індивідуальна особливість мислення, що виявляється у постійному орієнтуванні на закономірні ознаки об'єкта.

Стійкість уваги – властивість уваги, що полягає у тривалому утриманні уваги на предметові чи якійсь діяльності.

Сублімація – форма психологічного захисту у ситуації конфлікту шляхом трансформації нижчих (приміром, інстинктивних) форм у вищі форми.

Судження – форма мислення, що відображає окремі зв'язки між об'єктами та їхніми ознаками, шляхом ствердження або заперечення.

Схематизація – спосіб створення образів уяви, коли розбіжності зменшуються, а риси схожості виступають на перший план.

Талант – вища здатність людини до певного виду діяльності (творчої, наукової, політичної, виробничої).

Творча уява – вид уяви, що полягає у самостійному створенні нових, оригінальних образів.

Темперамент – вроджені форми поведінки, що виявляються у динаміці, тонусі та врівноваженості наших реакцій на життєві впливи.

Теоретичне мислення – вид мислення, що полягає у пізнанні законів, правил та керуванні ними.

Теорія – система взаємопов'язаних ідей, побудов і принципів, що пояснюють певні спостереження над реальністю.

Тест – певне завдання (система завдань), орієнтоване на визначення рівня розвитку психологічних властивостей особистості.

Тестування – перевірка або випробування з використанням стандартизованих завдань (тестів). що різняться за значенням.

Типізація – спосіб створення образів, уяви як виділення істотного в однорідних фактах і втілення їх у конкретних образах.

Тупість – обмеженість розумових здібностей, нетямущість, некімітливість. Синонім: тупоумство.

Увага – форма психічної активності, що полягає у зосередженості суб'єкта у певний момент часу на якомусь реальному або ідеальному об'єкті (предметом, події, образі тощо).

Уважність – здатність концентруватися на чому-небудь; вчиняти дії, не зважаючи на сторонні справи.

Узагальнення – мисленнева форма, що відображає спільність предметів та явищ за істотними ознаками.

Уміння – здатність людини усвідомлено застосовувати набуті знання адекватно до нових обставин діяльності.

Умовивід – форма мислення, в якій з одного або кількох суджень виводять нове судження.

Установка – неусвідомлений стан готовності особи сприймати певні явища, оцінювати їх та відповідно реагувати. Установка виникає шляхом передбачення майбутніх подій і, як наслідок, форми реагування.

Установка соціальна – готовність особистості до певного сприйняття й оцінювання соціальних явищ, процесів, обставин, поведінки.

Уява – психічний пізнавальний процес, що виражається: у побудові нового образу; у створенні програми поведінки, коли проблемна ситуація невизначена; у створенні образу, відповідного до опису об'єкта.

Фасилітація соціальна – підвищення продуктивності діяльності особи внаслідок актуалізації в її уяві образу людини (групи людей), що є значущими (або являють ворожий відтінок).

Філогенез – історичне формування групи організмів; еволюція людської психіки, поведінки, свідомості впродовж історії людства.

Фрейм – а) прихований на рівні несвідомого або пам'яті еталон, завдяки якому людина усвідомлює візуальні, аудіальні образи та порівнює, класифікує нові об'єкти сприйняття; б) смислова композиція (контекст), цілеспрямований спосіб організації інформації, завдяки яким комуніканти подають один іншому відомості з метою сформувати в уяві іншого чітко очікуваний образ предмета розмови.

Фрустрація – стан, що виникає внаслідок реальної або уявної перешкоди, на шляху до досягнення мети. Стан дезорганізації свідомості й діяльності, спричинений об'єктивно нездоланими або пережитими перешкодами до бажаної мети. Внутрішній конфлікт

особистості між її спрямованістю й об'єктивними можливостями, з якими особистість не згодна.

Функціональний стан (психофізіологічний) – стан працюючої людини. Основні види функціональних станів: оперативний спокій, адекватна мобілізація, динамічна неузгодженість, увага, напруженість, втома.

Футурологія – наука прогнозування майбутнього шляхом екстраполяції існуючих технологічних, економічних, соціальних тенденцій.

Характер – набута у процесі взаємодії з довкіллям індивідуальна особливість особистості, функція якої полягає в об'єктивізації її спрямованості у формі стійких рис, виражених у специфічних та відносно константних способах поведінки.

Якість відчуття – основна властивість певного відчуття, що відрізняє його від інших.

Я-концепція – динамічна система уявлень людини про себе, яка включає усвідомлення своїх фізичних, інтелектуальних та інших особливостей; самооцінка та суб'єктивне сприймання зовнішніх чинників, що впливають на особистість.

Пам'ятаймо: Неправильно взите слово породжує помилкові судження... *(Герберт Спенсер)*

2. КРИМІНОЛОГІЧНІ ТЕРМІНИ

Не може бути таких обставин, за яких людина мала б право посягати на свободу інших...

Жуль Верн

Адміністративний нагляд – система тимчасових примусових профілактичних заходів спостереження і контролю за поведінкою окремих осіб, звільнених із місць позбавлення волі, що здійснюється органами внутрішніх справ.

Антисуспільна установка особи – дефект соціальної (моральної) свідомості особи, який полягає або в наявності в неї антисуспільних поглядів та звичок, або у відсутності позитивних поглядів та звичок, що здатні утримувати її від антисуспільної поведінки навіть у несприятливих умовах. Перший різновид є результатом соціальної деформації особистості, другий – її недостатньої соціалізації.

Антисуспільний тип – індивід, у якого вироблене негативне ставлення до інтересів суспільства з намаганням завдати йому шкоду.

Антропологічна теорія Чезаре Ломброзо – вчення, що стверджує постійне існування злочинності у людському суспільстві. Чезаре Ломброзо вирізняє «злочинну людину» з погляду антропології, судової медицини та тюрмознавства. Він висловив думку про те, що злочинна людина – це атавістичний тип, який має низку фізичних і психічних рис, що зближують його з дикунами і, навіть, тваринами.

Арго – таємна мова замкненої соціальної групи, приміром, злодіїв у законі, що включає слова, невідомі широкому загалові.

Асоціальна поведінка – суперечить нормам, прийнятим у суспільстві; виражена у протиправних нахилах, вчинках і проступках.

Асоціальний тип – індивід, у поведінці якого спостерігається розходження між особистими та суспільними інтересами без яскраво вираженого негативного ставлення до суспільства.

Бандитизм – організація озброєної банди, яка здійснює напад на підприємства, установи, організації чи окремих осіб.

Біологічний напрямок у кримінології – вчення, що переносить закони біології на суспільні явища, у тому числі на пояснення причин злочинності. Основоположник напрямку – італійський лікар-психіатр Чезаре Ломброзо. Він створив теорію природженого злочинця й типів злочинців.

Боротьба зі злочинністю – сукупність заходів економічного, політичного, правового, психологічного, організаційного, технічного та іншого спрямування, орієнтованих на протидію злочинності (послаблення факторів, що її детермінують), розшук злочинців, здійснення правосуддя, виправлення осіб, які вчинили злочини, контроль за їхньою поведінкою після відбування покарання, а також на зменшення негативних наслідків злочинів.

Бродяжництво – блукання особи, яка не має постійного місця проживання та існує на випадкові доходи, ухиляючись від суспільно корисної праці, переїжджаючи з одного населеного пункту до іншого або в межах одного міста (району).

Ведення паразитичного способу життя – довготермінове проживання працездатної особи на тимчасові доходи з униканням суспільно корисної праці.

Виправленість особи – її здатність до перевиховання, відмови у подальшому від протиправних вчинків.

Віктимізація – процес перетворення особи або групи осіб в жертву злочину, а також прикінцевий результат такого процесу.

Віктимізувати – перетворювати будь-кого у жертву злочину.

Віктимізуватися – стати жертвою злочину.

Гемблінг – ігрова індустрія, що контролюється організованою злочинністю.

Геноцид – один із видів міжнародних злочинів, що полягає у фізичному знищенні цілих груп населення за расовими, національними, етнічними та релігійними ознаками.

Девіація – відхилення на індивідуальному рівні від прийнятих у суспільстві норм поведінки. Девіація обумовлена груповою

нормативною системою, що знаходиться у протиріччі з нормативною системою суспільства.

Делінквент – особа, чия поведінка відхиляється від норм будь-якої галузі і права.

Детермінанти злочинності – чинники (фактори) у різних сферах і на різних рівнях суспільного життя, що обумовлюють злочинність.

Детермінізм – закономірна залежність певних явищ від факторів, що їх спричиняють.

Динаміка злочинності – зміни стану і структури злочинності за певний період та на певній території; кількісні та якісні показники зміни злочинності в цілому за певний проміжок часу (зниження або зростання, зміни у структурі тощо).

Ділки (цеховики) – категорія професійних злочинців, які вчиняють злочини у сфері економіки і фінансів.

Жаргон – позанормативне усне спілкування певної групи осіб (у тому числі злочинного середовища).

Жebraцтво – проживання особи на доходи, що добуваються шляхом випрошування у громадян коштів, продуктів харчування, одягу та інших матеріальних цінностей.

Жертва злочину – окрема людина або група людей, яким заподіяно злочином моральну, фізичну, матеріальну шкоду.

Жертва злочину винна – стан особи, яка, будучи об'єктом злочинних посягань, виявляє негативне ставлення до інтересів суспільства та окремих осіб.

Жертва злочину латентна – особа, яка потерпіла від злочину, але з певних причин цей факт залишився невідомим або прихованим від офіційного обліку злочинів.

Жертва злочину випадкова – особа, яка зазнала злочинного посягання за випадкових обставин і вперше у житті.

Жертва злочину рецидивна – особа, яка була об'єктом злочину більше одного разу.

Заходи профілактичного впливу – профілактичні бесіди, офіційні попередження, профілактичний облік, паспортизація підприємств та організацій, кримінологічна експертиза, профілактичний припис тощо.

Злісний тип злочинця – особа, яка, незважаючи на попередні покарання, вчиняє нові злочини.

Злісний необережний злочинець – особа, яка мала раніше судимість за вчинення злочинів, але свідомо допускає необережність при їх повторенні.

Злодійський закон – антисуспільні моральні норми, виконання яких включає особу у відповідну референтну групу.

Злодійські традиції – навички, притаманні кримінальним структурам.

Злочинна рецидивна діяльність – систематичне вчинення злочинів певною особою чи групою осіб, незважаючи на попередні покарання, внаслідок набуття стійкої схильності до протиправних дій.

Злочинна субкультура – сукупність особливих правил поведінки, звичаїв, моралі, що склалися у злочинному середовищі та відрізняються антисуспільним спрямуванням.

Кіднепінг – викрадення людей з метою одержання викупу.

Концепція боротьби зі злочинністю – комплекс загальнотеоретичних положень, спрямованих на розкриття сутності боротьби зі злочинністю в конкретних історичних умовах шляхом науково обґрунтованого визначення її мети, завдань, принципів, форм, засобів.

Кримінологічна прогностика – галузь кримінології, що вивчає методику і закономірності прогнозування стану та динаміки злочинності, окремих її видів, а також заходів боротьби з нею.

Кримінальний професіоналізм – спеціалізація у злочинній діяльності будь-якого виду (квартирний злодій, шулер, викрадач автомобілів).

Кримінальна субкультура – норми неформальної поведінки, жаргонного мовлення, манер, татуювання та ін., притаманні злочинному середовищу.

Кримінологія – наука, що вивчає злочинність, її детермінанти, особу злочинців, а також методи і форми протидії злочинам.

Латентна злочинність – невиявлені або незареєстровані злочини, що не знайшли свого відображення в офіційній статистичній звітності.

Латентність природна – сукупність злочинів, відомих лише злочинцям.

Латентність штучна – сукупність злочинів, що приховуються посадовими особами, які відповідають за їх реєстрацію.

Наркотизм – соціальне явище, пов'язане з наркоманією, а також пияцтвом, алкоголізмом, токсикоманією та тютюнокурінням; негативне соціальне явище, що являє собою сукупність антисуспільних діянь (осіб, які їх вчинили), зумовлених хворобливою залежністю людського організму від наркотичних засобів.

Підліток бездоглядний – неповнолітній, який має відхилення від загально прийнятих норм внаслідок перебування у неблагополучному соціальному середовищі.

Профілактика злочинності – система заходів, спрямованих на виявлення, обмеження або нейтралізацію криміногенних факторів і суспільної небезпеки особи злочинців.

Психологічна теорія злочинності – концепція, що ґрунтується на гіпотезі незмінності олігофренічних ознак особи злочинця. Одним із засновників вважається американський вчений Х. Гаддард.

Рекет – вид злочинної діяльності пов'язаний з вимаганням чужих прибутків.

Садизм – протиприродна особлива жорстокість.

Стигматизація – процес (або результат) нав'язування державою особі, яка вчинила суспільно небезпечні діяння, статусу злочинця. На думку основоположника цієї теорії Танненбаума, людина стає злочинцем не тому, що порушує закон, а у силу стигматизації, за допомогою якої влада надає їй цей статус.

Сугестивні мотиви злочинної поведінки – спонування, що формуються під впливом осіб антисуспільного спрямування; властиві для соціально незрілих, морально нестійких, психопатичних особистостей.

Теорія відчуження – вчення, за яким злочинність є породженням крайньої форми аномалії у поведінці особи, відхилення її від нормального життя у суспільстві.

Теорія аномії – концепція, що пояснює деякі види злочинності, приділяючи основну увагу особі, на відміну від теорії диференційованого зв'язку, об'єктом якої є умови соціального оточення.

Теорія близнюків – один із різновидів спадкової теорії, що пов'язує злочинність з генетичними факторами і доводить однакову спадкову схильність до злочинності у ідентичних (однотайцевих) близнюків і різну в неідентичних близнюків.

Теорія небезпечного стану – перманентна (змінна) та іманентна (внутрішня) властива людині схильність до вчинення злочинів.

Терор – засіб тотального залякування, придушення політичної ідеології та інших противників шляхом застосування насильництва.

Токсикоманія – пристрасть до речовин (синтетичних, біологічних, рослинних) або лікарських засобів, що не належать до реєстру наркотиків, для отримання одурманюючого ефекту.

Фасилітація – готовність особи виконати певні дії у присутності інших людей, у тому числі кримінальні разом з членами злочинної групи.

Шантаж – погроза розголошення компрометуючих відомостей про особу.

Шахрайство – злочин проти власності, заволодіння чужим майном або придбання права на нього шляхом обману, зловживання довірою.

Ювенальна кримінологія – напрямок науки, предметом якої є: злочинність неповнолітніх, специфічні фактори, особливості цих злочинів, а також заходів її попередження.

Ядро злочинності – сукупність певних видів злочинів, що залишаються стабільними чи мало змінюються у часі та просторі.

Пам'ятаймо: «Найбільш винуваті – найменш великодушні...»
(*П'єр Бомарше*).

3. ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІ ТЕРМІНИ

*Висловлюйтесь ясніше, не затуманюючи
і не заплутуючи смисл...*

Мігель де Сервантес

Аквізитор – агент транспортних або страхових організацій, в обов’язки якого входить залучення нових вантажів або страхувань.

Акредитив – платіжний документ, за яким одна кредитна установа дає розпорядження іншій згідно із заявою клієнта сплатити за його рахунок певну суму пред’явнику.

Акселератор – показник, що вимірює зв’язок між приростом національного доходу і сумою капіталовкладень.

Акціонерне товариство – підприємство, в яке вкладені кошти різних суб’єктів (держави, підприємств, фермерів), а також кошти різних верств населення, що купили акції цього товариства.

Акцепт – застосовується як форма розрахунків за товари, що поставляються і надані послуги у внутрішньому й міжнародному товаро-грошовому обороті; здійснюється за допомогою кредитно-банківських установ.

Банківський кредит – кредит, що надається банками, спеціальними кредитно-фінансовими установами функціонуючим підприємцям та іншим позичальникам у вигляді грошових позик.

Банкнота – банківський білет; грошові знаки, що випускаються в обіг центральними емісійними банками держав як засіб грошового обігу й платежу.

Валютний курс – ціна грошової одиниці однієї країни, вираженої у грошових одиницях іншої країни.

Вальвація – визначення цінності іноземної валюти в національній грошовій одиниці.

Гарантія – форма угоди, згідно з якою при порушенні умов контракту банк сплачує певну неустойку.

Дебет – ліва сторона бухгалтерського рахунку, на якій відображають господарські операції; рахунок надходження і боргів даній установі.

Девальвація – зниження курсу національної валюти щодо іноземної валюти.

Декорт – зниження ціни товару за дострокову його оплату. Використовується також у разі, коли товар виявляється нижчої якості (або зразка), ніж це було передбачено угодою.

Депорт – плата за надання права відстрочки ліквідації укладеної угоди до наступного ліквідаційного терміну. Вартість цієї форми відстрочки дорівнює різниці, сплачуваній дилерові, плюс нові комісійні, що належать брокеру.

Диверсифікація – збільшення кількості видів і назв продукції й послуг, призначених для експорту.

Дискаунт – підприємство роздрібною торгівлі, діяльність якого спрямована на зниження затрат обігу і цін на товар.

Ембарго – заборона державою вивезення до іншої країни і ввезення у свою товарів, валютних та інших цінностей.

Інвестори – юридичні й фізичні особи, які купують акції.

Інновація – нововведення. Має такі значення: внески коштів у економіку, що забезпечує зміну поколінь техніки і технології; нова техніка, технологія, що є досягненням науково-технічного прогресу; сучасні дослідження в різних галузях (зокрема й дослідження уже дослідженого) на основі нових підходів, наукового переосмислення.

Інсайдер – особа, яка володіє конфіденційною діловою інформацією завдяки своєму службовому становищу. У ряді країн законодавство забороняє такій особі укладати ділові угоди і консультувати третіх осіб під час проведення фінансових, торгових та інших господарських операцій.

Капітал – головне майно, головна сума, економічна категорія, що виражає суспільно-виробничі відносини способу виробництва. Також: кошти для розвитку підприємницької діяльності.

Комівояжер – агент із збуту товарів, який діє за дорученням певного підприємства.

Комісіонери – посередники, які приймають певні товари на комісію; не сплачують їх вартість доти, доки ці товари не будуть продані.

Коносамент – поширений у зовнішній торгівлі документ, що засвідчує умови договору на морське перевезення вантажу.

Консигнант – власник товару, який продає його за кордон через комісiонера.

Консигнатор – посередник при експорті товарів.

Консорціум – угода, кількох банків або великих підприємств з метою спільного здійснення операцій.

Концесіонер – особа чи організація, яка одержала концесію (договір).

Лізинг – довгострокова оренда основних фондів. Лізингові компанії закупляють обладнання, щоб здавати його в оренду.

Ліквідність – здатність вчасно погашати боргові обов'язки.

Ліцензіар – продавець ліцензії.

Ліцензіат – покупець ліцензії.

Лот – партія товару. Термін широко використовується на публічних торгах. Пропонований до продажу товар розподіляється на лоти з одного або набору однорідних за якістю предметів.

Мандат – документ, що стверджує повноваження певної особи.

Маржа – різниця між купівельною і продажною ціною товарів.

Менеджмент – керівництво, організація виробництва. Сукупність методів, форм, засобів управління виробництвом для досягнення поставленої мети (підвищення ефективності виробництва, збільшення прибутку).

Нувориш – особа, яка спритно й швидко розбагатіла на різноманітних фінансових операціях.

Оборотний капітал – частина виробничого капіталу, що повністю переносить свою вартість на заново створений продукт і повертається до виробника у грошовій формі наприкінці кожного кругообігу капіталу.

Оферент – особа, яка надіслала оферту.

Оферта – письмова заява продавця про бажання укласти договір на поставку товару, надання послуг.

Платоспроможність – здатність суб'єкта підприємницької діяльності погасити свої довгострокові зобов'язання.

Посередник – особа, фірма чи організація, які знаходяться між виробниками і споживачами.

Постійний рахунок – рахунок, на якому ведеться облік за окремою статтею балансу.

Податковий клин – такі податки, як непрямі податки на бізнес та на заробітну плату, що їх фірми відносять на рахунок витрат виробництва і які входять у ціну готової продукції.

Податок на додану вартість – податок на різницю між вартістю проданих підприємством товарів і вартістю товарів, придбаних в інших підприємств.

Податок на прибуток – податок, що стягується у відсотковому обчисленні з прибутку, що обкладається податком.

Прибуток – форма чистого доходу підприємства. Цей показник характеризує економічну ефективність діяльності підприємства.

Продукція – кількість товарів, вироблених за певний проміжок часу.

Продуцент – виробник; країна, яка виробляє певний товар.

Рахунок – документ на отримання грошей за надані послуги чи виконану роботу.

Ринок – механізм, що зводить разом покупців (пред'явників попиту) і продавців (постачальників) конкретного товару чи послуги.

Ринок внутрішній – сфера товарного обміну, обмежена державними кордонами країни.

Ринок світовий – сфера стійких товарно-грошових відносин між країнами, пов'язаними між собою участю в міжнародному поділі праці.

Ринкова економіка – економіка, в якій лише рішення власне споживачів, постачальників ресурсів і приватних фірм визначають структуру розподілу ресурсів.

Ринкова політика – урядова політика, мета якої – послабити на ринку владу профспілок і великих фірм, зменшити або усунути дисбаланс на ринку робочої сили.

Ревальвація – підвищення офіційного курсу грошової одиниці щодо іноземних валют.

Реекспорт – зворотний вивіз із країни товарів, раніше ввезених із-за кордону, без їх переробки.

Реімпорт – купівля і ввезення із-за кордону вітчизняних товарів, що не підлягають там переробці. Сюди не належать товари, не продані на аукціонах; повернуті з виставок, ярмарків тощо.

Сальдо – різниця між обсягом експорту й імпорту.

Сегмент ринку – сукупність споживачів, які однаково реагують на один і той самий набір товарів.

Складан – заголовок рекламного послання.

Суброгація – заміна одного кредитора іншим.

Самофінансування – система господарювання, за якої підприємство покриває всі затрати на просте і розширене відтворення за рахунок власних джерел (коштів).

Тантьєма – одна з форм додаткової винагороди вищому керівному персоналу акціонерних товариств, промислових фірм, банків, фінансових компаній та інших підприємств з урахуванням одержуваного ними прибутку.

Тариф – система ставок, що визначає розмір плати за роздрібні послуги; система ставок оплати праці.

Тендер – бланк з пропозицією, що розсилається організатором, на поставку певного товару чи надання певних послуг.

Треjder – представники брокера в торгівельній зоні біржі; приймає замовлення від імені фірми на продаж і купівлю.

Товарний знак – товарна марка чи її частина, що забезпечена правовим захистом.

Товарообіг – загальний обсяг виручки від реалізації продукції фірми.

Факторія – віддалена філія торговельної контори (переважно закордонна).

Факсиміле – кліше-печатка для відтворення власноручного підпису.

Фактори виробництва – економічні ресурси: земля, праця, капітал, підприємницькі здібності.

Фіксований валютний курс – офіційно встановлене співвідношення між національними валютами.

Фікс – установа ціна на товари; точно визначена сума винагороди.

Фіск – державна скарбниця.

Фірмове ім'я – позначення товарної марки словом, буквою чи групою слів і букв.

Ф'ючерсна угода – термінова угода, що передбачає купівлю-продаж права на товар з поставкою у майбутньому. При цьому партнери не розраховують передати один одному цінності, які купуються або продаються. Мета угоди – одержання різниці в ціні за період між укладанням контракту і його виконанням. Через те ф'ючерсний контракт не може бути ліквідований. Його анулювання можливе лише в разі підписання протилежної угоди або повної поставки реального товару в зазначені терміни.

Центральний банк – банк, основною функцією якого є контроль за кількістю грошей в обігу країни.

Цінні папери – документи, що містять майнові права, які дають право на отримання певної частини доходу. До них належать акції, облігації, векселі.

Ярмарок – з'їзд торгових і промислових організацій; комерсантів, промисловців.

Пам'ятаймо: «Не роби помилок, які потім не виправиш...»
(*Народна мудрість*).

4. АФОРИЗМИ ВІДОМИХ ЛЮДЕЙ *

*По-іншому розташовані думки
створюють інше враження...*

Блез Паскаль

Афоризми – думки, виражені у парадоксальній, несподіваній, образній формі. Вони змушують задуматися, зробити висновки, посміхнутися. Але найкращі ті афоризми, в яких і посмішка і думка нероздільні.

Уже в XVII столітті афоризми стали особливим жанром літератури. Гумористичні цитати і фрази, репліки, належали відомим людям, а також і не загальновідомим, але такі, що являли інтерес. Афоризми були популярними серед інтелігенції того часу. Не втратили актуальності й сьогодні. Їх часто використовують оратори й лектори у промовах, щоб зосередити увагу слухачів.

Можуть прислужитися афоризми і в діалогічному спілкуванні та під час бесіди. Це допоможе зняти напружену атмосферу, надихне на думку. Можливості афоризмів – безмежні. Важливо уміло, доречно застосовувати. Для цього потрібно ураховувати обставини і вік людей, з якими спілкуєшся; професійну зайнятість, настрій аудиторії. Слугуватися слід з почуттям міри.

Кожний вислів іскрить мудрістю, оригінальністю думки, культурою слова. Читаймо.

ПОСМІШКА І ДУМКА – НЕРОЗДІЛЬНІ

Міра – необхідна, а сумніви – корисні.

Генріх Манн

Іноді треба розсмішити людей, щоб відвернути від наміру звеселити Вас.

Джордж Бернард Шоу

* Руслан Кацавець (упорядник). 1000 цитат від великих і знаменитих. Навчальний посібник. – К.: Алерта, 2018. – 140 с.

Найкращий спосіб жартувати – це говорити правду. На світі немає нічого смішнішого.

Джордж Бернард Шоу

Люди, яким нічого сказати, ніколи не лізуть за словом до кишені.

Генрі Уїлер Шоу

У 60 років людина починає усвідомлювати цінність домашнього вогнища.

Едуард Джордж Булвер-Літтон

Істина людини – це те, що робить її людиною.

Антуан де Сент-Екзюпері

Молода людина, обділена талантом, – це старик.

Жуль Ренар

Бути скромним – це той вид гордості, що найменше дратує оточуючих.

Жуль Ренар

Іронія має бути короткою. Іскренність може дозволити багатослів'я.

Жуль Ренар

Свобода мислення – невід'ємне право кожного.

Жозеф Ернест Ренан

Чесність – істинний аристократизм нашого часу.

Жозеф Ернест Ренан

Достаток у старості – прояв молодості.

Чарльз Лем

У кампанії з різним інтелектом людині малоосвіченій боятися нічого: всі намагаються блиснути своїми пізнаннями, не зважаючи на інших.

Чарльз Лем

Є два погляди на кожне питання: неправильний і мій.

Оскар Левант

Кожен хоче, щоб правда була на його стороні, але не кожен хоче бути на стороні правди.

Річард Уейтлі

Вірте тим, хто шукає істину. Недовіряйте тим, хто знайшов її.

Андре Поль

Якщо істина багатогранна, то неправда багатоголоса.

Уінстон Черчилль

Бути мужнім і бути правим – не одне й те.

Януш Васильковський

У молодості гори перевертаємо, а потім намагаємося вибратися з-під них.

Казимеж Хила

Є люди, які говорять, говорять, говорять... поки, зрештою, не знайдуть, що сказати.

Саша Гітрі

У мистецтві укладати максимум слів у найкрихітнішу думку – йому не було рівних.

Авраам Лінкольн

Найперший обов'язок людини – подолати страх. Поки у людини трясуться жижки її дії залишаються рабськими.

Томас Карлейль

За допомогою цифр можна доказати все, що завгодно

Томас Карлейль

Ніхто не знає, як вчинить юрба, тим більше – вона сама.

Томас Карлейль

Будь-яка реформа, крім моральної – марна.

Томас Карлейль (британський письменник)

Якщо людина знає міру, вона знає все.

Томас Корнель (французький драматург)

Ніколи не довіряй підлеглому, який не знаходить ніяких вад у свого начальника.

Джон Коллінз

Сміх – це сила, якій змушені підкорятися великі світу цього.

Еміль Золя

Невігластво – рабство.

Роберт Грін Інгерсолл

Час для щастя – зараз. Місце для щастя – тут.

Роберт Грін Інгерсолл

Найважливіше завдання цивілізації – навчити людину мислити.

Томас Алва Едісон

Нагорода за добру справу – у її виконанні.

Ральф Уолдо Емерсон

Здатність бачити прекрасне у звичайному – незмінна ознака мудрості.

Ральф Уолдо Емерсон

Ми забуваємо за необхідністю, а не за бажанням.

Матью Арнольд

Провінціальний тон завжди різкий: він апелює не до духу й інтелекту, а до почуттів..., переважає не вмовляння, а відчитування.

Матью Арнольд

Виявляти мудрість в чужих справах – значно легше, ніж у своїх.

Франсуа Ларошфуко

Немає більшої мудрості, ніж своєчасність.

Френсіс Бекон

Мудрі люди обдумують свої думки, глупі – проголошують їх.

Геррік Гейне

Поділяй і владарюй!

Людовик XI

Мова дана людині для того, щоб приховувати свої думки.

Жуль Моріс

Говорити можна з кожним, а поговорити, власне, і ні з ким.

Фелікс Фалібург

Ключем до будь-якої науки є знак запитання.

Оноре де Бальзак

Учений – це людина, яка у чомусь майже впевнена.

Жуль Ренар

Учений – це не той, хто дає правильні відповіді, а той, хто ставляє правильні запитання.

Клод Леві-Стросс

Подумати тільки: грамоту вигадали неграмотні.

Лешек Кумор

Правда завжди знаходиться в дорозі.

Тамаш Бурек

Правда мандрує без віз.

Фредерик Жоліо-Кюрі

Це моя думка і я її поділяю.

Анрі Моньє

Жити гідно не заборонено нікому.

Еразм Роттердамський

Даруй світло, і пітьма зникне сама собою.

Еразм Роттердамський

Чим вищий голос, тим нижчий інтелект.

Ернест Мьюмен

Мовчання – золото, за яке купляється чуже мовчання.

Лех Конопиньський

Потрібно говорити голосно, щоб тебе почули. Потрібно говорити тихо, щоб тебе послухали.

Поль Клодель

* * *

Обвинувачення передбачає наявність злочину.

Цицерон

Найбільше заохочення злочину – беззаконність.

Цицерон

Злочини не спокутуються милостинею (добрими справами), якщо не змінюється життя.

Аврелій Августин

Тільки закони можуть встановлювати покарання за злочини.

Чезаре Беккарія

Найбільш винуваті – найменш великодушні, це загальне правило.

П'єр Бомарше

Чого не клав, того не бери.

Солон (афінський політик, законодавець)

Не винось вироку, не заслухавши обох сторін.

Соломон (видатний представник давньої держави Ізраїль)

Краще не карати злодіїв, аніж карати безвинних.

Карлос Рохас

Адвокат готовий на все, що завгодно, аби виграти процес. Іноді він, навіть, готовий сказати правду.

Патрик

Адвокат ніколи не програє, клієнт – досить часто.

Юзеф Булатович

Не показуйте мені кодекс – покажіть мені суддю.

Рой Кон

Суддя не вірить присягам. Він і сам присягав.

Альберт Юссон

Як правило, підсудний вважається винним доти, доки він не доведе свою впливовість.

Лоренс Пітер

Ви просто не уявляєте, скільки всього може не запам'ятати людина, якщо її викликано як свідка.

Лоренс Пітер

Пам'ятаймо: «Мудрий той, хто знає не багато, а потрібне...»
(Есхіл).

*Серце людини обмірковує свій шлях,
але Господь керує ходом її ...
Книга пр. Соломонович*

ПРО АВТОРА

КАЦАВЕЦЬ РУСЛАН СЕРГІЙОВИЧ, *кандидат юридичних наук, доцент*

Народився у м. Києві. Закінчив юридичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка. І вже закінчуючи університет, написав перший підручник, який був затверджений Міністерством освіти і науки України для студентів вищих навчальних закладів.

Захистив дисертацію, присуджено науковий ступінь: кандидат юридичних наук. Присвоєно вчене звання: доцент. Додатково освоїв психологію, філологію, риторичку, журналістику.

Автор понад 120 праць. Це – підручники і навчальні посібники для закладів вищої освіти. Основна тематика – психологія (юридична, кримінальна, судова, пенітенціарна, правова; вікова; психологія особистості); ораторське мистецтво; професійна етика; юридична деонтологія; правова культура; українська мова (професійне, ділове спрямування; мова державних службовців; мова у професії юриста). Збірники текстів, призначені для роботи зі словом; книги, які представляють: цитати українського письменства і зарубіжних авторів; українські народні звичаї, обряди. Дві монографії; наукові статті. Видання друкуються за власним редагуванням.

Навчальні посібники у співавторстві за напрямками: судова риторика; мова процесуальних документів; правознавство; кримінальний процес України; прокуратура України.

Підручники і навчальні посібники вже давно стали базовими у галузі вищої освіти України. Вони постійно перевидаються, відповідно до вимог часу. Актуалізуються нові джерела. Книги дають ґрунтовні професійні знання; допомагають розвивати почуття відповідальності; формують навички етики, що є мірилом культури сучасних фахівців – це необхідно в усіх сферах діяльності людини. Значимість – очевидна.

Видання впевнено ввійшли у повсякденне слугування студентів і викладачів, представників юридичних професій та широкого кола користувачів. Читайтемо.

ПІДРУЧНИКИ І НАВЧАЛЬНІ ПОСІБНИКИ

1. *Кацавець Руслан*. Кримінальна психологія. Навчальний посібник. 3-є видання, доповнене. – Київ: Алерта, 2025. – 160 с.
2. *Кацавець Руслан*. Кримінальна психологія. Навчальний посібник. – 2-е вид., доповнене. К.: Алерта, 2022. – 154 с.
3. *Кацавець Руслан*. Кримінальна психологія. Навчальний посібник. – К.: Правова єдність, 2017. – 120 с.
4. *Кацавець Руслан*. Юридична психологія. Навчальний посібник. 3-є видання, доповнене – К.: Алерта, 2023. – 294 с.
5. *Кацавець Руслан*. Юридична психологія. Навчальний посібник. 2-е видання, доповнене – К.: Алерта, 2019. – 150 с.
6. *Кацавець Руслан*. Юридична психологія. Навчальний посібник. – К.: Алерта, 2017. – 112 с.
7. *Кацавець Руслан*. Правова психологія. Навчальний посібник. К.: Алерта, 2021. – 120 с.
8. *Кацавець Руслан*. Судова психологія. Навчальний посібник. – К.: Правова єдність, 2017. – 112 с.
9. *Кацавець Руслан*. Пенітенціарна психологія. Навчальний посібник. – К.: Алерта, 2018. – 110 с.
10. *Кацавець Руслан*. Вікова психологія особистості. Начальний посібник. 2-е видання. К.: Алерта, 2024. – 144 с.
11. *Кацавець Руслан*. Вікова психологія. Навч. посібн. – К.: 2019. – 112 с.
12. *Кацавець Руслан*. Психологія розвитку особистості. Навчальний посібник. Київ: Алерта. 2024. – 152 с.

13. *Кацавець Руслан*. Психологія особистості. Навчальний посібник. К.: 2021. – Алерта. – 134 с.
14. *Кацавець Руслан*. Психологія у професійному спілкуванні Навчальний посібник. – Київ: Алерта, 2025. – 120 с.
15. *Кацавець Руслан*. Риторика і психологія. Навчальний посібник. Київ: Алерта, 2024. – 234 с.
16. *Кацавець Руслан*. Підготовка майбутніх юристів. Навчальний посібник. Київ: Алерта, 2023. – 178 с.
17. *Кацавець Руслан*. Ораторське мистецтво. Підручник. – 3-є вид. – К.: Правова єдність. – 2021. – 250 с.
18. *Кацавець Руслан*. Ораторське мистецтво. Підручник. – 2-є вид. – К.: Правова єдність. – 2018. – 216 с.
19. *Кацавець Руслан*. Ораторське мистецтво. Підручник. – К.: Правова єдність. – 2014. – 238 с.
20. *Кацавець Руслан*. Професійна етика юристів. Навч. посібн. – К.: 2017.
21. *Кацавець Руслан*. Професійна етика юристів. 2-ге видання, доповнене. Навч. посібн. – К.: Алерта, 2022. – 246 с.
22. *Кацавець Руслан*. Юридична деонтологія. Навч. посібн. – К.: 2014. – 126 с.
23. *Кацавець Руслан*. Основи правової культури юриста. Навчальний посібник. К.: Алерта. – 2017. – 135 с.
24. *Кацавець Руслан*. Ділова українська мова. За новим Українським правописом. 2-ге видання, доповнене і перероблене відповідно до ДСТУ 4163:2020. Навчальний посібник. – К.: Алерта, 2022. – 324 с.
25. *Кацавець Руслан*. Ділова українська мова. За новим Українським правописом. Навчальний посібник. – К.: Алерта, 2020. – 308 с.
26. *Кацавець Руслан*. Мова всіх основ основа: цитати, тексти, завдання. Навчальний посібник. – К.: Алерта, 2020. – 170 с.
27. *Кацавець Руслан*. Українська мова: усна і писемна (ділове спрямування). За новим Українським правописом. Навчальний посібник. – К.: Алерта. – 2020. – 264 с.
28. *Кацавець Руслан*. Мова державних службовців. Навчальний посібник. 2-ге вид. – К.: Алерта. – 2023. – 220 с.
29. *Кацавець Руслан*. Мова державних службовців. Навчальний посібник. – К.: Правова єдність, 2017. – 160 с.
30. *Кацавець Руслан*. Українська мова: професійне спрямування. Підручник. – К.: 2007. – 300 с.

31. *Кацавець Руслан*. Мова у професії юриста. Підручник. – 2-е вид. – К.: 2007. – 304 с.
32. *Кацавець Руслан, Кацавець Ганна*. Мова у професії юриста. Підручник. – К.: Алерта, 2005. – 284 с.
33. *Кацавець Руслан*. Культура мови у професійному спілкуванні юристів. Навчальний посібник. – К.: Алерта, 2007. – 143 с.
34. *Кацавець Руслан*. Ділова мова: сучасний вимір. Підручник. [Для студентів вищих навчальних закладів та працівників місцевого самоврядування]. – К.: 2007. – 230 с.
35. *Кацавець Руслан*. Ділова мова: сучасний вимір. Підручник. [Електронне видання: філологічні науки]. – К.: 2007. – 230 с.
36. *Кацавець Руслан (упорядник)*. 1000 цитат від великих і знаменитих. Навчальний посібник. – К.: 2018. – 140 с.
37. *Кацавець Руслан*. Золоте джерельце: слово, мова, красномовство. Навч. посібн. [для студ.вищ.навч.закл.]. 2-е видання. – Київ: 2009.
38. *Кацавець Руслан*. Золоте джерельце: висловлювання про слово, мову, красномовство. Навч. посібн. [для студ.вищ.навч.закл.]. – К.: 2007.
39. *Кацавець Руслан, Ганна Кацавець*. Барви мудрості. Навчальний посібник [для студ.вищ.навч.закл.] 2-е вид., – К.: 2012. – 188 с.
40. *Кацавець Руслан, Ганна Кацавець*. Барви мудрості. Навчальний посібник [для студ.вищ.навч.закл.] – К.: 2010. – 112 с.
41. *Кацавець Руслан, Ганна Кацавець*. Сонячний ранок. Збірник текстів. – К.: 2014. – 90 с.
42. *Кацавець Ганна, Кацавець Руслан*. 150 уроків: народні прикмети у побуті, звичаях, обрядах (з коментарем). – К.: 2021. – 157 с.
43. *Кацавець Руслан, Кацавець Ганна*. Народні прикмети у побуті, звичаях, обрядах. – 2-е вид. – К.: 2019. – 190 с.
44. *Кацавець Руслан, Кацавець Ганна*. Прості старі істини у новому часі. – К.: 2018. – 180 с.
45. *Кацавець Руслан, Кацавець Ганна*. Від покоління – до покоління: народні прикмети у побуті, звичаях, обрядах. – К.: 2014. – 90 с.
46. *Кацавець Руслан*. Судові промови державного обвинувача та адвоката-захисника у кримінальному судочинстві України: правові, етичні, логічні та мовні проблеми: монографія. – К.: 2012. – 190 с.
47. *Кацавець Руслан*. Правова культура судової промови у кримінальному процесі: монографія. – К.: 2009. – 144 с.
48. *Кацавець Руслан*. Судові промови державного обвинувача та адвоката-захисника у кримінальному судочинстві України. Автореферат. – К.: 2010.

49. *Кацавець Руслан*. Книга про книгу. Київ. – 2020.
50. *Кацавець Руслан*. Біографічно-бібліографічні нариси: Молдован Валеріан. – Київ. – 2009.
51. *Молдован Валеріан, Кацавець Руслан*. Судова риторика: практикум. Навчальний посібник. К.: Алерта, 2006. – 163 с.
52. *Молдован Валеріан, Кацавець Руслан*. Практикум із судової риторики. Навчальний посібник. – К.: 2006. – 170 с.
53. *Молдован Валеріан, Кацавець Руслан*. Кримінальний процес України. Навч. посібн. – К.: Алерта, 2006. – 297 с.
54. *Молдован Валеріан, Кацавець Руслан*. Кримінальний процес України: процесуальні документи. – К.: Алерта, 2008. – 376 с.
55. *Молдован Валеріан, Кацавець Руслан*. Кримінальний процес України. Тези лекцій. Ігри. Процесуальні документи. Навч. посібн. – К.: 2012. – 358 с.
56. *Молдован Валеріан, Кацавець Руслан*. Кримінальний процес України. Лекції. Процесуальні документи. Навчальний посібник – К.: Алерта, 2014. – 352 с.
57. *Молдован Валеріан, Молдован Андрій, Кацавець Руслан*. Кримінальний процес України. Лекції. Процесуальні документи. Навчальний посібник – К.: Алерта, 2016. – 370 с.
58. *Молдован Валеріан, Кацавець Руслан*. Правознавство: цікаве і мудре. Навчальний посібник. 2-е вид. – К.: Алерта, 2016. – 258 с.
59. *Молдован Валеріан, Кацавець Руслан*. Правознавство: цікаве і мудре. Навчальний посібник. – К.: Алерта, 2011. – 300 с.
60. *Молдован Валеріан, Кацавець Руслан*. Юридичний практикум: судова риторика, кримінальний процес. Навч. посіб. – К.: 2008. – 158 с.
61. *Молдован Валеріан, Кацавець Руслан*. Юридична клініка. Навчальний посібник. – К.: 2007. – 180 с.
62. *Молдован Андрій, Кацавець Руслан*. Прокуратура України. Навчальний посібник. К.: Правова єдність. – 2016. – 360 с.
63. *Молдован Андрій, Кацавець Руслан*. Науково-практичний коментар до Закону України «Про вищу освіту». – К.: 2015. – 368 с.

НАУКОВІ СТАТТІ

64. *Кацавець Руслан*. Роль державної мови у суспільно-професійній діяльності / XV Міжнародна наукова інтернет-конференція «Національна безпека у фокусі викликів глобалізаційних процесів в економіці». – Київ, 2023. – С. 84 – 87.

65. *Кацавець Руслан*. Культурна глобалізація: етичний аспект / XVI Міжнародна наукова інтернет-конференція «Національна безпека у фокусі викликів глобалізаційних процесів в економіці». – Київ, 19 – 20 травня 2023 року. – С.120 – 121.
66. *Кацавець Руслан*. Роль правової психології у правовому вихованні майбутніх фахівців / Всеукраїнська науково-практична конференція для студентів та аспірантів «Право та суспільство в реаліях карантинного періоду». – Київ, 2021 року.
67. *Кацавець Руслан*. Професійна і психологічна підготовленість майбутніх фахівців // *Dictum factum* / К.: 2020. – № 6.
68. *Кацавець Руслан*. Формування правової свідомості особи // Десята Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми правової науки в сучасному світі: в умовах глобалізації розвитку інфраструктури» м. Київ, 2-3 квітня 2020.
69. *Кацавець Руслан*. Про підготовку фахівців для роботи з особами, які відбувають покарання // Матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми правової науки у сучасному світі: умови глобалізації розвитку інфраструктури». Збірник. – К.: 2020. – С. 257 – 259.
70. *Кацавець Руслан*. Юридична деонтологія: процес формування. Бачення вчених // *Dictum factum* / К.: 2020. – № 7.
71. *Кацавець Руслан*. Роль транспорту у системі суспільного виробництва: правовий аспект // IX Міжнародна науково-практична конференція «Діалектичні та практичні питання перспектив розвитку правової науки в сучасних умовах». – Київ, 18-19 квітня 2019.
72. *Кацавець Руслан*. Виникнення та розвиток юридичної науки в Древньому Римі // IX Міжнародна науково-практична конференція «Діалектичні та практичні питання перспектив розвитку правової науки в сучасних умовах». – Київ, 18-19 квітня 2019.
73. *Кацавець Руслан*. Засади правової культури // *Dictum factum* / К.: 2019. – № 3.
74. *Кацавець Руслан*. Особливості психологічної реальності осіб та роль пенітенціарної педагогіки у місцях позбавлення волі // *Dictum factum* / К.: 2019. – № 4.
75. *Кацавець Руслан*. Психологічні особливості злочинної поведінки. Психологія особистості злочинця // *Dictum factum* / К.: 2019. – № 5.
76. *Кацавець Руслан*. Транспортне право: аспекти виникнення та розвитку. Джерела транспортного права. // Матеріали VII

- Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми сучасного розвитку цивільного, міжнародного морського, господарського та транспортного права». – Київ, ДУІТ, 11 – 12 квітня 2018. – С. 70 – 73.
77. *Кацавець Руслан*. Зміст і структура захисної промови адвоката-захисника // Матеріали регіональної науково-практичної конференції «Актуальні питання кримінального права, кримінального судочинства та кримінології» з нагоди 280 річниці з дня народження Чезаре Беккарія. Київ, ДУІТ, 15 березня 2018 року. – С. 75 – 78.
78. *Кацавець Руслан*. Мистецтво переконання і впливу у суді // *Dictum factum*. К.: №1. – 2018.
79. *Кацавець Руслан*. Риторична культура юристів // *Dictum factum*. К.: № 2. – 2018.
80. *Кацавець Руслан*. Глобалізація: історичний аспект // Всеукраїнська науково-практична конференція для студентів та аспірантів «Сучасний стан та перспективи розвитку правової науки України в умовах сьогодення». – Київ, 24 жовтня 2018.
81. *Кацавець Руслан*. Актуальність риторичної культури юристів. // Економіка. Бізнес-адміністрування. Право. Київ. – Випуск 3, 2017. – С. 125 – 136.
82. *Кацавець Руслан*. Виникнення та розвиток транспортного права // Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми сучасного розвитку цивільного, міжнародного морського, господарського та транспортного права». – Київ, КДАВТ, 06 – 07 квітня 2017. – С. 67 – 70.
83. *Кацавець Руслан*. Сучасне міжнародне право: стан та перспективи розвитку в Україні // Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми сучасного розвитку цивільного, міжнародного морського, господарського та транспортного права», – Київ, КДАВТ, 06 – 07 квітня 2017. – С. 88 – 93.
84. *Кацавець Руслан*. Проблеми формування національної управлінської еліти в Україні // Міжкафедральний круглий стіл «Сучасні тенденції розвитку правової науки в Україні та світі». К.: ДУІТ, 2017. – С. 32-34.
85. *Кацавець Руслан*. Судові промови у кримінальному судочинстві України: сутність та проблеми // Підприємництво, господарство і право. – Київ. – № 3, 2013 – 27 – 29.
86. *Кацавець Руслан*. Формування ораторських навичок і вмій сучасних фахівців // Науковий часопис: економіка і право. – Київ. – № 21, 2013.

87. *Кацавець Руслан*. Готуємо висококваліфікованих юристів для транспортної галузі // Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 100 річчю заснування КДАВТ. – К.: 7 листопада 2012. С. 57 – 61.
88. *Кацавець Руслан*. Роль ораторського мистецтва у судовому процесі // Матеріали II Міжнародної наукової конференції «Актуальні проблеми сучасного розвитку цивільного, міжнародного морського і транспортного права». К.: 2012. – С. 125 – 128.
89. *Кацавець Руслан*. Наш час: актуальність ораторського мистецтва у судовому процесі // Юридична наука / Науковий юридичний журнал. – Київ. – № 10, 2012. – С. 103-109.
90. *Кацавець Руслан*. Репліка захисника у судових дебатах // Адвокат. – Київ. – 2012, № 2. – С. 49-41.
91. *Кацавець Руслан*. Репліка захисника в захисній промові // Теорія і практика інтелектуальної власності. – К.: 2012, № 5 (67), С. 111-114.
92. *Кацавець Руслан*. Судова промова: мовно-мовленнєвий аспект // Часопис академії адвокатури України. – Київ. – № 3, 2012. – Електронний ресурс <http://nbuv.gov.ua/e-journals/Chaau/index.html>
93. *Кацавець Руслан*. Формування студентського бачення особистості викладача: вплив викладача на аудиторію // Менеджмент. Збірник наукових праць. К.: 2011. Випуск 14. – С. 193 – 198.
94. *Кацавець Руслан*. Юридичні клініки в Україні: стан та перспективи розвитку // Всеукраїнський круглий стіл серед представників юридичних клінік в Україні. – Одеса.: 2011. – С.25 – 29.
95. *Кацавець Руслан*. Судова промова: мовний аспект // Адвокат. – Київ. – 2010. – № 12, С. 12 – 15.
96. *Кацавець Руслан*. Українська народна правотворчість і судові дебати: плебологічна оцінка // VII Міжнародна наукова конференція «Українська культура в історичному розвитку та державотворенні», присвячена 170-річчю від дня народження Павла Чубинського. – К.: 2009, С. 89.
97. *Кацавець Руслан*. Культура судової промови державного обвинувача і адвоката-захисника: правовий, логічний, етичний аспекти // Юриспруденція: теорія і практика, № 3 (53). – Київ. – 2009, С. 22 – 27.
98. *Кацавець Руслан*. Культура думки і слова у професійній діяльності юриста // Право України, № 2. – Київ. – 2009, С. 144 – 148.
99. *Кацавець Руслан*. Ораторське мистецтво як складник професійних якостей юриста // Вісник Академії адвокатури України. – Київ. – 2009, № 1 (14), С. 27-29.

100. *Кацавець Руслан*. Судова промова – різновид публічного мовлення // Всеукраїнська науково-практична конференція «Формування правової держави в Україні у плебсологічному, як філософсько-правовому, осмисленні». – К.: 2008, С. 63 – 65.
101. *Кацавець Руслан*. Шляхи розвитку відновлювального правосуддя // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Збірник. – К.: 2008. – С. 69.
102. *Кацавець Руслан*. Захисна промова: зміст та структура // Адвокат. – Київ. – № 12. – 2008, С. 11 – 15.
103. *Кацавець Руслан*. Особливості мови юристів // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку, м. Луцьк. – 2007, С. 30 – 35.
104. *Кацавець Руслан*. Спілкування із судовою аудиторією // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Від громадського суспільства – до правової держави», м. Харків, 2006, С. 18-21
105. *Кацавець Руслан*. Три основні засади судової промови // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Запорізькі правові читання», м. Запоріжжя, 2006, С. 39 – 41.
106. *Кацавець Руслан*. Значення і вживання терміна «конституція»: історико-юридичний аспект. // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. 20-річчя Конституції Республіки Казахстан, м. Караганди. – 2015. – С. 21 – 23.

~~~ СЕМІНАР-ТРЕНІНГИ ~~~

107. *Кацавець Руслан*. Семінар-тренінг: «Професійна етика». Авторська програма. К.: 2024.
108. *Кацавець Руслан*. Семінар-тренінг: «Людина і сьогоднішня психологія впливу і переконання». Авторська програма. К.: 2024.
109. *Кацавець Руслан*. Семінар-тренінг «Красномовство – мистецтво говорити». Авторська програма. (Доповнено). – К.: 2023.
110. *Кацавець Руслан*. Семінар-тренінг: «Сила слова – шлях до успіху». Авторська програма. (Доповнено). – К.: 2022.
111. *Кацавець Руслан*. Семінар-тренінг: «Сила слова – шлях до успіху». Авторська програма. – К.: 2020.
112. *Кацавець Руслан*. Семінар-тренінг: «Сила слова – шлях до успіху». Авторська програма. (Зі змінами). – К.: 2019.
113. *Кацавець Руслан*. Семінар-тренінг: «Слово: шлях до успіху». Авторська програма. – К.: 2017.
114. *Кацавець Руслан*. Семінар-тренінг: «Ораторське мистецтво для юристів». Авторська програма. (Доповнено). – К.: 2020.

115. *Кацавець Руслан*. Семінар-тренінг: «Ораторське мистецтво для юристів». Авторська програма. (Зі змінами). – К.: 2019.
116. *Кацавець Руслан*. Семінар-тренінг: «Ораторське мистецтво для юристів». Авторська програма. – К.: 2017.
117. *Кацавець Руслан*. Програма курсу: «Сучасна ділова українська мова». За новим Українським правописом. (Доповнено і перероблено відповідно до ДСТУ 4163:2020). – К.: 2022.
118. *Кацавець Руслан*. Програма курсу: «Сучасна ділова українська мова». За новим Українським правописом. (Доповнено). – К.: 2020.
119. *Кацавець Руслан*. Програма курсу: «Сучасна ділова українська мова». За новим Українським правописом. (Зі змінами). – К.: 2019.

~~~ А ТАКОЖ ~~~

120. *Кацавець Руслан*. Методичні забезпечення дисципліни «Ораторське мистецтво» (конспект лекцій). – К.: 2024. – 190 с.
121. *Кацавець Руслан*. Методичні забезпечення дисципліни «Юридична психологія» (конспект лекцій). – К.: 2024. – 224 с. 1
122. *Кацавець Руслан*. Методичні забезпечення дисципліни «Юридична деонтологія» (конспект лекцій). – К.: 2023. – 150 с.
123. *Кацавець Руслан*. Методичні забезпечення дисципліни: «Професійна етика» (конспект лекцій). – 2023. – 160 с.
124. *Кацавець Руслан*. Методичні забезпечення дисципліни «Професійна етика» (конспект лекцій). – К.: 2020. – 120 с.
125. *Кацавець Руслан*. Методичні забезпечення дисципліни «Юридична психологія» (конспект лекцій). – К.: 2020. – 100 с.

~~~ А ЩЕ ~~~

126. *Кацавець Руслан*. Про Валеріана Молдована – С. 38 – 55 // Пісенлюб. Пісенник / Упоряд. – В. Молдован, А. Молдован. – К.: Алерта, 2019.
127. *Паламар Л. М., Кацавець Г. М.* Українське ділове мовлення. Навчальний посібник. 5-е вид. / *Кацавець Р.С.* – Тексти для вправ. – К.: Либідь, 1997. – С. 90 – 121.
128. *Паламар Л. М., Кацавець Г. М.* Мова ділових паперів. Навч. посібн. 18-е вид. К.: 2000. – Либідь. – 250 с. / *Кацавець Руслан.* – Тексти для вправ.
129. *Кацавець Г. М., Паламар Л. М.* Мова ділових паперів. Підручник. – Видання: 1-е – 2004; 2-е – 2005; 3-е – 2006; 4-е – 2008. – К.: Алерта // *Кацавець Руслан.* – Редактор підручника.
130. *Кацавець Руслан*. Очерки, репортажі у періодичних виданнях.

ЗМІСТ

<i>Переднє слово</i>	3

РОЗДІЛ 1

ПСИХОЛОГІЯ ЯК СИСТЕМА НАУКОВИХ ДИСЦИПЛІН. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ

1.1. Психологія: історичний розвиток, ідеї, вчення.....	6
1.2. Психологія у системі наук.....	9
1.3. Процес наукового пізнання: методи психології.....	11
1.4. Основні методологічні принципи психології.....	13
1.5. Сучасні галузі психології. Наукові концепції.....	14
Запитання: зміцнюймо знання.....	18

РОЗДІЛ 2

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛЮДИНИ

2.1. Теорія особистості: бачення вчених.....	20
2.2. Психологічний розвиток особистості: формування і функціонування.....	22
2.3. Психологія емоцій людини.....	25
2.4. Властивості темпераменту людини.....	27
2.5. Структура характеру людини.....	29
2.6. Фізіогноміка людини: ідеї, теорії, дослідження.....	31
Запитання: зміцнюймо знання.....	35

РОЗДІЛ 3

КРИМІНАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ. ЗЛОЧИННІСТЬ. ОСОБЛИВОСТІ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ. ТИПИ ЗЛОЧИНЦІВ

3.1. Кримінальна психологія з погляду наукових знань.....	37
3.2. Злочинність: ознаки та властивості. Кримінально-правова статистика свідчить.....	39
3.3. Людина як активний суб'єкт діяльності.....	41
3.4. Типи злочинців: соціально-психологічні ознаки.....	44
3.5. Особи, які вчиняють корисливі злочини.....	46
3.6. Особливості мотивації групових злочинів.....	49

3.7. Формування моральних мотивів. Попередження злочинів.....	52
Запитання: зміцнюймо знання.....	55

РОЗДІЛ 4

ОСОБИСТІТЬ ЗЛОЧИНЦЯ: ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ТА ПСИХІЧНІ АНОМАЛІЇ

4.1. Психологія особи злочинця.....	57
4.2. Особа у стані афекту. Злочин і наслідки.....	59
4.3. Психічні аномалії особистості.....	61
4.4. Поведінка осіб із психопатичними відхиленнями.....	63
4.5. Кримінальний кодекс України передбачає.....	65
4.6. Суб'єкти злочину. Кримінальна відповідальність.....	67
Запитання: зміцнюймо знання.....	70

РОЗДІЛ 5

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ЛЮДИНИ

5.1. Психологічне дослідження: тести і тестування.....	72
5.2. Тренуймо відчуття: психогіометричний тест.....	75
5.3. Мислімо індивідуально: тест на стресостійкість.....	78
5.4. Поведінка особи у стосунках з оточуючими.....	80
5.5. Бесіда. Анкетування. Опитування (інтерв'ю). Етико-психологічні принципи.....	83
Запитання: зміцнюймо знання.....	85

РОЗДІЛ 6

УЧІМОСЬ СКЛАДАТИ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ДОКУМЕНТИ, ОБВИНУВАЛЬНІ І ЗАХИСНІ ПРОМОВИ

6.1. Психологічні, правові, мовні основи процесуальних документів.....	87
6.2. Поеднуймо професійні і мовні чинники. Виробляймо риторичну майстерність.....	89
Запитання: зміцнюймо знання.....	105

<i>ДОДАТКИ</i>	106
1. Психологічні терміни.....	107

2. Кримінологічні терміни.....	129
3. Фінансово-економічні терміни.....	135
4. Афоризми відомих людей.....	141
<i>ПРО АВТОРА</i>	148
Руслан Кацавець: літературні джерела.....	149

Навчальне видання

Кацавець Руслан Сергійович

КРИМІНАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

Навчальний посібник

Третє видання, доповнене

Друкується у авторській редакції

Відповідальний за випуск
Комп'ютерна верстка
Обкладинка

О. В. Діордійчук
Д. М. Алексєєв
Д. М. Алексєєв

Підписано до друку **.09.2024 р. Формат 60 x 84 ¹/₁₆.
Папір офсетний. Гарнітура «Times New Roman».
Друк офсетний. Умовн.-друк. арк. ***.

Видавництво «Алерта»

04210, м. Київ, а/с 112.

Тел.: (044) 223-15-25; (099) 607-97-62.

E-mail: alerta.pravoavednist@gmail.com, веб-сайт: www.alerta.kiev.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 788 від 29.01.2002 р.